

R. Várkonyi Ágnes

A királyi Magyarország és az Erdélyi Fejedelemség a 17-18. századi béketárgyalásokban és békekötésekben

A kora újkor fejleményei közül az egyik legszámottevőbb, hogy létrejött a társadalmak, nyelvek, vallások, államok változatos Európáját szabályozott megegyezésekkel általánosabb egységbe foglaló békerendszer. Az országok egymás közötti viszonyát pedig a békekötések, és ezek révén a szövetségek kölcsönösen garantálták.

Vajon nem túlzás a Királyság és a Fejedelemség békekötéseit az európai békerendszer kialakulásával összevetve vizsgálni? Több körülmény figyelmeztet, hogy egyáltalán nem. Sőt, egyenesen követelmény. A három részre szabdaltnak Magyarországot kevésbé önálló, vagy korlátozott szuverenitással rendelkező államaival is a kor nagyhatalmai folytattak megegyezési tárgyalásokat. Békekötéseiket pedig Európa úgyszólván valamennyi országa figyelemmel kísérte. A bécsi, londoni, párizsi, velencei, krakkói, hágai, stockholmi és más levéltárak és kéziratárak gazdag anyaga tanúsítja, hogy a magyar békekötések élénken foglalkoztatták a kormányokat, a diplomáciát és a közvéleményt. Az európai békerendszer kialakulásának három jellemző szakaszával pedig egybeestek a jelentős, magyar vagy Magyarországról döntő békekötések is: így 1606, 1645-1664 és 1699-1711. Hol van tehát a királyi Magyarország és az Erdélyi Fejedelemség helye az európai békerendszerben?

Történetileg hiteles választ csak úgy remélhetünk, ha nem az egyes békekötések részleteit, hanem közös struktúráját vizsgáljuk. Az évszázados folyamatot tekintjük át. A téma nagy, ezért csupán a fő vonalak érzékeltetésére szorítkozhatom. Le kell mondanom arról, hogy idézzem régi és ifjabb kollégáim, az élők és az eltávozottak kitűnő munkáit. Nem utalhatok az európai békerendszerrel foglalkozó, újabban különösen gazdag nemzetközi szakirodalomra sem. Talán bölcsebb lett volna egyszerűbb témát választanom. De látva, hogy Magyarország története rendre kimarad a 21. század tankönyveinek szánt Európa-történetekből, nem kerülhetem meg a kérdést.

Európa hosszú 17. századában állítólag összesen négy nap volt, hogy nem szóltak valahol a fegyverek. Európa háborúkverte évszázadában egyetlen nap sem volt, hogy ne foglalkoztak volna valahol a békével. Ekkor alakult ki a békekötések páratlanul gazdag kultúrája, tárgyalási rendje, foratókönyve, retorikája. Most lett a békekötés a diplomácia különleges, szerteágazó területe, s az államelméletek központi témája. Ünneplése tűzijátékokkal, zenével, táncokkal, színdarabokkal az uralkodói reprezentáció fontos része. Képzőművészete, szimbolikája áthatotta a kor gondolkodását. Festmények, érmek, szobrok, metszetek, versek és emlékiratok sokasága őrzi a békéről a győztesek és a vesztesek élményeit és érték kategóriáit.

A béke fogalmának leggazdagabb meghatározásait valószínűleg Magyarországnak ez a háborúkkal terhelt évszázada hagyta ránk. A béke a legfőbb jó, a béke áldott, szent, bol-

1 tudomány és társadalom

dogító, életadó. „A helyesen használt értelem”. A béke közügy, közérdek, a béke igénye nemzetközi jog. Soha nem értelmezték Magyarország határai közé zártan. Az évszázadon az hangzik végig, hogy a Királyság és a Fejedelemség békekötése „Az egész keresztény világ javát és érdekét szolgálja.” Egy erdélyi diák, Nadányi János 1660-ban *De jure pacis* című disszertációjában máig ható érvénnyel határozta meg a béke fogalmát: a béke nem más, mint „az emberi dolgok nyugodt szabadsága.”

Bocskai István mindjárt a szabadságharc kezdetén, jelentős katonai sikereivel csaknem egyidőben a következőképpen fogalmazta meg az ország társadalmának érdekét: „szegény magyar nemzetünk számtalan vérontás miatt ennyire való elfogyásának” csak a béke vethet gátat. Megállapítását a modern demográfiai vizsgálatok eredményei igazolták: az 1592-1606 között Magyarország területén zajló hosszú háború hatalmas bevágást okozott a lakosság életfáján. A béke megteremtésével azonban Bocskainak, munkatársaival együtt, addig páratlan kihívásra kellett válaszolnia. A nagy kihívás az európai változásokat kísérő általános és országos válságban rejtett. Az előző század megújulásai, a reneszánsz, a reformáció, a könyvnyomtatás, a hadügyi forradalom, az új világnép, a katolikus reform, a világkereskedelem kitágulása és más tendenciák új megosztottságokkal jártak. Az általános krízist a Habsburg Birodalom súlyos kormányzati, katonai, pénzügyi és dinasztikus válsága terhelte meg. A körülményeket a kutatások alaposan feltárták.

Rudolf császár prágai udvarában létrehozta Közép-Európa páratlan tudományos, művészeti központját, de önkényesen uralkodott. A hosszú háború hatalmas költségei egyaránt kimerítették a Birodalom országait, a tartományokat és a német fejedelemségeket. A hiányon nem segített a sorozatos birtokelkobzás, és nem oldotta meg a hadisztek helyi teljhatalma sem. Magyarország az értelmetlen állóháború, a nélkülözéstől félőriült katonák hadszíntere, zsákmánya és kiszolgáló hátországa lett. A császár kincstárába záratta a cseh és a magyar koronákat, jogászai diskurzusaira hivatkozva önkényesen betoldott törvénnyel megtiltotta a protestánsok szabad vallásgyakorlatát, semmibe vette országai alkotmányát. A Habsburg-fivérek, mindenekelőtt Mátyás főherceg, már évek óta próbálták megoldani a dinasztikus válságot. A Birodalom országai egyöntetűen a háború lezárását követelték. Velence, Lengyelország, Anglia és Hollandia a gazdasági krízis miatt javasolt mielőbbi békét. A Birodalom kiváló gazdasági szakembere, Zakariás Geizkoffler a katasztrofális pénzhiányra hivatkozott. Hiába volt minden próbálkozás. Rudolf császár, a kormányzat militáns pártjának ösztönzésére is, az Oszmán Birodalom megsemmisítéséig kívánta folytatni a háborút.

Bocskai és kormányzóköre előtt kettős feladat állt: a békekötéssel újra kellett rendezni a Habsburg-dinasztia, a Királyság és a Fejedelemség viszonyát, helyreállítani az alkotmányt és lezárni a két nagyhatalom háborúját. Vagyis stabilitást teremteni a térségben. Élhetek jó hagyományokkal. 1538-ban a két nagy diplomata, a Habsburg-fivérek, V. Károly császár és I. Ferdinánd cseh és magyar király részéről Wese Lundi érsek, Szapolyai János király részéről Fráter György műve, a Bécsben és Toledóban is aláírt váradi béke, bár célját, a török elleni összefogást nem érte el, követelményeiben olyan korszerű elveket fogalmazott meg, mint többek között a kölcsönös megbocsátás követelménye.

A bécsi és a zsitvatoroki béke előkészítésében és megalkotásában azonban Bocskai és munkatársai politikai érzéken kívül államelméleti műveltségének volt rendkívüli jelentősége. A kor vállalkozó főura, a lengyelországi emigrációjából hazatért Illésházy István, a költő és diplomata Rimay János, az író és koronaőr Révay Péter és a humanista kassai bíró, Bocatius János ismerték a békekötés elvi kívánalmait. A korszak államelméletei,

Erasmus, Machiavelli, Bodin és főleg Justus Lipsius művei elméletileg új érték kategóriába helyezték a békét. Bocskai államférfiai, a tanácsosok, diplomaták úgyszólván kézikönyvként forgatták Lipsius *Politica* című művét. Lipsius sokat foglalkozott azzal, hogy a nagy birodalmak között a kisebb országokat nemcsak megilleti az önálló békekötés joga, hanem a nagyhatalmak között feszültséget levezető feladataik lehetnek. Javasolta, válasszák jól ki a megegyezés időpontját. Vigyázzanak a béke minőségére, és számoljanak a különböző országok egymásra utaltságával. Lipsius fogalmazta meg a század békekötéseiben a betlehemi csillagnak tekintett alapelvet: a győztesek nem büntethetik a veszteseket, a békében egyenlő lehetőséget kell, hogy biztosítsanak mindkét félnek. Korabeli magyar fordításban: „*a legyőzöttektől a győztes semmit el nem vehet, csak a bosszúállás szabadságát.*” Itt a genezise a Bibó István először 1934-ben publikált tanulmányában megfogalmazott, majd elméletileg többször hangsúlyozott, a kora újkorra jellemző megegyezési békének, szemben a 19. és a 20. századi békekötési gyakorlattal, a veszteseket megbüntető szankcionális békével.

Magyarország társadalmi, gazdasági viszonyai, megosztottsága a két világhatalom között a békekötésben sajátos megoldásokat követelt. Mellőzve a bécsi és a zsitvatoroki békét előkészítő tárgyalások részleteit, néhány körülményt említhetek. Érvényesült a nyilvánosság: Bocskai a megegyezés pontjait az országgyűlés elé bocsátotta. A szövegek bekerültek a nemzetközi tájékoztatás áramköreibe. A Habsburg-magyar megegyezés pontjait úgy szerkesztették meg, hogy belső és külső stabilitást teremtsenek. Az újabb kutatások szerint a vallásszabadság egyaránt vonatkozott a protestáns és a katolikus egyházakra. Az egyik kulcskérdés, hogy biztosítsák Magyarország védelmi erejét, rendezzék az új katonai együttes, a hajdúk helyzetét. A nagylétszámú hadsereg az államok legfőbb gondja lesz, mert kezelhetetlen: a katonaság a háborúból él. És mi legyen velük a háború után? Machiavelli már érzékelte a kérdés súlyát és nyomatékkal jelezte: megoldást kell találni rá, hogy a hadsereg „*szívesen hadadakozzék a béke kedvéért és ne igyekezzék megzavarni a békét a háború kedvéért.*” Ez új aspektusból világítja meg Bocskai közismert és jól dokumentált döntését. Nemcsak az ország védelmi rendszerébe emelte a hajdúkat, hanem otthont adva nekik érdekeltté tette őket a békében. A Habsburg-török tárgyalásokon, Bocskai mint Erdély fejedelme lett a mediátor. Megbízottai látták el a közvetítés feladatait, s a császár és a háborús párt ellenállását úgy hidalták át, hogy a zsitvatoroki békét, mint hűsz évre szóló fegyverszünetet kötötték meg.

Nagy jelentőségű volt, hogy garanciális békét kötöttek. Bocskai tanácsosaival ragaszkodott hozzá, hogy a Habsburg-magyar megállapodást külső hatalmak garantálják. Lengyelország, a német fejedelemségek, Spanyolország és a pápai állam jóállását a császár nem fogadta el. Végül a bécsi békét Csehország, Alsó- és Felső-Ausztria, Morvaország, Stájerország, Szilézia, Lausitz garanciájával hozták tető alá. A nemzetközi garancia és a harmadik hatalom közvetítése a tárgyalásokon fontos meghatározói lesznek az európai békerendszernek.

A bécsi béke kölcsönösen megerősített pontjaiban a stabilitás igénye érvényesült. De hogyan gondolták megőrizni? Történész generációk vélték úgy, hogy Bocskai szabadságharca teljes nemzetközi elszigeteltségben zajlott. Ez ma már nem tartható. Előkerült ugyanis a bécsi levéltárból Bocskai diplomatájának, Bocatius Jánosnak annak idején elkobzott iratanyaga. Mielőtt Bocatius 1605 végén bőséges propaganda-anyaggal elindult Kassáról nyugati útjára, hogy utasítása szerint tárgyaljon a pfalzi, a brandenburgi

és a szász választófejedelmekkel, kapcsolatot teremtsen a franciákkal s a németalföldi kormányzó követével, figyelmeztették, hogy veszélyek várnak rá. Erre Illésházy István kijelentette: „*a nemzetközi jogot a császár nem fogja megsérteni.*” Illésházy tévedett, Bocatiust a császár letartóztatta, elvették óráját, pénzét, minden iratát és a prágai vár börtönébe zárták. Öt év után, hogy megszökött, emlékeit megírva leszögezte mindezt „*a nemzetközi jog ellenére tették.*” Nyilvánvaló, hogy Bocskai és kormányzóköre Európa több országával kezdeményezett kapcsolatot és éltek a nemzetközi jog fogalmával.

A bécsi és a zsitvatoroki békét Rudolf császár nehezen, kényszerből írta alá. Jelentőségük több annál, minthogy lezárták a háborúkat, rendezték a Királyság és a Fejedelemség alkotmányos viszonyait, és hiányosságaik ellenére teherbíró megegyezést teremtettek a két Birodalom között, és utat nyitottak, hogy megoldják a dinasztia válságát. Egybevágott a krízissel küzdő Európa érdekével, hogy a térségben viszonylagos stabilitás legyen. Hajnal István, a „nagy újragondoló” történetíró figyelt fel rá, hogy a spanyol-németalföldi, 1609. évi békéhez ez a magyarországi szerződés mintául szolgált. S a bécsi békére a század folyamán többször visszautalnak.

1645-ben, amikor Münsterben és Osnabrückben elkezdődtek a harmincéves háborút lezáró tárgyalások, Lippay György esztergomi érsek a következőképpen tudósította I. Rákóczi György fejedelmet: „*Mi soha nagyobb reménységben nem voltunk az universalis békesség felől, mint mostan.*” Természetesen használja az universalis béke nemzetközi fogalmát, miközben a magyarországi helyzet képtelenül rendhagyó. A Királyság III. Ferdinánd révén a Habsburg Birodalommal vett részt a harmincéves háborúban. A Fejedelemség mindvégig, legutóbb mint Svédország és Franciaország szövetségese, a másik oldalon harcolt. A tárgyalások kezdetén Osnabrückben magasra tették a célt: *Pax sit Christiana, Universalis et Perpetua*. Vagyis a béke legyen keresztényi, egyenlő esélyekkel rendezze el a győztesek és a vesztesek ügyeit. Legyen általános, érvényes minden országra. És végül legyen örökkévaló, vagyis hosszantartó, belátható időre iktassa ki a háborút a kontinens történetéből.

Hogy elkerülhetetlen, arra a háború tapasztalata szolgált. Hogy lehetséges, arra a szervező-képesség, az új időtudat, az új világkép s az új tudomány adott reményt. A cseh felkeléssel kirobbant harmincéves háború felmérhetetlen pénzt nyelt el, addig nem tapasztalt méretű rombolást vitt végbe, és pusztított a csataterék hiénája, a pestis. Vesztesek lettek a győztesek is. A harcterek és a felégetett falvak, szétlőtt városok áldozatairól nincs pontos adat.

Újabban német történészek az átélők 19. századi utódaiban, a negyedik-ötödik generációban mutatták ki a háború hatását. A közös élményt, hogy a háború az emberiség legnagyobb büntetése, Rubens az örvengő Mars hadistent visszatartani próbáló Venust ábrázoló festményén fejezte ki: az összetört egyetértés, a meggyalázott termékenység szimbólumai közé helyezte az anyát ölében halott csecsemővel, azt jelképezvén, hogy a háború megöli a jövőt, és festett egy fekete fátyolos nőt, mint írta a jövőjét gyászoló Európa szimbólumát. „*A feketébe öltözött, tépett fátylú, ékszerétől és minden díszétől megfosztott gyászos Matróna a boldogtalan Európa, melyet anyji esztendeje sújt már a fosztogatás, az erőszakoskodás és a nyomor...*”

A vesztfáliai béke megalkotói úgy vélték, a háborúk kora lezárható. A heliocentrikus világkép értelmezése szerint az Univerzumban a bolygók ütközésmentes járását biztosító pályák mechanizmusa az országok békés együttélésére is alkalmazható. Az Univerzum harmóniája a földi hatalmak között is megteremthető. A hosszantartó béke elveit Grotius

dolgozta ki. A *De jure belli ac pacis* lapjain már 1625-ben az országok és nemzetek együttélésének legfőbb feltételét a nemzetközi joggal biztosított hatalmi egyensúly elvében átfogó igénytel fogalmazta meg. Minden ország felelős a másikért. A természetjog alapján a kisebb országok biztonságát nemzetközi oltalom szavatolja. Minden vonatkozásban védelem illeti a nőket és a gyerekeket, hiszen ők a jövő letéteményesei. És a történeti ökológia kutatója különösen méltányolja, Grotius a háború és béke jogáról szólva leszögezi, az erdőket is kímélni kell, mert a háborúban rengeteget szenvedtek a fák.

Ha lenne a 17. századi Magyarországon népszerűségi olvasmánylista, Grotiust az első öt-tíz között látnánk. Ismerték az erdélyi karteziánusok. Megvolt a nyugat-magyarországi, felvidéki főúri kastélyok, köznemesi kúriák, polgárotthonok és kollégiumok könyvtáraiban. Gondolatai különböző státusbeli, különböző vallású és anyanyelvű olvasókat kötöttek össze. A két országrész értékrendszerében a béke a közös és legmagasabb érték kategória. Pázmány a következőt írta: *„Mert ha nekünk nem fáj nemzetünk fogyása, nem tudom kinek fájhat.”* Ugyanakkor Bethlen Gábor azon töprengett, hogy *„miképpen szerezhessek az én hazámnak, nemzetemnek egy állandó, tökéletes békességet.”* Közös a tudat, hogy a békekötésnek alkotmányt biztosító jelentősége van. Közös az igény, hogy a Habsburg Birodalom és az Oszmán Birodalom megegyezéseit a magyarok részvételével kössék meg. Közös a meggyőződés, a háború és a béke ügyeiben a jó döntésekhez tudós értelmiségre, képzett államférfiakra van szükség. Mert a békekötés tudomány lett; nyelvek, országok, történelmek, kormányok és a jogi viszonyok alapos ismeretét követelte. Diplomáciai és érdekérvényesítő képességeket kívánt. Az idevágó diskurzusok egyikéből idézek. *„Hazánk békessége függ a jó tudós, értelemes tanácsos (tanácsosokkal körülvevett) fejedelmektől.”* Nem követhetjük a Királyság és a Fejedelemség politikáját. A cél: a két ország alkotmányának védelme, önrendelkezésének megerősítése. Ezt szolgálná a vesztfáliai béke.

III. Ferdinánd császár és magyar király részéről magyar államférfiak nem vettek részt a vesztfáliai tárgyalásokon, de kapcsolataik segítségével élénk figyelemmel kísérték. I. Rákóczi György fejedelemnek viszont érvényesítenie kellett Bethlen Gábor több szerződésben és megállapodásban, többek között a hágai szövetségben és a westminsteri szerződésben is rögzített követelményét, hogy Erdélyt foglalják be az universalis békébe. Mert a Fejedelemség jövője csakis az európai jelenléttel biztosítható.

A vesztfáliai békében több ország érdekeit kellett összeegyeztetni, ezért az általános megállapodást részleges békekötésekkel készítették elő. Ilyen megegyezés született Linzben 1645-ben a fejedelem és a császár között. A császárt és magyar királyt Esterházy Miklós nádor, majd Törös János, a Magyar Kamara kiválóan képzett jogásza képviselte. A Fejedelemség békebiztosítási feladatait a tapasztalt diplomata, Kemény János és Lónyay Zsigmond látta el. A tárgyalások több kötetnyi anyaga tanúsítja, hogy az oktatás, az anyanyelvi műveltség szabadságát is magában foglaló egyházak ügyét hosszú viták után, a bécsi békére is visszautalva, rendezték. Kemény János azt is elmondja, hogy meg akarták vesztegetni, s ez nem egyedüli példa, szokványos jelenség az európai tárgyalásokon. A megállapodás fontos feltétele volt, hogy Erdély az *„universalis békességből nem lesz kirekesztve.”*

A vesztfáliai béke nagyobb önállóságot biztosított a német fejedelmeknek, létrehozta a Bourbon-Habsburg ellentét korlátozására a Rajnai Ligát, elismerte Svájc és Hollandia függetlenségét. Áthidalva a nehézségeket, mint szövetségest foglalta be az universalis békébe az Erdélyi Fejedelemséget. I. Rákóczi György nem is kívánt többet, s azzal hűnyta

le a szemét, hogy a „ország külső szabadsága érdekében erdélyi fejedelem a vesztfáliai békében elértnél nagyobbát még nem cselekedett.”

Újabban az egyetemes békerendszer kialakulásához kötik az újkori Európa-tudat megjelenését. Érdekes történelmi pillanat: a széttört Magyarország két állama, a Királyság és a Fejedelemség összetartozását a vesztfáliai béke európai szinten fejezte ki. Európa közös asztalánál az oszmán protektorátus alatt lévő Fejedelemség jelenlétét valószínűleg az is indokolta, hogy toleráns valláspolitikájával, a török kérdés kezelésével részese a hatalmi egyensúly megteremtéséért folyó küzdelemnek. A kortárs Bethlen János kancellár ezt így fogalmazta meg: „Erdély Európának abban a szegletében fekszik, amelynek sértetlensége szorosan összefügg a többi Európa biztonságával.” Az egyetemes szakirodalom a vesztfáliai békét a jövőt meghatározó fogalmakkal illeti: például az újkori Európa bölcsője, bábája, mérmőke, felnevelője. De számolnak hiányosságaival is. Ezekből és a hatalmi erőviszonyokban rejlő alternatívákból következnek a békerendszer kialakulásának harmadik szakaszát jellemző újabb fejlemények.

Csehország a béke vesztese lett. Comenius 1648 őszén a svéd kancellárnak ezt így kommentálta: „Bennünket teljesen kizártak ebből a békéből ... Soha meg nem adják nekünk a lelkiismereti szabadságot.” Talán ő az első, aki felismerte, hogy Csehország sérélmé valójában az egész térség, Közép-Európa vesztesége. Súlyos következményekkel járt az is, hogy bár felmerült a török elleni összefogás lehetősége, a kérdést nem kezelték horderejének megfelelően. Fel sem merült, mi lesz Közép-Európa keleti térségével, ha visszafoglalják a félhold uralma alól. Comenius éppen a vesztfáliai béke nürnbergi ratifikálása idején írta Tolnai Dali János sárospataki professzornak: „Konstantinápolyból érkezett hírek szerint a Porta kimondhatatlanul fél a Németországban kötött békétől. Attól tart, hogy a keresztény erők összefognak ellene.” S aki fél, az támad. 1645-ben, amint Európa hatalmai összeültek, hogy lezárják a keresztény országok háborúját, kifutottak a Földközi-tengerre az oszmán harci gályák, és kirobbant a velencei-török háború, elfogták Róma olaj- és sószállító hajóit, lőtték Zárát, veszélyeztették a Habsburg Birodalom déli tartományait, Krajnát, Karinthiát, Stájerországot és a megcsonkított Horvátország tengerpartjait. Aki tart a támadástól, az próbálja megelőzni.

A magyar politikában 1645-től új lendületet vett a kezdeményezés egy nemzetközi török ellenes szövetségre. Ezt célozta Jakusits György egri püspök római útja és I. Rákóczi György kettős politikája. A linzi békét előkészítő biztosai instrukciójában leszögezte: „a mi szegény nemzetünket az békességnél más meg nem tartja.” S ugyanakkor a lengyelekhez a török elleni háború ügyében küldött követeket. Foglalkozott a török elleni összefogással Lippay érsek, a francia követtel tárgyaló Pálffy Pál nádor és a lengyel kapcsolatok kulcsemberének is tekinthető Wesselényi. Zrínyi 1648-ban fogalmazta meg programját és kezdte meg szervezkedését az oszmánok megszállta területek visszafoglalása érdekében. A kitörésnek szánt, de tragikus végű lengyelországi hadjárat ellenére II. Rákóczi György, majd Kemény János erdélyi fejedelmek a nemzetközi összefogás reményében mondták fel a török protektorátust.

Első olvasatra kiáltó az ellentmondás: Vesztfáliában állandó és örök békét írtak alá, és íme a magyarok háborút kezdeményeznek. Valójában nincs ellentmondás, hiszen ekkor már nyilvánvaló, hogy amíg a török hatalom bent van Európa szívében, addig nem lehet béke. Nemzetközi szövetség pedig aligha szerveződött volna, ha a vesztfáliai béke nem biztosítja a német fejedelmek önálló szövetkezési jogát külső hatalmakkal, s a francia

érdekeltségű fejedelemségeket is magában foglaló Rajnai Liga elnöke, János Fülöp és Zrínyi összefogásával nem bontakozik ki az 1663-1664. évi törökellenes háború.

Ismeretes, hogy a keresztény fegyverek győzelme közben a Habsburg kormányzat 1664 augusztusában megkötötte a vasvári békét. Magyarországon már dédanyáink iskolai tankönyveiben is ugyanazzal az egyetlen jelzővel illették, mint gyakran manapság is: „szégyenteljes.” Feledésbe merült, hogy egész Európa tiltakozott ellene. Neveztek elsikasztott győzelemnek, árulásnak a kereszténység ügye ellen, s Ghika havasalföldi vajda kijelentette: „*ez a béke minket megöl.*” Erkölcsi kategóriák, a tehetetlenség indulatos kitörései és a fájdalmas ítéletek azonban kevésbé világítják meg a lényegét.

A vasvári szerződést több körülmény hozta létre. Érvényesült a vesztfáliai békében korlátozott birodalmi érdek. Lényegét tekintve azonban az ekkoriban kidolgozott abszolutista államelmélet és dinasztikus szemlélet határozta meg ezt a fajta békekötési módszert. A magyarországi adatok egybevágóan a nemzetközi szakirodalom véleményével, a szélsőséges abszolutista békekötési eljárás eltér a vesztfáliai normáktól. Vasváron két szuverén nagyhatalom osztozkodott az uralma alá vetett országról. Lipót császár és kormányzóköre részéről „önhatalmú jogérvényesítés” történt. A béke pontjai közé iktatott Habsburg-török kereskedelmi szerződésben a központi kormányzat érdeke és az udvari arisztokrácia igénye érvényesült úgy, hogy a kereskedelemről kiszorították a magyarországiakat. Új hatalmi politikát próbált ez a béke legalizálni, megerősödő merkantilista igényekkel. 1668-1675 között Hollandia, Velence, Párizs, Anglia újabb szerződésekkel biztosította jelenlétét a török piacokon. A politikai erőviszonyok átrendeződése veszélyeztette a vesztfáliai normákat. Az európai békerendszer további kiegészítésre, átgondolásra szorult.

A reneszánszsal megváltozott időtudat, az, hogy az idő érték, és a jövő alakítható, olyan értelemben adott új jelentőséget a békerendszernek, hogy az a következő generációk, nemzetek sorsát határozza meg. Comenius már 1668-ban az angol-holland háborút lezáró bredai béketárgyalásra kiadott *Angelus Pacis* című írásában kifejtette, hogy más népek, országok leigázásával, más földrészek elfoglalásával a javak felhalmozása felülmúlja a szükségleteket. Önkorlátozásra, Európának a békén örökös közös és független intézményre lenne szüksége. Szép álom volt, de kivihetetlen. A magyar politika más, realisabb utakkal próbálkozott. Rákényszerült.

A vasvári béke volt az első lépés a magyar alkotmány felfüggesztéséhez vezető Hoherféle militáns abszolutizmus politikájának. A békét az uralkodó titokban kötötte meg. A magyar főméltóságokkal tartalmát nem, csak tényét közölte. A vármegyék, még 1669. évi gyűléseiken is hiába kérték, hogy megismerhessék. Válasz nélkül maradt Wesselényi nádor alkotmányos óvása, és Lippay érsek hivatkozása a törvényekre. Az oszmán felfogás szerint nincsenek határok, a mindennapi portyákkal elért területek adófizető hódoltsággá váltak. A magyar főméltóságok a vasvári béke súlyos következményeit korrigálni próbáló mozgalmuk miatt koncepciók per áldozatai lettek.

Mégis a békekötésnek a vesztfáliai normákban lefektetett jogáért továbbra is heves harc folyt. 1679: Apafi fejedelem francia-lengyel-erdélyi szerződéssel elérte, hogy XIV. Lajos király és Lipót császár nywegeni békéjébe befoglalják a Fejedelemséget. 1681: XI. Ince pápa, Thököly s a Habsburg kémszervezet figyelmeztetésére, hogy Kara Musztafa támadó hadjáratra készül, érvényesült a királtságos követelése, Lipót császár visszaállította a magyar alkotmányt, a soproni országgyűlés összefoglalva a korábbi törvényeket is újra törvénybe iktatta a Magyar Királyság alkotmányos szintű részvételi jogát

1 tudomány és társadalom

a Habsburg-török békekötésekben. 1682: Thökölynek adott szultáni szerződés, athname külön pontban szögezi le, hogy befoglalják a Habsburg császárral kötendő békébe. 1686: Apafi Mihály titkos szerződést kötött Lipót császárral, s az uralkodó megerősítette, hogy az Erdélyi Fejedelemség nem lesz kihagyva a háborút lezáró békéből. 1687: Esterházy Pál nádori főméltóságának megfelelően ígéretet nyert, hogy a Habsburg dinasztia örökös magyar királyságának megszavazása fejében a török hatalom alól visszafoglalt Magyarország berendezését a magyarok kezébe helyezi az uralkodó. 1691: a XI. Ince pápa védnöksége alatt a Habsburg Birodalom, Velence, Lengyelország, Oroszország szövetségéből létrejött Szent Liga haderejével és a magyarországi társadalom hatalmas anyagi és véráldozatával zajló, az oszmán hatalmat visszaszorító háború lezárását előkészítő bécsi tárgyalásokon elfogadták, hogy az Erdélyi Fejedelemséget befoglalják a békébe. Ezzel szemben a következő években győzött az a nézet, hogy a Királyságot és a Fejedelemséget a Birodalomba tagolják. 1699 csikorgóan hideg januárjában a karlócai tárgyalásokon sem magyar főméltóság, sem erdélyi követ nem vehetett részt. A császári megbízott, gróf Wolfgang Ottingen tanácsos a Habsburg kormányzat érdekét érvényesítette. Egyaránt elutasította a török békebiztos, Rami efendi és a tárgyalásokat közvetítő angol követ, Lord Paget álláspontját, hogy az Erdélyi Fejedelemséget mint önálló államot foglalják be az ekkor még fegyverszünetnek nevezett megegyezésbe.

A török hatalom visszaszorítása Közép-Európa keleti régiójából azzal járt, hogy a térség új berendezkedése erősen befolyásolta az erőviszonyok alakulását. Döntő időpontban, mert Spanyolország trónjának a Habsburg és a Bourbon dinasztia között vitatott öröklése kilátásba helyezte a labilis erőviszonyok átrendezését. Ahogy II. Rákóczi Ferenc fogalmazott *„akár a francia, akár a Habsburg győz, felborul az európai hatalmi egyensúly.”* A töröktől megszabadult Magyarország Habsburg berendezését lezáró békekötés tehát legitimálja az erőviszonyokat.

Az ország alkotmányos útjának alternatíváját II. Rákóczi Ferenc vázolta fel. A szabadságharc nemzetközi tájékoztatásra szánt kiáltványában a háború egyik okának a békéből történt kirekesztettségüket nevezte meg: *„sine nobis de nobis concluduntur”* – Karlócán nélkülünk döntöttek rólunk. Ezek a sokat emlegetett szavak az európai békerendszer Vesztfáliában megerősített alapelvének követelményét fejezték ki. A Rákóczi-szabadságharc, Közép-Európa leghosszabb szabadságharca előkészítésének terveiben, ugyancsak Grotius alapelve ismerünk: *„a háború célja a béke.”* Az előzetes diplomáciai tájékozódások egyértelműen bizonyítják, hogy Rákóczi azzal a feltétellel kapcsolódott be Franciaország oldalán a spanyol örökösödési háborúba, hogy a Királyság és a Fejedelemség alkotmányának, államiságának elismerésével kerüljön be a küzdelmet lezáró universalis békébe. Bercsényi Miklós 1703. június 15-én kelt memorandumában már a francia királytól kapott ígéretre hivatkozhatott, hogy *„ha békealkudozásra kerül a dolog, mi abból nem leszünk kizárva”*. A háború kirobbanásától kezdve megfigyelhető, hogy rendkívüli intenzitással építik ki a belső ellentétek kiegyenlítésére alkalmas államot, a Magyar Konföderációt, és a nagy nehézségek ellenére is szívósan szorgalmazzák, hogy kialakuljon a diplomáciai szervezet, kiépüljenek a sokirányú nemzetközi kapcsolatok. Grotius egyik alapelve: a háború alatt is készülni kell a békére. 1703 ősztől elkezdődtek a béketapogatódzások. Az 1704-ben sikertelen tárgyalásokat követően, az 1705 tavaszán trónra lépő I. József császár és magyar király törvényes tárgyaló félnek ismerte el a Magyar Konföderációt. A szécsényi országgyűlés törvénybe iktatta, hogy Anglia és

Hollandia közvetítésével tárgyalnak a békéről. A Magyar Konföderáció kormány szerve, a Szenátus pedig a miskolci tanácsülésen egyhangúan döntött a nemzetközi garanciáról. Részvétel a nemzetközi békében, nemzetközi mediáció és garancia. Ezzel az universalis békében helyet kívánó magyar politika Bocskai óta követhető elveit foglalták össze. De megfogalmaztak Magyarországot és a térség sajátos érdekeit érvényesítő és az európai békerendszer szempontjából lényeges új válaszokat is.

A 18. század elején az európai országok együttélésének feltételei – a lelkiismereti szabadság, a természetjog, a népek szabadsághoz, békéhez való joga és más érték kategóriák – között, a hatalmi erőviszonyok kiegyenlítése elsőrendű fontosságú mint az európai hatalmi egyensúly, következésképpen a béke biztosítója. Mennyiben érvényesült ez Közép-Európa keleti térségein, és mennyiben tényező Közép-Európa a hatalmi egyensúlyban? Anglia, miként ismeretes, Hollandiával együtt a Habsburg Birodalommal alakított nagykoalíciót. De, amint ezt Angyal Dávid már a múlt század elején jelezte, a század eleje óta számolt Közép-Európa és az Erdélyi Fejedelemség jelentőségével. A spanyol örökösödési háború meghatározó fórumain az európai békerendszer direktívái szerint az erőviszonyok átrendezésében a hatalmi egyensúly elvét kívánta érvényesíteni. 1706 nyarán Rákóczi toleráns valláspolitikája, publicisztikája és Marlborough herceg hatása eredményeképpen angol és holland mediációval kezdődhettek el a megegyezési tárgyalások Nagyszombatban. A két mediátor, George Stepney és a holland Hamel-Bruyninx elismerte és magáévá tette a Magyar és az Erdélyi Konföderáció igényét a nemzetközi garanciákkal létrehozandó megegyezésre, állami önrendelkezésük biztosítása érdekében. Hogy a tárgyalások zátonyra futottak, azt Stepney a Habsburg kormányzatnak a vesztfáliai normáktól eltérő és merev álláspontjának tulajdonította, és beláthatatlan bajok forrásának tekintette. Warre államtitkár pedig úgy vélekedett, hogy „*Európa közös ügye látja kárát.*”

Mi ez a közös ügy? Kevésbé ismert, de lényeges: Rákóczi már 1704 elején titkos diplomáciai körútra indította Ráday Pált, udvari tanácsosát a lengyel rendekhez, a svéd és a porosz királyokhoz. Ezt az utat a katonai helyzet változása szerint némi módosítással, más országokat bevonva, 1705-ben, majd 1707-ben megismételték azzal a céllal, hogy konföderációt hozzanak létre a szomszéd országokkal. A tervekben több új elgondolás érvényesült. Ezek: az ország szabadságát csak úgy biztosíthatják, ha azzal a szomszéd ország is egyetért. Rákóczi állama, a Magyar Konföderáció többletet nyújt Európának: „*Hazánk szabadságának visszaszerzésével nemcsak a nemzetnek, de az egyetemes Európának is szolgálni akarunk.*” A térség országainak szövetsége meghatározó tényező lehet az európai erőviszonyok kiegyenlítésében, az új hatalmi egyensúly megteremtésében. Kivédi a nagyhatalmak hódító igényeit, megakadályozza, hogy felosszák Lengyelországot. Érzékenyen követve az orosz-svéd háború gyors fordulatait is, Rákóczi javasolta, hogy a közép-európai országok szövetségét Anglia és Hollandia közvetítésével foglalják majd be a háborút lezáró általános békébe. Vagyis a nyugati világot is érdekeltté kívánta tenni a térség békéjében.

Jelentős új fejlemény, hogy az 1705-1710-es évek folyamán a Királyság és a Fejedelemség a béketervekben mint szorosan összetartozó országok, együtt vannak jelen. Nemcsak Rákóczi elgondolásaiban. XIV. Lajos már 1705-ben hangsúlyozta, hogy Rákóczi mint erdélyi fejedelem jelenhet meg legitim uralkodóként az európai általános békekongresszuson, de „*ezeket a követeket megbízhatják a Magyar Királyság érdekeinek képviselésével is.*” Magyarország megbékélését Rákóczi a hágai (1709) és a gertruydenbergi (1710) békekonferenciák programjához kívánta igazítani, vagyis mindent megtett, hogy

Európa universalis békerendszerébe foglalva zárják le a háborút. Kiáltványai, országgyűlési tárgyalásai és a külföldet tájékoztató írásai bizonyítják, hogy a tárgyalásokat a teljes hazai és nemzetközi nyilvánosság elé terjesztette. Érvei között az emberi jog, a „természeti törvény”, a „lex naturae” s a „vinculum societatis humanae”, „az emberi társadalom köteléke” egyetemes közös fogalmak.

1710. augusztus 19-én Rákóczi részletesen tájékoztatta a vármegyéket és a városokat, hogy külföldi mediációval megkezdik a béketárgyalásokat. Anna angol királynő levelei, a békebiztosok kötetekre tehető iratai és 1710 őszén a béketárgyalások közvetítésének feladatait a bécsi angol és holland követ mellett ellátó Lord Peterborough küldetése azt bizonyítja, hogy Magyarország államisága védelmében kibontakozott háború befejezése körül a külföldi hatalmak nem valami szubjektív jóindulatból tevékenykedtek, hanem a kor európai békerendszerének direktíváit érvényesítették. Végül a béketárgyalások alkalmával a külföld tájékoztatására kiadott röpiratokban, tájékoztató diskurzusokban Rákóczi koncepciójának megfelelően együtt olvasható Szent István *Intelmeinek* negyedik passzusa a hatalom önkorlátozásáról és Grotius alapelve a védelmi háború jogosságáról.

Ismeretes, a háború befejezése nem Rákóczi elgondolása szerint történt. A szatmári béke részleteivel ezúttal nem foglalkozhatom. Annyit mégis hangsúlyozok, hogy a meg egyezéssel béke alapelvei és Anglia álláspontja nem volt hatástalan, az ország megőrizhette alkotmányát. A veszteség azonban tagadhatalan, Magyarország és Erdély nem lett részese az utrechti békével stabilizált universalis békerendszernek. Rákóczi felfogása szerint ez a békerendszer nem tökéletes Közép-Európa biztonsága nélkül. A porosz király követének, Flemmingnek fejtette ki 1718 elején, miként lehetne az utrechti és a rastatti békéket módosítani, hogy „*helyreállítsák az igazságos egyensúlyt Európában.*”

Vázlatos áttekintésem merituma: a királyi Magyarország és az Erdélyi Fejedelemség sajátos viszonyai között a 17-18. századi békekötések az alkotmány védelmét szolgálták és az ország európai jelenlétét biztosították. Beletartoznak az európai békerendszer kialakulásának folyamatába, sőt hozzájárultak kialakulásához. (Stádiumai: kiút a válságból és stabilizáció, hatalmi egyensúly és létrehozni a hosszantartó békét, végül az erőviszonyok átrendezésének részeseként nemzetközi közvetítéssel és garanciával, a szomszéd országok szövetségében teremteni békét, hangsúlyozva, hogy a közép-európai országok meghatározó tényezői az európai hatalmi egyensúlynak.) Kevéssé látványos, de számottevő része Európa és Magyarország közös történetének.

A 17. század végén a svéd királyi könyvtár folyosóján a vesztfáliai béke portrégalériájában az erdélyi követek képe emlékeztetett a magyarok részvételére az európai békerendszerben. Azután mindegyik a feledés fátyla borult. A vesztfáliai béke 20. századi évfordulóin, 1948-ban, és az 1998. évi nagyszabású nemzetközi kiállításon Magyarország és az Erdélyi Fejedelemség neve sem fordult elő. Ma is teljesen ismeretlen mindez külföldön. Holott ez, különösen ma, Európa számára sem érdektelen, a nemzeti történelem olyan egyetemes értéke, amelyről lemondanunk országunk és Európa mai viszonyai között lehetetlen. Hiszen, John Donne után némileg szabadon: minden ország a kontinens része, és ha egy rögöt elmos a tenger, azzal Európa lesz szegényebb.

(Elhangzott akadémiai székfoglaló előadásként a Magyar Tudományos Akadémián 2007. október 11-én.)

Kónya Annamária

Felső-zempléni városi iskolák a kora újkorban

A „felső-zempléni városok” elnevezés a mai Szlovákia területén található mezővárosokra utal. Ezek közül a 16-17. században Homonna, Királyhelmece, Nagymihály, Töketerebes, Gálszécs, Sztropkó, Varannó és Zemplén számítottak nagyobbaknak, de közöttük is jelentős különbségek voltak, nagyságban és fejlettségben egyaránt. A városok életét, fejlődését és az iskoláikat leginkább az őket birtokló nemesi családok befolyásolták. A kora újkor bel- és külpolitikai eseményei közül a reformáció, az ellenreformáció és a Habsburg-ellenes felkelések hagytak nyomot a mezővárosok történetében. Maga a reformáció nagy súlyt helyezett az oktatásra, illetve az iskolákra, mivel azt a „templom előcsarnoka”-ként értelmezte. Az iskola és az iskola által nyert tudás eszközként szolgált az Istenhez való közeledéshez. Már a középkortól, mint az egyházi és vallási élet része, minden templom mellett iskola állt, amelynek feladata az alapvető műveltség (tudás) biztosítása volt (írás, olvasás, számolás és egyházi ének). Emellett a mezővárosokban működtek felsőbb és középfokú iskolák (gimnáziumok).

A reformáció eszméi hamar eljutottak Magyarországra e tájra, így az említett mezővárosok lakossága már a 16. század második felétől Luther Márton, és később nagy részben Kálvin János tanítását vallotta. Azt, hogy mikor és mely új tanítás terjedt el, majdnem teljesen a mezővárosok birtokosaitól függött. Ennek nyomán pedig olyan jellegű felekezeti iskola működött a helységben, amilyen vallású a lakosság volt.

Bár Gálszécsen bizonyosan már sokkal hamarabb létezett iskola, az első írásos említés erről csak 1533-ból származik. Az intézményt és az ott működő tanítót Luther tanításának híveként és Perényi Péter védenceként említik. A következő forrás az iskoláról több mint ötven évvel későbből származik (1586 – Csápy János özvegye, Bocskai Klára bizonyos mennyiségű bort és búzát hagyott az iskolára). Ekkor a város már a református vallású Drugethek kezében volt, így az iskola is református lett. Gálszécsről az egyházlátogatási jegyzőkönyvek viszonylag épségben megmaradtak. Ezekből megtudhatjuk az egyes években működő tanítók nevét és fizetését. Az iskolamester jövedelme több részből állt. A lelkipásztor köteles volt ételt biztosítani neki (asztaltartás, vagy 25 köböl búza) és átadni a temetési pénz bizonyos százalékát. A lakosság borral, illetve a különféle adminisztratív szolgáltatásokért (levélírás, örökséglevél írás stb.) pénzzel fizetett. A „schola mesternek” szőlőskertet is kijelöltek használatra. Az említett taxákat Gálszécs két leányegyháza is köteles volt fizetni. Az iskolamester és a lakosság viszonya azonban Gálszécsen korántsem volt felhőtlen. Többször feljegyezték a tanító panaszát a fizetése elmaradásáról, vagy hogy pénz helyett csak terményben akarnak neki fizetni. 1647-ben egy helyi lakos,

bizonyos Herr János megvádolta Somosi János tanítót, hogy fegyverrel rátámadott. A vád nem bizonyosodott be, a bíró felmentette a tanítót. A feljegyzések alapján feltételezni lehet az iskolaépület rossz állapotát, egyszer a palánk, más alkalommal a kémény szorult javításra, végül általános szükségletté vált egy új iskola építése. Az iskolaépület hanyatlásáért leginkább az iskolamestereket vonták a lakosok felelősségre, de panasz volt a tanítás rossz színvonalára is. 1660-ból így szól a feljegyzés: „*Mivel Patakról csak mind olyan magamegunt deákat adnak ide Szécsben schola mesternek nagyob részére, azért mostan a Szécsi prédikátornak és auditoroknak kívánságokra megengedtetik, hogy Gönczről hozzanak más schola mestert, a mostanit bocsássák el, esztendeje kitelvén.*“

Varannón 1580-ban kisebb, humanista műveltséget biztosító gimnáziumot alapítottak. Ennek létrejötte ismét a Drugeth névhez kapcsolódik, pontosabban Báthory István özvegyéhez, Drugeth Eufrozínához. Természetesen ebben a mezővárosban is létezett templomi iskola, már a 14. századtól. A gimnázium sorsa elég viszontagságosnak mondható. A Drugeth-család rekatolizálása után, 1635-ben bezárták, később megújult, de a Thököly Imre által vezetett felkelés után, a 17. század 80-as éveiben ismét megszűnt. A varannói iskolamester fizetése 30 forint volt. Ezen felül bordézsmakor minden jobbágytól 25 dénárt kapott, a főpásztor asztallal tartozott, s ugyanúgy minden temetésből két garas járt neki. Az ábécé és a latin tanításáért külön megfizették. Mivel a 17. század folyamán jelentősen megcsappant a város lakossága, az 1670. évi egyházlátogatási jegyzőkönyvben a „schola mester” hiányzását jegyezték be. A városbelieknek nem volt pénze az új tanító fizetésére, sőt tartoztak az előzőnek két évi bérével.

Homonna iskolatörténetében is jelentős szerepet játszott a Drugeth-család, bár itt a nevükhöz nem református, hanem katolikus gimnázium alapítása fűződik. Drugeth György 1609-ben rekatolizált és néhány évvel később katolikus, jezsuiták által fenntartott magasabb iskola alapításán fáradozott. Bőséges adományokkal és nagy jövedelem biztosításával a jezsuiták már 1613-ban elkezdték a tanítást. A gimnázium a volt ferences templom és kolostor épületében kapott helyet. Az iskola magas színvonaláról tanúskodik, hogy diákjai sokszor viszonylag távoli vidékekről jöttek (Székelyföld, Erdély, Dalmácia). A homonnai gimnázium – a kor elvárásainak megfelelően – humanista műveltséget adott. A Habsburg-ellenes felkelések befolyásolták az iskola működését: Bethlen Gábor alatt a gimnáziumot bezárták, a jezsuitákat elűzték, majd 1629-ben újraindult a tanítás. Tíz évvel később Drugeth György úgy döntött, hogy az iskola biztonsága érdekében az intézményt áthelyezi Ungvárra, amely 1644-ben be is következett. A gimnázium távozása nagy veszteséget jelentett a városnak. Bár Homonnán erről semmilyen feljegyzés sem maradt fenn, feltételezhető, hogy egy időben létezett református templomi iskola is.

Tőketerebes urai előbb a Perényiek, majd a 16. század második felétől a Drugethek voltak. Terebes már a 16. században majdnem kétszer nagyobb volt, mint a közeli Gálszécs, mégsem létesült itt magasabb szintű tanintézet (gimnázium). A templomi iskoláról is nagyon kevés a forrás, csak a 17. századi református egyházlátogatási jegyzőkönyvek által tudunk képet alkotni róla. Az iskolamestert a következőképpen fizették: a jobbágyok hatvan, a zsellérek harminc kéve búzát, a szegénylegények 32 dénárt, az özvegyasszonyok három sing vásznat, a temetéstől tizenkét dénárt adtak. Fizetséget kapott Terebes két leányegyházától is. A lakosság és az iskolamester viszonya itt sem volt ideális. 1629-ben, amikor egy bizonyos Szécsi György volt az iskolamester, ilyen

feljegyzés olvasható róla: „A mester egy néhányszor megverte a fiát, lánkra is vetette. A szécsi vargákkal virradatig itták a pálinkát. Hogy meg nem marasztották a jövő esztendőre, a schola ablakát eltörte, a mázolászt levakarta. Vasárnap után való éjszaka, hogy búcsút adtak neki, együtt is, másutt is ivott, a parókia ablaka alatt állott és ott szerelem éneket mondott. A filiásokban addig itatta a gézengúzokat, hogy azok kezet vettek be, hogy esztendőre is megmaradjon, a polgárok is osztán reá mentenek és a prédikátor akarátja ellenére és az elébbi búcsúadás ellen megmarasztották.” Egy másik évből származó feljegyzés a tanító elszökéséről adott hírt.

*Királyhelmece*t a kisebb zempléni mezővárosok közé soroljuk. A kora újkorban a Perényi, aztán a Báthory-család birtokában állt, ez idő alatt református iskola működött a városban. A helmecsi rektor jövedelme a következő tételek alkották: minden lakos, akinek volt szőlője, egy köből bort vagy 10 dénárt fizetett. Az asztaltartásért a pásztor 12 kalonya búzát adott és egy hordó borral tartozott. Iskolaépület építéséről, a „schola mester” fizetségének elmaradásáról, a tanító nem megfelelő viselkedéséről olvashatunk a korabeli feljegyzésekben. Utóbbiról 1671-ben egy hites ember így referált: „Látta azt is egy-néhanyszor, hogy ha az asszonyállatok, s néha nem is tisztességes személyek, reggel a scholaba bementek, este mennek ki. Ha este mennek, ő nem tudja, mikor mennek ki.” Helmecen egy be nem bizonyított bűncselekményt is lejegyeztek az egyházlátogatási jegyzőkönyvben. Két helmecsi legény betört a tanító lakásába és kilopták a ládáját, de mivel a bűnüket a mester nem tudta hitelt érdemlően bebizonyítani, bocsánatot kellett tőlük kérnie.

Nagymihályban a 16-17. század folyamán református templomi iskola működött. A város a református vallást elfogadó Pongrácz-család tulajdona volt. Bár az ellenreformáció ide csak a 17. század utolsó harmadában ért el, a református iskoláról és annak működéséről csupán egyetlen egyházlátogatási jegyzőkönyv adata marad meg (1619-20), holott az iskola nagy valószínűséggel később is létezett.

Zemplént – hasonlóképpen, mint a legtöbb itt említett mezővárost – már a 14. század elejétől a Drugeth-család birtokolta. Gálszécshez hasonlóan, a reformáció alatt itt is középfokú iskolát – gimnáziumot – létesítettek. A zempléni iskola esetében aránylag sok használható forrás megmaradt a tanítókról, a fizetésükről és az iskola működésével kapcsolatos nehézségekről.

Összegzőképpen megállapítható, hogy a felső-zempléni mezővárosok kora újkori történetéről viszonylag kevés forrás maradt fenn. Az iskolák működéséről alapvetően az egyházlátogatási jegyzőkönyvek feljegyzései segítségével kapunk képet (az iskola-mesterek fizetéséről, nevéről, iskolaépületről és az iskolával, illetve tanítóval összefüggő panaszokról), de homály fedi például az ott tanuló diákokat, a tanítás színvonalát, és még számos, az iskola működésével összefüggő dolgot. A diákok létszámára csak következtetni lehet, leginkább a város nagyságából és fejlettségéből. A gazdagabb és nagyobb hegyaljai mezővárosok iskoláihoz képest a felső-zempléni iskolák – értve ezen főleg a gimnáziumokat – kisebbeknek számítottak, ahol természetesen a tanítás színvonala is gyakran alacsonyabb volt. Ezt befolyásolta, hogy a város lakosságának nem volt annyi pénze, hogy kellőképpen megfizesse a jó pedagógust, gyakran maga az iskolaépület is romokban állt. Ugyanakkor a tanítók is elhanyagolták feladataikat, mert legtöbbször csak egy évre, de legfeljebb három esztendőre maradhattak a helyükön,

1 tudomány és társadalom

hiányzott tehát a motiváció. A tanítást gyakran csupán jövedelemforrásnak tekintették a további tanulásukhoz. Ha összehasonlítjuk az említett mezővárosok iskoláit, elmondhatjuk, hogy mind hasonló nehézségekkel küszködött (az iskolaépület rossz állapota, a tanító fizetésének elmaradása, panaszok a tanítóra). Tény az is, hogy – mint láttuk – az iskolaügy fellendítése a térségben elsősorban a homonnai Drugeth-család nevéhez fűződik.

Források és irodalom

Acsády Ignác: Magyarország története I. Lipót és I. József korában (1657-1711), Athenaeum, Budapest, 1898.

Bucsay Mihály: A protestantizmus története Magyarországon 1521-1945, Gondolat Könyvkiadó, 1985.

Patrick Collinson: Reformácia, Slovart, Bratislava, 2004.

Dienes Dénes: „Minthogy immár schola mestert tartanak...” Református iskolák Felső-Magyarországon 1596-1672. Acta Patakina IV. Sárospatak, 2000.

Dienes Dénes (szerk.): Református egyház-látogatási jegyzőkönyvek, 16-17. század, Osiris Kiadó, 2001.

Ján Kvačala: Dejiny reformácie na Slovensku, Tranoscus, Liptovský Sv. Mikuláš, 1935.

Péter Mihály: Adatok a gálszécsi ev. ref. egyház történetéhez (Az ev. ref. egyház templomáról), Pannonia könyvnyomda, Sátoraljaújhely, 1903.

Réz László: A Drugethek és Homonna reformációja, Zemplén könyvnyomtató intézet, Sátoraljaújhely, 1899.

Koncz Péter

A sárospataki Kalajka-sétány és a Suta-ösvény ökológiai terve

Bizonyára sokakban felmerült a gondolat, hogy mit lehetne kezdeni a méltánytalanul elhanyagolt Kalajka partszakasszal Sárospatakon, a Bodrog jobb partján? Az én vízióm, hogy létesüljön a *Rákóczi-várat és a Sárospatak-Végardó Termálfürdőt a Bodrog-part, illetve a fürdő melegvíz kifolyója (Suta-patak) mentén összekötő gyalogos sétány*. Ezzel a Vízikapu melletti parkot kiterjesztenénk a hídon túlra.

Írásomban azt a szemléletmódot jelenítem meg, amely a különlegesen jó és egyedi állapotban meglévő, a természeti adottságokra épülő, gazdaságosan kivitelezhető és működtethető sétány megteremtését tartja kívánatosnak.¹ A fejlesztés célja az, hogy a kiépített létesítmény – megtartva a természet adta látványt – lehetőséget adjon egy új városrész kifejlődéséhez. A térképet szemlélve, a terület geometriailag a város közepén található. Több oldalról jól megközelíthető, gyalogos átvezető útvonalként is szolgálhat a Vár, illetve az előtte húzódó park, valamint a Református Kollégium, a Fazekas utcai (vendég)házak és a Termálfürdő között. Ezáltal lehetőség nyílna a turisták, a közönség és a lakosság számára, hogy a két egység között célirányosan, ám sétálva-nézelődve, új környezetben mozogjon, „cserélődjön”. A sétány aktívan ölelné fel a meglévő természeti és kulturális értékeket. Kiépülésével kulturált környezeti lehetőséget teremtene arra, hogy a közeli házakban kávézók, borozók, panziók, galériák, vendégházak nyíljanak, a Bodrogon lampionos, virágos mólók ringjanak. Ez is egy szép „EU-tópia”.²

A folyamathoz ki kell lépni abból az ördögi körből, amely szerint amíg nincs rendes út, addig nem lehet nyitni semmit, és fordítva: minek egyáltalán jobb út, ha nincs is rá különösebb szükség. A sétány nem fog egyik napról a másikra megvalósulni, kiépítése csak szakaszosan lehetséges. A Kossuth utcai, Bodrogra néző porták rendbetételéhez, a szennyvíz ideömlésének megakadályozásához, az évtizedek óta felhalmozott szemét eltakarításához nem is lehetne sem az önkormányzatnál, sem az EU-nál pénzért kopogtatni. *Amivel viszont pályázni lehet: egy kiforrott, ötletes, komplex terv, amely azt is vázolja, hogy miért perspektíva a sétány megépítése*. Kitérve persze arra is, hogy miként „működik” majd (gondozás, közvilágítás) és miért lesz egyedi, aktív turisztikai vonzerő, sőt (vendéglátással, mólókkal) turisztikai termék. (azaz: vonzerő + szolgáltatás.) Mindenek előtt tehát tárjuk fel, hogy milyen értékekre lehet építeni.

Előzmények, történelmi és nyelvi kapcsolatok

A gondolat, hogy valamit tenni kellene Sárospatakon, a Bodrog-part (eltérő okok miatt és eltérő mértékben) elhanyagolt különböző szakaszaival – így pl. a Kalajkát érintő részével – sokakban és talán igen régről megfogant.³ Bár manapság számos helyi szerve-

1 tudomány és társadalom

zet aktívan foglalkozik a témával,⁴ konkrétan a Kalajka területére vonatkozó társadalom- vagy természettudományi jellegű tanulmány még nem született. Ugyanakkor a térséggel (Zemplén, Bodrogköz, Hegyalja, Hegyköz) számos kutató foglalkozott és foglalkozik.⁵ A Kalajka területének rendezésére 1995-ben született egy építészeti terv,⁶ amely végül nem valósult meg vélhetően a várható magas költségek, illetve a hídral összefüggő vízrendezési problémák miatt. A tervezők a terület rendezését annak teljes átalakításával, feltöltésével kívánták elérni. Elgondolásuk szerint a Bodrog partjától 10 méterre egy indító töltést, majd annak folytatásaként egy rézsűs magas partot alakítottak volna ki. Hasonló jelleggel, mint ahogyan az a híd túloldalán, a Rákóczi Vár alatt látható. Számításaik szerint ehhez mintegy 65 ezer m³ földet kellett volna odaszállítani és elegyengetni. Ezzel a tervvel együtt járt volna a fák eltávolítása is; amelyet később tölgy, szil és éger ültetésével szándékoztak pótolni. A kialakított rézsűtos felületre humuszt, műtrágyát, (a föld megfogásaként) műanyaghalót, és fűmagot terveztek szétteríteni. Véleményem szerint az ilyen megoldás a térrendezés legköltségesebb és legdrasztikusabb módja. A tölgyfa ezen a területen nehezen maradt volna meg; nem is illene a tájképbe. A terv mára elavult, hiszen a meglévő kedvező adottságokat (természetes fás partszakasz, jó minőségű öntéstalaj stb.) nem használta fel; így pl. azt sem, hogy az öregebb fák meghagyása védelmet jelent a partot érő víz erodáló erejével szemben.

A terület rendezését ma mindenki szükségesnek tartja; a lakók, a civil szervezetek, a terület tulajdonosa (ÉKÖVIZIG – Észak-magyarországi Környezetvédelmi és Vízügyi Igazgatóság), Sárospatak Város Önkormányzata és a Magyar Nemzeti Múzeum Rákóczi Múzeuma egyaránt. Vita folyik róla a döntéshozók és a lakossági körében is.⁷

A Rákóczi-vár és a Bodrog folyó közötti Vízikapu, tehát a rendezvényi tér látogatói számára, a pataki hídhoz, az Urbán György-féle térplasztikai parkhoz és a folyó túloldalára, mint vonzerőt jelentő objektumokhoz vezető út meghatározó pontja a jobb parti hídláb. Az erre való felkapaszkodást, az úttesten történő átkelés kényelmesebbé és egyszerűbbé tételét célszerű figyelembe venni a híd tervezett felújításánál és a sétány kialakításánál egyaránt. Kuriózum lenne a Vízikapu rendezvényi tér és a térplasztikai park között az *úttest alatti gyalogos alagút létesítése*. Ezen a ponton – nem elsősorban információs táblával, hanem ívesen kialakított vaskorláttal, térplasztikai elemmel – emlékeztetni lehetne az erre járókat a régi vashídra.⁸ A híd mellett található műemlék barokk ház tulajdonosai vélhetően gondoltak már arra, hogy lehetőségük adódik „helyzeti előnyük” kihasználására. Ötlettel, motivációval elképzelhető, hogy a vendéglátás számára legalább a ház kertjét megnyissák.

Érdemes lenne a Fazekas sor és a Kolozsvári utca kereszteződésében lévő házak kertjeiben megbúvó Pálóczi-várkastély műemléki védettséget élvező romjainak a bemutatása, feltárása. Hasonlóképpen a sétányt gazdagítja az a faragott kő (szenteltvíz-tartó?) és azok az Árpád kori kerámia anyagok, amelyeket Gömöri János 1970 májusában a Kossuth utca 38. számú ház telkén tárt föl.⁹ A Sárospatak archaikus jellegébe egységes arculattal illeszkedő sétány több ponton felcsatlakozna a Kossuth Lajos, Dobó Ferenc utca irányába, illetve a Hárs közön, a „Büdös árkon”, továbbá a Bezerédi utcán át egészen a Kazinczy Ferenc utcáig. Ezen útvonalakon az értékek szinte kínálják magukat.¹⁰

Ideje feltenni a kérdést: mit jelent egyáltalán a „Kalajka” – vagy inkább kinek mit jelent? A fiatalok számára bizonyára találkozó, avagy kisebb *kalamajkák* eredetének helyét je-

lölheti. Vajon innen származna a Kalajka neve? Balassa Iván könyve a név eredetére vonatkozóan nem ad útbaigazítást.¹¹ Érdekes, e szó olyannyira ritka, hogy tudomásom szerint Magyarországon csupán itt, e terület jelölésére használják. A feltételezhető „ka” kicsinyítő képzőt leahagyva a „kalaj” szótővel sem fordul elő semmilyen magyar szó, helység. Megjegyzendő, hogy újonnan a kalaj kifejezés a kalauz becézéseként terjedt el. Érdekes, hogy Iránban és Indiában található egy-egy Kalaj helységnév, de ez valószínűleg véletlen egyezés. Kováts Dániel hívta fel a figyelmemet, hogy az *Új magyar tájszótár* „kalajda” formában Nagyszalontáról ad egyetlen adatot ‚magas, hajlott hátú’ jelentéssel. Balassa Ivánnal közösen írt könyvükben utaltak arra, hogy 1866-ból és 1877-ből fordul elő egy-egy adat arra vonatkozóan, hogy így neveztek egy erdőrésztletet Sárospatak határában.¹² Ő azt valószínűsíti, hogy ez az elnevezés a terület földrajzi-táji fekvésére utal, tekintettel a szóban sejtethető ‚hosszú, nyurga’ jelentéssel bíró tájnyelvi eredetre. A „kalajka”-hoz hasonló szó a lengyelben fordul elő, mint „kolejka”, jelentése: sor; bár a vasúttal kapcsolatban használják, s nem pl. a magyar sors, sorszám stb. megfeleltethető szóalakjaként. Figyelemre méltó, hogy a ‚sor’ szó értelmezést nyerhet, tekintettel a közeli Fazekas sorra vagy a Pap sorra. (Ez utóbbi egykor a mai Rákóczi és a Kossuth utcákat kötötte össze a Kollégium területén).

Vajon miért kaphatott lengyel elnevezést a sor? Az okot talán a lengyelországi testvérvárosban, Krosznóban kell keresni. Az is lehet, hogy a szálak inkább Csejtére vezetnek. Bakos József megemlíti, hogy 1645 tájékán I. Rákóczi György Csejtéről agyagiparos anabaptistákat telepített Sárospatakra, így alakult ki a hécei Újkeresztény telep.¹³ Több forrás szintén megemlíti, hogy I. Rákóczi György kézművességben jártas, üdöztetés, háború elől menekülő morva mestereket fogadott be és telepítettet le Patakon.¹⁴ Igaz, Csejte ma Szlovákiában van, de csak 20 km-re a cseh határtól, így gyakorlatilag a város Morvaország térségében található. Viszont a kalajka szóra se csehül, se szlovákul nem hasonlítanak a sor, a fazekasság, a kerámia szavak. Lehet, hogy a csehek, morvák, illetve szlovákok akkoriban a sor kifejezésére a rokon, szintén nyugati szláv nyelvcsaládba tartozó lengyel *kolejka* kifejezést használták.

Elképzelhető, hogy az elnevezés a *kalamajka* szó zűrzavar, felfordulás, baj, kellemetlenség értelmezéséből fakad a Bodrog áradásai és/vagy a nyomában maradó hordalék miatt. Az ukrán nyelvben a *kolomijka* gyors, kárpát-ukrán tánc; nem valószínű, hogy éppen itt táncolták. Ám a latin *calamitas* baj, kár jelentéséből eredeztethető a magyar *kalamitás*, úgymint viszontagság baj, bosszúság, kellemetlenség s vélhetjük ezt is eredetnek a Bodrog sodrása vagy esetleges itteni diákcsíny miatt. Azt is figyelembe kell venni, hogy a szabályozás előtt a Bodrog a mai – szemközti – holtág sodrában folyt errefelé. Tehát a túloldali nagy sodrás és az itt kicsapódó hordalék okozhatott éppen kalamajkát.

Szláv eredetre vezethető vissza az akkor ezen a területen, a Hécén átfolyó Suta patak neve is.¹⁵ A ‚suta’ jelentése csonka, kurta. A Hécén volt egy *szaladszárító* elnevezésű ház, ennek nevében a *szalad* is szláv eredetre vezethető vissza: ‚csíráztatott gabona, maláta’. A sörfőzés mára éppúgy eltűnt innen, mint az egykor itt álló sörház.¹⁶

Kultúrtörténeti emlék, hogy korábban több vízimalom is működött Sárospatakon, amelyekről így szól a krónikás: „Öt malma van vízi, amely folydogáló / Az egy igen hasznos, a négy áldogálló...”¹⁷ A folyó alkalmas lenne, ha nem is gazdasági, de turisztikai hasznot hajtó játékmalom vagy legalább a malom elvét kihasználó vízi játékok működtetésére.

Természeti szempontok és körülmények

A megálmodott sétány a Bodrog part mentét érintő tevékenységek rendszerét, a vízpart és a víztér növényzetét, állatvilágát, illetve a víz tisztaságának védelmét és a vízügyi szabályokat, előírásokat messzemenően figyelembe véve épülhet ki. A közeli Long-erdő, Mandulás, Gombos-hegyi kökörös-sínes, Bot-kő stb. területei, illetve a vadregényes Zemplén erdői és a Bodrogtörzs vízi világa nemcsak a botanikai, zoológiai ritkaságok, illetve a geológiai különlegességek miatt értékesek.¹⁸ Fontos, *hogy őriznek valamit abból a tájból, amit még természetnek lehet hívni*. E területeken még természetes, tehát effektíve megvalósul az anyag körforgalma és az energia áramlása. Úgy is fogalmazhatunk, hogy rendszerük víz, levegő, energia stb. elnyelő, továbbító és átalakító/tisztító funkcióval, szolgáltatással rendelkezik. Igaz ugyan, hogy a Bodrog-part a Kalajka mentén nem védett, sőt, a legtöbb nagyfelbontású térkép beépített területként jelöli, de ez a rész mégis közel természetes állapotokat mutat. *Azért különleges, mert az eredeti, ősi potenciális vegetáció (növénytársulás) borítja*.¹⁹

Ez persze nem azt jelenti, hogy soha ne lett volna bolygatva. Valaha, a szabályozás előtt, a folyók jóval hosszabbak voltak, mint ma, s ezek mentén ilyen, puhafa fűz-nyár liget erdős társulás kísérte. Ez a természeti látvány és az ezzel összefüggő gazdálkodási forma (árvíz-, fokgazdálkodás) hajdan oly jellemző volt az Alföld és a Bodrogtörzs vidékeire. *A part mentén elhelyezkedő liget erdők, mint ökológiai folyosók is fontosak*. A tájak erdősültsége sokszor, többféle okokra visszavezethetően megváltozott.²⁰ Kiemelendő, hogy jelenleg az Új Vásárhelyi-terv éppen a korábbi vizes területek, vizes élőhelyek illetve a víz által befolyásolt és fenntartott területek visszaállítását irányozza elő. A folyó természetes játéka ellen lehet küzdeni magasodó gátakkal, de nem érdemes. Ezeket a vizeket meg kell fogni, szét kell teríteni, gazdálkodni kell velük, jelen esetben pedig engedni kell, hogy ezek az ingadozó vizek a Bodrog-partot övező természetes látképet fenntartsák. Éppen ezért, tehát a Bodrog miatt érdekes ez a terület; *a folyó és környezete az a vonzerő, ami miatt érdemes oda látogatni*. Ezt a látványt a jelenlegi területkezelés sajnos nem képes fenntartani. Foghíjas lett a fásor a Bodrog bal partján, az üdülők övezetében és foghíjas lesz a Vár alatt is. Ez a Kalajka területén természetszerű kezeléssel még elkerülhető.²¹ A kezelés egyfelől magában foglalja, hogy hagyni kell az újulatot, tehát az utánpótlást felnöni. A kezelés ilyen módja példaértékű lenne arra vonatkozóan, hogy miként lehet fenntartani egy vízhez kötött társulást városi szövetben. Egyértelműen – pl. ízléses jelöléssel – bizonyos elhatárolt területeken fel kell hagyni a kaszálással, hagyni kell, hogy kitermelődjenek a jövő parti sétányát övező fák. A fiatalost azért is érdemes a meglévő fák utánpótlásaként kinevelni, mert azok rendelkeznek a környezethez való genetikai alkalmazkodás képességével; szemben az idegen, betelepített, máshol nevelt hibrid fajjal. A part menti „ökoszisztéma” fennmaradásához elengedhetetlen, hogy azokat időszakosan víz borítsa el. Ez a megújulási folyamatokat is előidézi.

Miből áll ez az ökoszisztéma? Amit mi feltérképeztünk, az a vízparti környezet és a vízparti élőlények összekapcsolt rendszerének csupán egy kis szeglete. Józsa Árpád Csaba biológus kollégámmal 2007. július 28-29-én több cönológiai (társulástani) felvételezést és élőhely jellemzést készítettünk. A határozásban Simon Tibor munkáját használtuk.²² Tanulmányom végén megadom a Bodrog-part Kalajka területén lévő növényfajainak felsorolását. A Suta-patak mentén fellelt 78 féle növényfaj közlésétől és az itt lévő társulások

jellemzésétől eltekintek, a későbbiekben azonban több helyen utalok ezekre.²³ Összeségében megállapítható, hogy a Kalajka menti Bodrog-part területén a puhafás (fűz-nyár) ligeterdő (*Salicetum albae-fragilis*) társulása található, amelyben a lombkoronát és a cserjeszintet a fekete, fehér nyárok (*Populus nigra*, *P. alba*) a kecske, fehér és a csigolya fűzek (*Salix caprea*, *S. alba*, *S. purpurea*) képezik.²⁴ A liget erdőt magas sásos, nádas, vízi és mocsár vegetáció övezi. Érdekességként itt még a „fátyoltársulás” is megemlíthető. Ez azt jelenti, hogy a különböző kúszónövények, mint pl. a komló (*Humulus lupulus*), a farkasalma (*Aristolochia clematitis*) és a sövény szulák (*Calystegia sepium*) felfutnak a fákra, bokrokra és egy nagy falat, illetőleg több boglyára emlékeztető formákat, a fákkal együttesen galériaerdőt képeznek. Ezen a területen előfordul a védett Tisza-parti margitvirág (*Leucanthemella serotina*) is. Kevés egyedszámmal, ugyanakkor magas fajszámmal (5 db) megtalálhatóak itt idegen (nem őshonos) fajok is. A zöld juhar (*Acer negundo*), a gyalogakác (ámorfa, *Amorpha fruticosa*) és az akác (*Robinia pseudo-acacia*) ugyan „zöld” lombnak tűnik, ám irthatatlan, a talajt is lerontó, a helyi fajokat kiszorító növényekről lévén szó, gyérítésük indokolt.²⁵ A Suta-patak menti kertekben, a felszántott területeken nagy mértékben felüti a fejét a kanadai betyárkóró (*Erigeron canadensis*), amely tömegesen elszaporodó, adventív (emberi tevékenység kapcsán elterjedt, behurcolt, idegen származású) faj, gyom. Mindezek miatt célszerű elkerülni a talaj további bolygatását. Érdekességként megemlíthető, hogy a Bodrogon is megfigyelhető időként a *tiszavirágzás*, bár nem elsősorban ezen a szakaszon. Azonban *egy itt kialakított tanösvény felhívhatja erre a figyelmet*. Arra is, hogy az olyan típusú öreg fákban, mint amilyenek a Kalajka mentén is megtalálhatóak, élnek a védett zempléni és ragyás futrinkák.²⁶ Kívánatos, hogy művészi, ugyanakkor vandálbiztos információs táblák szolgálják a figyelemfelkeltést. A területen található jelenlegi és jövőbeli létesítmények fűtésére a geotermikus energia megoldást nyújthat. Az ilyen energiahasznosítás a fürdő elfolyó melegvizével vagy egy hőszivattyús berendezés alkalmazásával történhet. Ennek működtetéséhez vélhetően nem szükséges mélyre vezetni a csöveket. Balassa Iván idézi, hogy „...*könnyű észrevenni, azt is, hogy a sárospataki Hécz (Hév-jó-ce) városrész nevében hé-Heu, azaz „hő” víz (thermae) fogalom él...*” Mivel „*a Suta-patak...meleg vizet szállított*”, ezért a hőszivattyú számára szolgáló meleg közeg nem lehet messze.²⁷

A növények telepítéséről és a vízminőségről

A telepítés lehetőleg őshonos, tájba illő, nem védett és gondozást alig, illetve keveset igénylő fajokkal történjen. A fentebb tárgyaltak értelmében célszerű visszaszorítani a nem őshonos fajokat, elősegíteni a védett, illetve dekoratív fajok fennmaradását (pl. tőosztásos szaporítással). A Suta-patak befolyásánál számos virágzó mocsári növény található, köztük a gyógyhatású fekete nadálytő (*Symphytum officinale*); a jó illatú vízi menta (*Mentha aquatica*); a dús, lila színpompát adó réti fűzény (*Lythrum salicaria*) vagy pl. a sárga színű, egyre ritkuló mocsári nőszirm (*Iris pseudacorus*). Érdemes e fajok itteni meghonosításával próbálkozni. Ültethetőek ezeken kívül a liliomok, virágkákák, a sokáig virágzó nyári orgona, a rózsalonc és a rododendron dekoratív bokoregyedei. A meglévő és kívánatos növények rendszerezett felszaporítása számos szempontból előnyös; nem kell drágán kertészetekből vásárolni, nagy valószínűséggel hosszú távon is fennmarad az illető növény, nem kell attól tartani, mint ami az idegen honos fajok betelepítésénél

történik (allergén anyagok terjedése, kontrolálatlan elszaporodás, lásd Tapolca, Hévíz). A sétány mentén idényszerűen, dézsában virágos növények helyezhetők ki. Igen hívogató különlegesség lenne pl. a *gránátalma*. A sétány itt utalna a Várral való kapcsolatára, ismert ugyanis, hogy Lorántffy Zsuzsanna több fajjal, köztük a gránátalma nevelésével is kísérletezett a Várkertben.²⁸ A Suta-patakba, tehát az elfolyó termálvíz csatornába, illetve közvetlenül a víz közelébe nem célszerű növényeket telepíteni, az eldugulás, a nehézkes gondozás miatt. Ugyanakkor figyelni kell arra, hogy a Bodrogba való befolyás előtt a fajgazdagság magas, szép a természetes színkompozíció. Az itt fellelhető fajok megtartása, szaporítása igencsak kívánatos, úgymint pl. subás farkasfog, réti fűzény, orvosi ziliz, mocsári nőszirm, fekete nadálytő stb. A csatorna oldala, illetve maga a talajszint rendkívül száraz. A csatornától min. 1-2 méterre jól megkülönböztethető egységben, mélyebbre gyökerező cserjék, fák ültethetők. A csatorna mentén fekvő területek viszonylag értéktelenek, ezért ide a szükséges létesítmények kiépítése (parkoló, szélesebb sétány, kiszolgáló egységek stb.), illetve a látványt gazdagító virágos növények, fák telepítése javasolható. *A koncepciónk: a csatornát övező parton, vonalas elrendezésben, magasabb fás szárú növények vezetik a járókelőt a Bodroghoz, illetve a Bodrogtól a fürdőig. A fák között változatosságként egy-egy cserje díszlenc, a Bodrog és a Suta-patak találkozásánál pedig üde, mocsári növények virágoznak.*

A víz minősége Sárospatakon is égető probléma. A víz fürdőzés céljából értelmezett jósága bizony kívánnivalót hagy maga után. A folyó városon történő zavartalan átfolyása sem megoldott. A Kossuth utcai házak szennyvízelvezetésének problémája ismert, megoldását a sétány kiépítésénél figyelembe kell venni. A fürdőből leengedett víz egészségügyi, víztisztasági szempontok szerinti vizsgálatát elviekben a fürdőnek kötelessége mérni. Jelenleg a fürdő fejlesztés alatt áll. A tervezők szándékában áll az elfolyó melegvíz fűtésként való hasznosítása (2007. július 28-án a kifolyó melegvíz pl. 36°C-os volt, amely éppen 6°C-kal magasabb a megengedettnél), és az elgondolásban a biológiai víztisztítás is szerepel. Tekintettel arra, hogy a Suta-patak nyáron időnként teljesen kiszárad, a patak és környezetének jellegét merőben meghatározza a befolyó termálvíz minősége (vöröses szín a vaskiválás miatt, kellemetlen szag a klór miatt, hőterhelés stb.). Erre a színes kiválásra is fel lehet hívni a figyelmet (lásd pl. Egerszalók). A fürdő területéről kifolyó termálvíz további hasznosítása (látványmedence, dísztó, zuhatagok stb.) függ a fejlesztések utáni, majdani, maradék víz adottságaitól (pl. hőszivattyúval már hasznosított, tehát lehűlt víz, illetve tisztított állapot).

A beruházás méretéből (ha nagyobb, mint 5 hektár, ám elsősorban minőségéből (vízpartot érintő tevékenységek, esetleges duzzasztógát építése) adódhat, hogy *előzetes környezeti hatástanulmány* (EKHT) készítése szükséges, amelyet a területi Környezetvédelmi, Természetvédelmi és Vízügyi Felügyelőséghez kell elküldeni. Az EKHT kivitelezése során érdemes – az eredményes együttműködés érdekében – felvenni a kapcsolatot a hatósággal. Ha nem szükséges részletes környezeti hatástanulmány, az egyéb környezetvédelmi jogszabályok betartása magától értetődő.²⁹

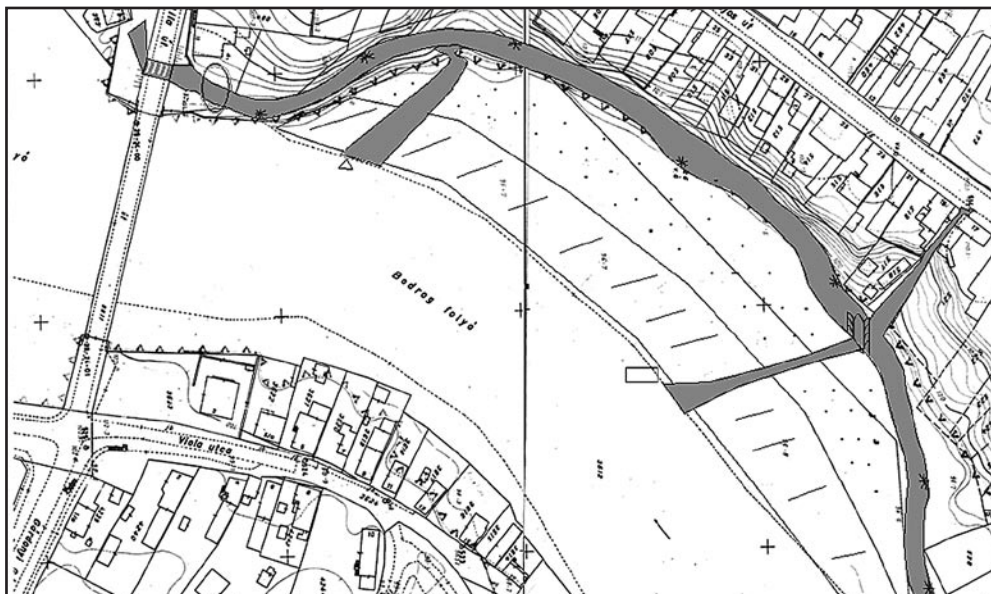
A Kalajka-sétány tervrajza

A sétány tervezett elvezetése a domboldalban magasan, alátámasztással bevágott éllel történhet. (A térképvázlaton ezt jelzi a szürke sáv.) Ezzel megoldódik, hogy időszakosan legyen előntve a Kalajka területe (fontosságát lásd fentebb). Megoldódik a Kossuth utcai

házak árvíz-, illetve telekvédelmé. Lehetőség nyílik a Bodrog parti „aktív elemek” megközelítésére is. Az ezekhez vezető út árvíz idején lezárható. A munkálatok nem duzzasztják vissza a folyót, ezért a fejlesztés nem jelent terhelést a hídra.

Másik lehetőség a Fazekas sor alatt található gát meghosszabbítása, a Kalajka közepén, nagyjából a térképvázlaton a pontozott és a ferdén vonalkázott terület határán. Ez az elgondolás gyakorlatilag az előző terv part felé tolásaként értelmezhető.

Vázlat a Kalajka területének általam javasolt rendezéséről

Jelmagyarázat

- szürke sáv = járda baba- és tolokocsival, kerékpárral járható kiképzéssel
- ferdén vonalkázott terület = a ligeterdő fenntartására kijelölt, kezelés alatt álló terület
- pontozott terület = nyírott rész
- csillaggal jelölt elemek = pad, lámpa, szemetes, virágláda
- téglalap = kajak-kenu-csónak kikötő hely
- háromszög = vízi játék (pl. mini malom, csengettyű stb.)

A Suta-patak torkolatától a fürdőig vezető sétány esetében a járda elvezetése a csatorna mentén történne a fürdő bejáratáig. Az úttesten való áthaladáshoz célszerű zebrát kialakítani, az itt lévő hidat felújítani, festéssel, virággal díszített korláttal vonzóvá tenni. Egyelőre krónikusan megoldatlan a parkoló kérdése; ennek tervezése is a hivatkozott fejlesztési program része. Kiépítésénél fontos szempont a megfelelő méretezés, a biztonságos parkolás szolgálata (kerítés, térfigyelő kamera, őrzés stb.), az árnyékot adó fák meghagyása. Ugyanakkor ezen a területen a természeti szempontoknál – *zöld terület* – fontosabb a *járható felület* igénye; tehát ide szolgáló, hangulatjavító, kiegészítő látvány-

elemeket tervezhetünk. A fürdő bejáratánál érdemes kialakítani egy széltől, esőtől védett, jól felszerelt fogadó épületet (wc). A csatorna Bodrogra ömlésénél a vízmű objektumai találhatóak, ezen a területen, illetve a környékén nagyobb építkezés nem, legfeljebb terprendezés, járda elvezetés folytatható. Ugyanakkor *ki lehet alakítani egy látványos bemutatóhelyet, arról, hogy miként történik a termásvíz kinyerése.*

A hivatkozott fürdőfejlesztési tanulmányhoz, a szakmai vitákhoz és a beruházás konkrét tervezéséhez *egy újabb javaslatot is közzéteszek.* Az országban egyedülálló lenne a fürdőkomplexum, ha a fürdőzés kultúráját interaktív módon mutatná be a rómaiaktól a törökökön át a wellnesig. Ide értve természetesen a hajdan oly híres zempléni, hegyaljai fürdőkulturát. Így testközelből megismerhetőek lennének mindazon szokások, gyógy-módok, élmények, sőt infrastruktúrák, amelyek a fürdözést övezték és övezik. Egey Eme-se nagyívú tanulmányban dolgozta fel a térség fürdőinek történetét, a további munkákhoz is számos szempontot adva, a mérvadó országos és helyi jelentőségű irodalmat összegyűjtve.³⁰

Comenius, az *Orbis Pictus*ban, igen szemléletesen fejezi ki a nagyon egyszerű, mindazonáltal a parti látvány fenntartásához nélkülözhetetlen elvet: „*A magból plánta nevelkedik / A plánta tsemetévé válik / A tsemete élő fává lesz...*”³¹ Érdemes ellesni egy-egy ötletet; fontos a tapasztalatok cseréje Szentendrével, Bajával, Gyulával vagy éppen Győrrel arról, hogy miként lehet a vizet összekötni a városfejlesztési, rekreációs célokkal. A későbbiekben a „Malomkő tanösvény”-be is be lehetne vonni a Kalajka sétányt.³² Fontos feladat a további forrásgyűjtés és a szemlélet formálása. A hatékony és célravezető együttműködés érdekében szükséges a folyamatos egyeztetés a vízügyi és a városi hatóságok, a sárospataki intézmények, a lakosság és a helyi civil szervezetek között.

Kutató és tervező munkám során Sárospatakon számos szervezet és magánszemély segítséget nyújtott, sokan jelezték, hogy készek tenni az ügy érdekében. Az érintetteknek, továbbá mindazoknak, aki szívügyüknek érzik a Bodrog-part fejlesztését, ezúton is köszönetet mondok. A sétány tervezésében nyújtott segítségért és munkájáért külön köszönettel tartozom Józsa Árpád Csabának (biológus) és Seress Lászlónak (logisztikus).

Függelék

A Bodrog menti Kalajkában fellelt növények megjegyzésekkel. A felmérés időpontja: 2007. július 28.

akác (*Robinia pseudo-acacia*) gyérítendő; aszat, szürke (*Cirsium canum*), fekete bodza (*Sambucus ebulus*) gyógynövény; nagy csalán (*Urtica dioica*) gyógynövény; nádképu csenkesz (*Festuca arundinacea*); csillagpázsit (*Agropyron repens*); fagyöngy (*Loranthaceae*) gyógynövény intenzív terjedése vizsgálendő; farkasalma (*Aristolochia clematitis*); díszes farkasfog (*Bidens tripartitus*) tovább szaporítható; csigolya fűz (*Salix purpurea*) megtartása fontos; fehér fűz (*Salix alba*) megtartása fontos, gyógynövény; kecske fűz (*Salix caprea*) megtartása fontos; gyalogakác (ámorfa) (*Amorpha fruticosa*) ritkítendő; hídőr (*Alisma plantago-aquatica*)(folyóban); kék ibolya (*Viola cyanea*); mezei juhar (*Acer campestre*); zöld juhar (*Acer negundo*) invazív, ritkítendő; kakaslábfű (*Echinochloa crus-galli*); mezei

katángkóró (*Cichorium intybus*) gyógynövény; csíkos kecskerágó (*Euonymus europeus*); japán keserűfű (*Fallopia japonica*) adventív, irtandó; lapulevelű keserűfű (*Polygonum lapathifolium*); terjőke kígyószisz (*Echium vulgare*) gyógynövény; komló (*Humulus lupulus*) gyógynövény; mogyorós lednek (*Lathyrus tuberosus*); lómenta (*Mentha longifolia*); Tisza-parti margitvirág (*Leucanthemella serotina*) védett; murek (*Daucus carota*); nád (*Phragmites australis*); fehér nyár (*Populus alba*); fekete nyár (*Populus nigra*) megtartása fontos; pántlikafű (*Phalaris arundinacea*); francia perje (*Arrhenatherum elatius*); sün-tök (*Echinocystis lobata*) adventív, irtandó; szarvaskerep (*Lotus corniculatus*); hamvas szeder (*Rubus caesius*); sövény szulák (*Calystegia sepium*) mocsári tisztessű (*Stachys palustris*); fekete földi tök (*Bryonia alba*); fehér üröm (*Artemisia absinthum*) gyógynövény; fekete üröm (*Artemisia vulgaris*) gyógynövény, allergén; gilisztaüző varádcis (*Tanacetum vulgare*) gyógynövény; orvosi ziliz (*Althaea officinalis*) gyógynövény.

Jegyzetek

¹ A tanulmány bővebb változata Sárospatak komplex fejlesztési kutatási programjához (kutatásvezető: dr. Koncz Gábor PhD, mka@mail.datanet.hu) illetve a Végardó Élmeny-fürdő megvalósíthatósági tanulmányhoz kapcsolódik. Ez utóbbit dr. Gellai Imre irányításával készítette az Aquaprofit Műszaki, Tanácsadási és Befektetési Zrt. Javaslataimat nyilvánosan először a fürdő-terv társadalmi bemutatásakor adtam elő Sárospatakon 2007. augusztus 10-én, a Sárospataki Lokálpatrióták Egyesületének a Huszár Panzióban szervezett vitáján. Power-pointos rövidített változata elhangzott Sárospatakon 2007. november 12-én, a Magyar Comenius Társaság tudományos felolvasó ülésén. Az a változat megjelenés alatt a Társaság Bibliotheca Comeniana Könyvsorozatának XIII. kötetében. A megfontolások, javaslatok felhasználásra kerülnek a Varga Csaba által irányított, Sárospatak komplex városfejlesztési stratégiája és operatív programja, 2007-2013 című, az Önkormányzat által megrendelt munkálatok keretében. Az említett cönológiai leírás és a fotók gyűjteménye megtalálható lesz e kutatás dokumentációjában. (Stratégiakutató Intézet Kht. www.strategiakutato.hu) Az említett kutatások előkészületeiről lásd: Koncz Gábor: Sárospataki Eu-tópiák = Zempléni Múzsza, I. évf. 1. szám, 2001. február, 38-45. o.; Uő: Tokaj-Hegyalja kulturális és borturizmusa. In: Nyikos István, Séllyei András (szerk.) Tokaj szőlővesszein. Gondolatok a tokaji borról. Tokaji Bor Konferencia 2001, Magyar Borok Háza, Budapest, 2002. 86-90. o.; Uő: Merre van előre? Kulturális nemzetstratégia = Szín – Közösségi Művelődés. A Magyar Művelődési Intézet folyóirata, 12/2-3. szám, 2007. június, 67-75. o. A szerző e-mail címe: pkoncz@gmail.com.

² Koncz Gábor: Sárospataki Eu-tópiák, i.m.

³ Családi történetekből tudom, hogy nagyapám, dr. Koncz Sándor (1913-1983) is többször szorgalmazta a Vár alatti Bodrog part és a Kalajka kitisztítását. Az előbbi napjainkban immár remekül megvalósult. Amikor 1947-1952 között, a Sárospataki Református Kollégium Teológia Akadémiájának tanára, illetve a kollégiumi Gazdasági Választmány elnöke volt, nagyszabású tervek lehetőségét vetette fel. Elgondolása szerint a tornateremből alagút vezetett volna a Kalajkába, s itt a Bodrog parton uszoda építését és csónak kikötőt javasolt.

⁴ Többek között a Bodrogközi Művelődési Egyesület, az Élő Bodrogért Egyesület, az Ökológiai Intézet a Fenntartható Fejlődésért Alapítvány, a Sárospataki Lokálpatrióták Egyesülete, a Sárospataki Polgári Kör.

⁵ Az utóbbi időben pl. a „Zemplén népeisége, települései” konferencia, az „I. Zemplén Kutató Konferencia”, a „Bodrog Program” stb.

⁶ Csicsely András – Gál Ágnes: Bodrog jobb parti árterület rendezése, Sárospatak. Saviterv Sajó Vízügyi Tervező és Kivitelező Kft. terve, Sárospatak, 1995. Sárospataki Önkormányzat Műszaki és Kommunális Iroda Városfejlesztési és Városüzemeltetési csoport dokumentációja.

⁷ Déry Zoltán: Sárospatak Város Önkormányzatának Gazdasági Programja a 2007. január 1-től 2010. december 31-ig terjedő időszakra, Sárospatak Város Önkormányzata, 2006. 25 o. Az önkormányzat 6026-2/65/2007. (III.30.) KT. számú határozata: A Bodrogpart belvárosi szakaszának jelenlegi állapotáról, javaslat a rehabilitációs intézkedésekre és idegenforgalmi hasznosítására.

⁸ Vö: Vásárhelyi Balázs: Zemplén közúti hídjai a Tiszán és a Bodrogon = Zempléni Múzsza, V. évf. 3. szám, 2005. ősz, 43. o.

⁹ Kulturális Örökségvédelmi Hivatal, www.koh.hu, www.kolostorut.hu: „Sárospatak, Ferences kolostor”; továbbá: Domokos György, Kovács Ágnes, Makoldi Miklós, Szörényi Gábor, Wolf Mária: Sárospatak középkori kutatástörténete = Pataki Régészeti Híradó - online régészeti folyóirat, (szerk.) Ringer István, kiadja a Magyar Nemzeti Múzeum Rákóczi Múzeuma, I. évf. 1. szám, 2007.

¹⁰ Pl. Fáy András, Móricz Zsigmond, Kossuth Lajos egykori lakóházai stb.

¹¹ Balassa Iván: Sárospatak történeti helyrajza a XVI-XX. században, Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár, Miskolc-Sárospatak, 1994.

¹² Kovács Dániel – Balassa Iván: Sárospatak határának helynevei, Sárospatak, 1997.

¹³ Bakos József: A pataki múlt hétköznapijai, adalékok Sárospatak gazdaságtörténelméhez. A Sárospataki Református Gimnázium Néprajzi Szemináriumának Kiadványai, Sárospatak, 1950.

¹⁴ Hörcsik Richárd: „Bodrog partján van egy város...” Tanulmányok Sárospatak történetéből, Napkút Kiadó, Budapest, 2007.

¹⁵ A Suta patak forrása a Forró-kút, a Megyer-hegyi Ciróka nyak felé vezető út, a „Kata-Nagylegelő” mellett található. A szóban forgó terület néhai vitéz dr. Néray Miklós, majd örököse, Néray Katalin (1941-2007) tulajdona volt. 1992-től a Koncz családhoz tartozik. Néray Katalin temetését követően, a Rákóczi Várban tartott megemlékezések keretében jelentette be dr. Koncz Gábor ezt az elnevezést.

¹⁶ Balassa: i.m.

¹⁷ Bakos: i.m.

¹⁸ Vö: Chyzer Kornél: Adatok északi Magyarország, különösen Zemplén megye és Bártfa sz.kir Város flórájához = Magyar Botanikai Lapok, 1905. 4: 304-331. o.; Egey Antal: A Zempléni-hegység élővilága, védett természeti ritkaságai = Zempléni Múzsza, II. évf. 2. szám, 2002. május, 33-41. o.; Hegyessy Gábor: A Bodrog vizében és árterén található élőlények komplex felmérése. Zárójelentés a Környezetvédelmi és Vízügyi Minisztérium V. Országos Környezettudományi és Természetvédelmi kutatásfejlesztési feladatok pályázatához, 2003. Azonosítószám: K-36-02-00060H.; Hargitai Zoltán: A Long-erdő és vegetációja = Acta Geobot. Hung. 1939. 2: 143-149. o.; Uő: A sárospataki előhegyek ve-

getációja = *Acta Geobot. Hung.* 1940. 3: 18-29. o.; Uő: A Mandulás és növényvilága. In: (Egey Antal szerk.): *A Tiszáninnen Református Egyházkerület Sárospataki Líceumának 1939-40. évi évkönyve*, Sárospatak, 1940. 3-13. o.; Koncz Sándor: A természettudományok művelői és oktatása a Sárospataki Kollégiumban, a 15-16. században = *Zempléni Múzsza*, I. évf. 3. szám, 2001. augusztus, 40-47. o.; Tuba Zoltán: Overview of the flora and vegetation of the Hungarian Bodroghöz = *Tiscia* 1995. 29: 11-17. o.; Uő: A Zempléni-hegység növényzetének áttekintése = *Természettudományi közlemények*, 2003. 1: 235-242. o.; Uő: Hargitai Zoltán sárospataki éveit = *Zempléni Múzsza*, V. évf. 4. szám, 2005. tél, 40-45. o.

¹⁹ Zólyomi Bálint: Magyarország természetes növénytakarója. In: Hortobágyi T. – Simon T. (szerk.): *Növényföldrajz, társulástan és ökológia*, Nemzeti Tankönyvkiadó, 2000.

²⁰ R. Várkonyi Ágnes: *Táj és történelem*, Osiris Kiadó, 2007.

²¹ Mátyás Csaba: *Erdészeti ökológia*, Mezőgazda Kiadó, 1996; Horváth Ferenc – Borhidi Attila: *A hazai erdőrezervátum-kutatás célja, stratégiája és módszerei*, Természetbúvár Alapítvány Kiadó, Budapest, 2002.

²² Simon T.: *A magyarországi edényes flóra határozója*. Harasztok – Virágos növények, Nemzeti Tankönyvkiadó, 2000.

²³ A jelen írás bővebb változata, az említett fajleírással és a terület fotódokumentációjával megtalálható az 1. számú jegyzetben hivatkozott kutatások dokumentációjánál.

²⁴ A társulás pontosabb, részletesebb leírását lásd: Borhidi Attila: *Magyarország növény-társulásai*, Akadémiai Kiadó, 2003.

²⁵ Mihály Botond – Botta-Dukát Zoltán (szerk.): *Özönnövények. Biológiai inváziók Magyarországon*, Természetbúvár Alapítvány Kiadó, Budapest, 2004.

²⁶ Hegyessy: i.m.

²⁷ Balassa: i.m.; A hőszivattyú olyan, mint egy kifordított hűtőszekrény (Komlós Ferenc: *A hőszivattyú technológia szerepe a klímapolitikában*, Nemzeti Éghajlatváltozási Stratégia szakvélemény, 2007.

²⁸ Bakos: i.m.; Török Péter: *A pataki vár kertjei*. In: *Történeti Kertek. Kertművészet – Műemlékvédelem*, MTA Művészettörténeti Kutatóintézet – Mágus Kiadó, Budapest, 2000.

²⁹ 1995. évi LIII. tv., 152/1995(XII.12.), 20/2001. (II.14.), 314/2005. (XII.25.) Korm. sz. rendeletek; 1995. évi 85/337/EEC és 1997. évi 497/11/EEC Európa Tanácsi határozat; 97/1-1/EK irányelv II. melléklete.

³⁰ Egey Emese: *Fürdőélet Abaújban és Zemplénben* = *Zempléni Múzsza*, VI. évf. 2. szám, 2006. nyár, 25-35. o.

³¹ Comenius A. J.: *Orbis Pictus A' világ le-festve* (reprint kiadás) *Bibliotheca Comeniana I. Magyar Comenius Társaság*, Sárospatak, 1986. 24. o.

³² Kiss Gábor – Barkó Orsolya (szerk.): „Malomkő” tanösvény, kirándulásvezető füzet, Sárospatak–Herceggút–Makkoshotyka, írták: Barkó Orsolya – Dr. Kiss Gábor – Havassy András – Stoll László – Demeter Éva, Herceggút Község Önkormányzata, 2001.

Régióink a számok tükrében

Észak-Magyarország gazdasági és társadalmi viszonyai az ezredfordulón

A Központi Statisztikai Hivatal *A régió gazdasága és versenyképessége c. sorozatában jelent meg az Észak-Magyarország c. kiadvány. A közel száz oldalas, táblázatokkal, grafikonokkal, diagramokkal gazdagon ellátott kötet szövegrészeinek felhasználásával készült az alábbi áttekintés, amely az észak-magyarországi gazdasági régió jelenlegi gazdasági és társadalmi viszonyairól ad számszerű áttekintést.*

Népességi viszonyok

Magyarország népessége 2005. év végén 10,1 millió fő volt, 124 ezerrel, 1,2%-kal kevesebb, mint öt évvel korábban. Az ezredfordulót követően – Közép-Magyarország kivételével – minden régióban csökkent a lakosok száma, legszámottevőbben (több mint 3%-kal) Észak-Magyarországon. Itt 2005 végén közel 1,3 millió ember élt, az ország népességének 12,5%-a. A régió területe meghaladja a 13 ezer km²-t, 94 fő/km²-es népsűrűségével az ország 3. legsűrűbben lakott térsége. Régióin belül legsűrűbben lakott megye Borsod-Abaúj-Zemplén (100), ennél nagyobb népsűrűség országosan Pest (181), Komárom-Esztergom (139) és Győr-Moson-Sopron (105) megyét jellemzi.

Tovább gyengült Észak-Alföld és Észak-Magyarország népességmegtartó ereje, az előző térség 2005-ben 4,6; az utóbbi 3,8 ezres belföldi vándorlási veszteséget szenvedett el. A megyék közül legnagyobb vesztes Borsod-Abaúj-Zemplén, emellett Szabolcs-Szatmár-Bereg és Jász-Nagykun-Szolnok megye, ahonnan 2005-ben az előző sorrendben 3,4; 2,1; illetve 1,4 ezerrel többen költöztek el, mint ahányan odaköltöztek. Mindez nem véletlen, ugyanis e megyékben jóval az országos átlagot meghaladó a munkanélküliség, kedvezőtlenek az elhelyezkedés esélyei.

A népesség korstruktúrájában kedvezőtlen folyamatok zajlanak, amely a gyermeknépesség arányának mérséklődésében, emellett az időskorúak számának és arányának növekedésében nyilvánul meg. Az országban 2000-2005 között 0,7 százalékponttal nőtt a 65 évesek és annál idősebbek hányada, miközben 1,2 százalékponttal csökkent a 15 év alattiaké. 2005-ben első alkalommal fordult elő, hogy az időskorúak aránya (15,8%) meghaladta a gyermekkorúakét (15,4%). A régiók közül Közép-Magyarország korösszetétele a legkedvezőtlenebb, Észak-Alföldé a legkedvezőbb, az előző térségben a gyermekkorúak részesedése a legkisebb (14,3%), az utóbbiban pedig az időskorúaké (14,6%). Észak-Magyarországon a gyermek- és időskorú népesség közel azonos (16,6; illetve 16,1%-os) arányt képvisel. Borsod-Abaúj-Zemplén megyében a gyermekkorúak súlya (17,4%), ezzel szemben Heves és Nógrád megyében az időskorúaké (17,1; illetve 16,8%) a nagyobb.

Iskolázottság szempontjából Észak-Magyarországon a 15 éves és idősebb népesség 89%-a – négy évvel korábban 86%-a – legalább az általános iskola nyolc osztályát elvégezte, hányaduk országosan megközelítette a 92%-ot. A régiók rangsorában ez az arány a 6. helyhez elegendő. Ez a végzettség a férfiak körében nagyobb, mint a nőknél. A régióban a 18 évesek és idősebbek között a legalább középiskolai végzettséggel rendelkezők hányada 37% körüli, amely több mint 5 százalékponttal kisebb az országos átlagnál. Régióon belül ez az arány Heves megyében kimagasló (közel 41%), ezzel szemben Nógrádban a 35%-ot sem éri el. Mind régiós, mind országos szinten az a jellemző, hogy az érettségizettek aránya a nők körében magasabb: náluk ugyanis az érettségit nem adó szakmunkásképzés kevésbé jellemző, mint a férfiaknál, emellett a fiatalabb nők tanulási hajlandósága is nagyobb mértékű.

Az iskolai színvonal javulása ellenére 2005-ben továbbra is Észak-Magyarországon a legkisebb (10,8%) a 25 éves és idősebb népesség körében az egyetemi és főiskolai oklevéllel rendelkezők hányada. (A hazai átlag 14,7%.) A megyék közül Pest (13,9%), Győr-Moson-Sopron (13,8%) és Csongrád (13,5%) megyékben a legnagyobb a diplomások aránya, a másik végletet Békés, Nógrád és Somogy megyék képviselik 10% alatti hányaddal. A régiók közül ebben a tekintetben kiemelkedik Közép-Magyarország, ahol ez az arány (22,6%) csaknem kétszerese a többi régióénak.

A 2001. évi népszámlálás adatai szerint a népesség 19%-a, közel 2 millióan nyilatkoztak, hogy anyanyelvükön kívül legalább egy *másik nyelven* képesek másokat megérteni és magukat megértetni. Az előző censushoz képest a más nyelven is beszélők száma és aránya megkétszereződött. Az Észak-Magyarországon élő közel 1,3 millió ember alig több mint 12%-a választotta azt 2001-ben, hogy anyanyelvén kívül más nyelven is beszél! A két leggyakoribb nyelv az angol és a német. A régióban, csakúgy mint országosan, ma már több nő beszél valamilyen idegen nyelvet. Az országban 2001-ben a férfiak 18,9; a nők 19,5%-a tudott anyanyelvén túl másik nyelven beszélni, Észak-Magyarországon 12,1; illetve 12,4%-uk. A főbb korcsoportok tekintetében a legnagyobb idegennyelvtudással a 15-39 évesek rendelkeznek, akiknek 14%-a tud anyanyelve mellett angolul, a hazai átlag 18%.

A gazdaság versenyképességének egyik meghatározója a szakképzett, kellő hatékonysággal termelő munkaerő megléte. A 2001-es népszámlálás óta mérsékelt ütemben, de emelkedett a népességen belül a *foglalkoztatottak aránya*, a 2005. évi mikrocenzus idején országosan 38,1%, Észak-Magyarországon 32,4% volt. A legmagasabb foglalkoztatási arány Közép-Magyarországot (43,2%) jellemezte, az észak-magyarországi régió az utolsó helyen állt a régiók rangsorában. A foglalkoztatottak népességen belüli aránya eltérő a régió három megyéjében. Legkedvezőtlenebb Borsod-Abaúj-Zemplénben, ahol 2001 és 2005 között 28,1%-ról 30,2%-ra nőtt ugyan, de ez elmarad a régióra és a másik két megyére jellemző hányadtól is. Heves megyében a 2005. évi mikrocenzus idején 35,7; Nógrádban 35,2% volt a foglalkoztatottak népességen belüli aránya.

A népesség elöregedésével, a fiatalok időben kitolódó tanulmányaival párhuzamosan egyre nagyobb teher hárul a foglalkoztatottakra. A 2005. évi mikrocenzus idején országosan száz foglalkoztatottra 80 inaktív kereső és 70 eltartott jutott. A fajlagos mutatók értéke régióonként eltérő, Észak-Magyarországon a száz foglalkoztatottra jutó inaktív keresők száma rendkívül magas (100), ezzel a legkedvezőtlenebb a régiók között. A száz foglalkoztatottra jutó eltartottak esetében Észak-Magyarország 89 fővel – amely

1 tudomány és társadalom

19 fővel haladja meg az országost – a második a régiók rangsorában. Hasonló képet mutat a KSH lakossági munkaerő-felmérése. Eszerint a *foglalkoztatottak száma* országosan 2000 és 2005 között 1,2%-kal bővült, 2005-ben 3,9 millió fő volt. A régiók közül háromban (Közép-Magyarországon, Közép-Dunántúlon és Észak-Alföldön) növekedett, négyben csökkent. Észak-Magyarországon 2005-ben a foglalkoztatottak száma 418,7 ezer fő volt, 2,5%-kal kevesebb, mint 2000-ben. Országosan a 15-74 éves népességen belül a foglalkoztatási arány 50,5% volt 2005-ben, a legkedvezőtlenebb Észak-Magyarországon (43,6%).

A versenyképesség egyik meghatározója a foglalkoztatottak népességen belüli aránya mellett az iskolai végzettség, a szakképzettség. A gazdasági aktivitás területén világosan kimutatható Észak-Magyarország elmaradása, az iskolai végzettséget tekintve azonban kedvezőbb a helyzet, ezt támasztják alá a 2005. évi mikrocenzus adatai. Országosan a foglalkoztatottak 15,6%-a az általános iskola 8. évfolyamát vagy annál kevesebbet végzett, Észak-Magyarországon ez az arány a régiók között a második legkisebb, 14,7%. Középszintű végzettségű volt Észak-Magyarországon a foglalkoztatottak 67,8%-a (országosan 63,3%). A felsőfokú végzettségűek hányada 17,6% a régióban, ez a harmadik legmagasabb arány a régiók rangsorában, de elmarad több mint három százalékponttal az országos átlagtól. A foglalkoztatottak iskolai végzettsége az észak-magyarországi régió három megyéje közül Heves megyében a legkedvezőbb és Nógrád megyében a legkedvezőtlenebb.

A 2005. évi mikrocenzus idején az észak-magyarországi régióban száz foglalkoztatottra 20 *munkanélküli* jutott és ez a legmagasabb a régiók rangsorában. Észak-Alföld és Dél-Dunántúl fajlagos mutatója is kedvezőtlen, ezzel szemben Közép-Magyarországnak a legkisebb (7 fő), alig több mint harmada az észak-magyarországinak. A munkanélküliség alakulását a KSH lakossági munkaerő-felmérése alapján folyamatában tudjuk vizsgálni. Észak-Magyarországon a régiók közül 2000-ben a legnagyobb, 10%-ot meghaladó volt a munkanélküliségi ráta. 2001-2002-ben némileg mérséklődött, 9% alá esett, de 2003-tól újra növekedésnek indult a 2005-ben a 15-74 éves népesség 10,6%-át tette ki. A régióon belül Borsod-Abaúj-Zemplén megye helyzete a legkedvezőtlenebb, ahol a munkanélküliségi ráta 2005-ben 12% volt, messze meghaladva az észak-magyarországi régió (10,6%) átlagát és az országos átlagot (7,2%) is.

Bruttó hazai termék (GDP)

Az elmúlt években Magyarország minden régiójában növekedett a gazdaság teljesítménye, a területi különbségek azonban nem mérséklődtek. Az ország legfejlettebb régiója Közép-Magyarország, amelyet Nyugat- és Közép-Dunántúl követ. Az átlagtól számottevően elmaradva Dél-Dunántúl és Dél-Alföld után Észak-Magyarország és Észak-Alföld zárja a fejlettségi rangsort. A központi térség kiemelkedő teljesítménye mögött a főváros gazdasági potenciálja áll. A két szélső értéket képviselő régió között az egy főre jutó bruttó hazai termék értékében 2,4-szeres, az egy foglalkoztatottra jutó GDP-ben mérve 1,9-szeres a különbség, amely öt éve változatlan.

Európai uniós összehasonlításban Magyarország térségeinek elmaradása a fejlődés ellenére jelenleg is számottevő. A legjobban teljesítő Közép-Magyarország a középmezőnyben, a többi régió pedig az utolsó harmadban található. Az egy főre jutó GDP vásár-

lőerő-paritáson mérve 2004-ben Közép-Magyarországon az EU-25 átlagának 95,6%-át tette ki. A többi régióban a mutató 39,4% és 62,9% között szóródott. Az EU-25 tíz legalacsonyabb egy főre jutó GDP-jével rendelkező régiója közül 2003-ban három is magyar volt: Észak-Magyarország (38,2%) a hetedik, Észak-Alföld (39,1%) a kilencedik, Dél-Alföld (40,4%) pedig a tizedik hátulról ebben a rangsorban, de náluk alig jobb Dél-Dunántúl helyzete (42,6%).

A bruttó hazai termék adatai mind a termelés tömegéből való részesedést, mind az egy főre jutó értéket tekintve minden más mutatónál jobban és komplexebben fejezik ki az ország egyes területeinek fejlettségében és teljesítményében megmutatkozó különbségeket. Az adatok egyértelműen jelzik a gazdasági teljesítmény közép-magyarországi koncentrációját: 2004-ben a GDP 45%-át Közép-Magyarország adta. A többi régió részesedése 6,9-10,5% között szóródott. Észak-Magyarországon 2004-ben – piaci beszerzési áron – 1.713 milliárd forint bruttó hazai terméket állítottak elő, az országos érték 8,4%-át. A régióban az egy lakosra jutó bruttó hazai termék 1,3 millió forint, az országos 66,4%-a. A legmagasabb értéket produkáló Közép-Magyarország és Észak-Magyarország között 2,4-szeres a különbség. Az egy lakosra jutó bruttó hazai termék a régióban 2000-2004 között – folyó áron – 59,9%-kal emelkedett, jobban, mint országosan (55,5%). A vizsgált időszakban az átlagosnál gyorsabb növekedés 2001, 2003. és 2004. évben figyelhető meg. Észak-Magyarország 2004-ben a régiók sorrendjében – helyet cserélve az észak-alföldi régióval – a 6. helyre került.

2004-ben a régióban egy lakosra 1,3 millió forint GDP jutott, régióon belül a korábbi évekre jellemző eltérések továbbra is megfigyelhetők: Heves megyében a legmagasabb (1,5 millió forint), Nógrádban a legalacsonyabb (1,1 millió forint), Borsod-Abaúj-Zemplénben átlaghoz hasonló (1,35 millió forint) volt a mutató értéke. Az egy lakosra jutó bruttó hazai termék az országos átlagnak Hevesben 73,3 %-a, Borsod-Abaúj-Zemplénben 67,1 %-a, Nógrádban 54,1%-a volt. A megyék átlagához viszonyítva jobban érzékelhetőek a régióba tartozó megyék pozíciói: legkevésbé Heves megye maradt el (6,8%-kal), ezt követte Borsod-Abaúj-Zemplén megye (14,8%-kal), majd Nógrád megye (31,2%-kal). A vidéki átlagtól való eltérés alapján 2004-ben Heves a 11., Borsod-Abaúj-Zemplén a 15., Nógrád a rangsor utolsó helyén állt.

Az egy foglalkoztatottra jutó bruttó hazai termék értéke a régiót alkotó megyék közül Borsod-Abaúj-Zemplén megyében a legtöbb (4,1 millió forint), ezzel a megyék sorában a 10. helyet foglalta el, így pozíciója kedvezőbb, mint az egy lakosra jutó GDP érték (15.) alapján. A mutató szerint a másik két megye helyzete az egy lakosra jutó GDP esetében tapasztalattal azonos: Heves megye a 11., Nógrád megye az utolsó helyen állt.

Vállalkozási környezet és beruházások

Magyarországon a *gazdasági szervezetek* száma folyamatosan emelkedik, 2005. év végén 1.299 ezret regisztráltak, ami 12 ezerrel több, mint egy évvel korábban. A vállalkozások száma ennél kevesebb: országosan 1.209 ezer, Észak-Magyarországon pedig meghaladta a 102 ezret. 2005 végén az észak-magyarországi régióban 113.676 gazdasági szervezet szerepelt a regisztrációban, 1%-kal több az előző évinél. Az országban regisztrált gazdasági szervezetek 8,8%-a ebben a régióban került nyilvántartásba. Magyarországon a gazdasági szervezetek döntő részét, 93,1%-át, Észak-Magyarországon

pedig a 89,9%-át a vállalkozások jelentették, a többit a költségvetési szervezetek és intézmények, a kötelező társadalombiztosítás, a non-profit, illetve az egyéb szervezetek adták.

A *vállalkozások* 8,5%-át regisztrálták Észak-Magyarországon, amely a legkevesebb az ország régiói közül. Régióinkban a vállalkozások legtöbbször, 32%-át az ingatlanügyletek, gazdasági szolgáltatás, 19,2%-át a kereskedelem, javítás, 8,9%-át az építőipar gazdasági ágakban tartották nyilván. Országosan ugyanez a sorrend, az értékek pedig hasonlóak, 37; 18,1; illetve 8%.

2005-ben a társas vállalkozások aránya országosan 41,2%-ot, Észak-Magyarországon pedig 34,1%-ot tett ki, régióinkon belül Borsod-Abaúj-Zemplén megyében a legmagasabb, 37%. Az országos átlagtól kedvezőbb értékeket egyedül a közép-magyarországi régió (53,7%) mutatott, a többi régióban 30-35% között mozgott ez a hányad. Mindez azt mutatja, hogy Közép-Magyarország kivételével az ország többi régiójában az egyéni vállalkozások domináltak. Az ország 711 ezer egyéni vállalkozásából 67 ezret Észak-Magyarországon jegyeztek be, amelyből 49 ezer vállalkozói igazolvánnyal, a többi csak adószámmal rendelkezett. Az egyéni vállalkozások 44,9%-a főfoglalkozásuként, 36,1%-a mellékfoglalkozásuként, 19%-a pedig nyugdíj mellett tevékenykedett a régióban. Országosan is hasonlóan alakultak e részarányok: 43,8; 37,6; illetve 18,6%.

Nemzetgazdasági áganként vizsgálva, az országban a társas vállalkozások legtöbbször, 24,8%-át a kereskedelem, javítás, 10,6%-át az ipar, 9,6%-át az építőipar területén regisztrálták. E három gazdasági ág együtt a társas vállalkozások 45%-át adta. A két alföldi régióban a kereskedelem, javítás tevékenységre bejegyzett társas vállalkozások aránya kiemelkedő, meghaladta az országost, míg Észak-Magyarországon alatta maradt, ezzel szemben a régióinkban az ipar, építőipar területén regisztrált társas vállalkozások hányada volt magasabb az országosnál.

2005-ben Észak-Magyarországon – részben vagy teljes egészében – *külföldi tulajdonban* 679 vállalkozást tartottak nyilván, amelyek 52,1%-a kizárólag külföldi, 28%-a többségi külföldi, egyötöde pedig hazai többségi tulajdonban volt. A hazai külföldi érdekeltségű vállalkozások számát tekintve a régiók között Észak-Magyarország az utolsó helyen áll, amit az alacsony, 2,7%-os részesedése is tükröz. Ezt érzékelteti a tízezer lakosra jutó külföldi érdekeltségű vállalkozások száma is: az országos átlag 24,6, ezen belül Közép-Magyarországon kimagasló, amelyet átlaghoz közeli értékkel követ Nyugat-Dunántúl. A többi régióban ennél jóval alacsonyabb a külföldi tőke jelenléte.

A *saját tőke* értéke alapján Észak-Magyarország már kedvezőbb képet mutat: 2005-ben a régiók között a középmezőnyben foglalt helyet a 739,1 milliárd forint saját tőkeértékkel, amely 4,7%-os hányadot képviselt az országosból. Hazai viszonylatban 2005-ben átlagosan 628 millió forint saját tőke jutott egy külföldi érdekeltségű vállalkozásra, ezen belül a *külföldi tőke* részesedése 470 millió forintot tett ki. Említést érdemel, hogy míg az észak-magyarországi régióban a legalacsonyabb a külföldi érdekeltségű vállalkozások száma, ugyanakkor az egy vállalkozásra jutó saját tőke itt a legnagyobb, valamint a vállalkozásonkénti külföldi befektetés is a közép-dunántúli régió után Észak-Magyarországon a legmagasabb. Ez abból adódik, hogy a régióban a tőkeigényesebb területekbe, ágazatokba, pl. az iparba fektették tőkájukat a külföldi érdekeltségű vállalkozások. 2005. év végén az egy lakosra jutó befektetett külföldi tőke értéke 375 ezer forint volt, az országos átlag 32,4%-a. E mutató alapján a régiók rangsorában Észak-Magyarország évek óta tartja a 4.

helyét. 2005-ben Magyarországon a külföldi érdekeltségű vállalkozások 37%-a a kereskedelem, javítás nemzetgazdasági ágban, háromtizede az ingatlanügyletek, gazdasági szolgáltatás területén, 14%-a pedig az iparban működött. Az észak-alföldi régióban a külföldi tőkével működő vállalkozások hányada kimagasló, 63,1% a kereskedelem, javítás gazdasági ágban, Észak-Magyarországon pedig az iparban jelentős ez az arány, 35,1%. A gazdasági szervezetek *beruházásainak* 2001-2005. évi átlaga országosan 2.850 milliárd forint volt, Észak-Magyarországon 302 milliárd forint, az országos 11%-a. A felhalmozás ágazati szerkezetét vizsgálva szembetűnő különbségek figyelhetők meg: Észak-Magyarországon az országos aránynál lényegesen nagyobb súlyt, 52%-ot képvisel az ipar részesedése, míg országosan 38%-ot. Az építőipar részaránya közel azonos. A régióban az országosnál magasabb az egészségügyi és szociális ellátás, valamint az egyéb közösségi, személyi szolgáltatás beruházási hányada, a többi gazdasági ág aránya viszont alacsonyabb, különösen a kereskedelem, javításban és az ingatlanügyletek, gazdasági szolgáltatásban. Az iparon belül kiemelkedő a vegyipar és a gépipar fejlesztésének magas aránya, az előbbi az összes beruházás 20; míg az utóbbi 12%-át tudhatta magáénak.

A 2001-2005. években a külföldi érdekeltségű vállalkozások átlagosan 1.037 milliárd forint értékű beruházást hajtottak végre Magyarországon, ennek 14%-a Észak-Magyarországon került befektetésre. A külföldi érdekeltségű vállalkozások meghatározó jelentőségét mutatja, hogy míg országosan egy lakosra 102 ezer forint külföldi érdekeltségű beruházás jutott, addig Észak-Magyarországon 111 ezer forint. Ez utóbbin belül kiemelkedő Borsod-Abaúj-Zemplén megye, ahol ez az összeg 131 ezer forint volt. A külföldi érdekeltségű vállalkozások beruházási hányada Észak-Magyarországon a 2001-2005. évek átlagában magasabb volt (64,7%), mint országosan (52,2%).

2005-ben Magyarországon a beruházásokra fordított összeg 9,4%-át Észak-Magyarországon használták fel. A régió gazdasági életében az ipar szerepe továbbra is jelentős, amit mutat az is, hogy az ipari beruházásokból 14,8% jutott a régióba. 2005-ben egy lakosra vetítve az ipari beruházások nagysága Észak-Magyarországon 140 ezer forint volt, ez 18%-kal magasabb az országos átlagnál.

Magyarországon 2005-ben *környezetvédelmi beruházásokra* közel 115 milliárd forintot fordítottak. Ennek az összegnek a 9%-a Észak-Magyarországon került felhasználásra. A régióban a környezetvédelmi célok fejlesztését 10,1 milliárd forint szolgálta, aminek a 94%-a közvetlen, 6%-a integrált (technológiai folyamatba beépülő eljárás) beruházás volt. Az egy lakosra jutó környezetvédelmi beruházások összege Észak-Magyarországon 8 ezer forintot tett ki 2005-ben, ami elmaradt az országos átlagtól (11 ezer forint). A régióon belül a mutató értéke Nógrád megyében a legmagasabb (10 ezer forint), de ez is kisebb, mint országosan.

Ipar

Az észak-magyarországi régió gazdaságában meghatározó szerepe van az iparnak. Az ezredfordulót követően a régió *ipari teljesítménye* javult. A 2000-2005. években – 2002 kivételével – a termelés folyamatosan növekedett. A termelési volumen a négy főnél többet foglalkoztató szervezetek telephely szerinti adatai alapján 2000-2005 között 50,8%-kal emelkedett, jóval meghaladva az országost (31,7%). A régiók közül a növekedés mértéke

csak a Közép-Dunántúlon volt nagyobb (59,1%). A régiót alkotó megyékben öt év alatt a növekedés mértéke Heves és Borsod-Abaúj-Zemplén megyében jóval nagyobb, Nógrád-ban ugyanakkor kisebb, mint országosan.

Észak-Magyarországon a négy főnél többet foglalkoztató *ipari vállalkozások* termelése 2005-ben 1.834,8 milliárd forint, az alkalmazásban állók száma 87.283 fő volt. A régió részesedése az országos termelésből 11,2%, az egy alkalmazásban állóra jutó ipari termelés pedig 96,4%-a az országosnak. Az ipar elhelyezkedése koncentrált, amelyet alapvetően a helyi erőforrások, természeti adottságok határoznak meg, de befolyásoló tényezők közé tartoznak az iparfejlesztési döntések is. Borsod-Abaúj-Zemplén megyében az ipar a Sajó völgyében, a borsodi iparvidéken – Kazincbarcika, Miskolc, Tiszaújváros – koncentrálódik. Hevesben elsősorban Hatvanra és a Zagyva völgyébe, Gyöngyös és a Mátra előterébe, Egerbe és a környező helységekre települt ipar. Nógrád megyében a legnagyobb ipari vállalkozások Salgótarjánban és környékén, valamint Rétságon tevékenykednek. Az ország ipari termeléséből 2005-ben a régió 49 főnél többet foglalkoztató ipari vállalkozásai 10,2%-kal részesedtek. Az ipar valamennyi ágazata jelen van a térségben, néhány közülük országos méretekben is jelentős: 2005-ben pl. a vegyipar 19%-ot, a villamosenergia-, gáz-, gőz-, vízellátás 14%-ot képviselt ágazatának országos teljesítményéből.

A 49 főnél többet foglalkoztató vállalkozások *ipari értékesítése* 2005-ben 1.579 milliárd forint volt, az országos 9,8%-a. Ennek legnagyobb része (69%-a) Borsod-Abaúj-Zemplén, míg legkisebb hányada (7%-a) Nógrád megyére jutott. Az országoshoz hasonlóan az iparban gyártott termékek piaca az elmúlt években megváltozott, a vállalkozások fő célja a külpiazi értékesítés lett. Ebben meghatározó szerepe van a térségben megtelepedett külföldi érdekeltségű vállalkozásoknak. Az értékesített termékek 52,5%-a exportra került, aránya alapján a régiók között Közép-Dunántúl (77,6%) és Nyugat-Dunántúl (75,7%) után a 3. helyet foglalta el. Az értékesítésből az exporthányad Nógrád-ban volt a legnagyobb (70%), ezt követően Hevesben (57%), majd Borsod-Abaúj-Zemplénben (49%). Az ipari kivitel szerkezetében nagyfokú a koncentráció: 2005-ben a régióban az export 87%-át két ágazatcsoport, a gépipar (54%), valamint a vegyipar (33%) adta, megyénként eltérő arányban: Borsod-Abaúj-Zemplén megyében a vegyiparba, ezt követően a gépiparba tartozó vállalkozások exportáltak a legtöbbet, az összes ipari értékesítés 50; illetve 38%-át; Heves és Nógrád megyében a gépipar ágazatcsoportba tartozó vállalkozások exportja képviselte a legnagyobb hányadot, 89; illetve 64%-ot.

Az *építőipari termelés* volumene – a négy főnél többet foglalkoztató szervezetek adatai alapján – 2000-2005 között hullámzóan alakult: 2002-ben és 2003-ban az előző évhez képest növekedés, míg a többi évben csökkenés figyelhető meg. A termelés volumenének alakulását az utóbbi öt évben a régióon belül két megyében (Borsod-Abaúj-Zemplén és Heves) alapvetően befolyásolta az M3 autópálya építése. A teljesítmény növekedése – összehasonlítva áron – kiemelkedő volt Heves megyében 2002-ben, valamint Borsod-Abaúj-Zemplén megyében 2003-ban. 2005-ben a négy főnél többet foglalkoztató szervezetek adatai alapján az építőipari termelés 103 milliárd forintot tett ki, az országos 7,5%-át, és ezzel a régiók között az utolsó helyen álltunk. A régióban végzett építőipari tevékenység 2005-ben 9,2%-kal haladta meg az öt évvel korábbi, ami jóval elmaradt az országostól (56,1%), valamint a vidéki átlagtól (74,9%) is. Egy lakosra 91 ezer forint építőipari termelés jutott, a régiók között a legkevesebb. A mutató értéke az országos átlag hattizede.

Mezőgazdaság

Észak-Magyarországon 2004-ben a mezőgazdaság, vad- és erdőgazdálkodás, halgazdálkodás hozzájárulása a GDP-hez (5,4%) nagyobb volt az országos átlagnál (3,9%), a vidéki átlagtól 5,8%) azonban elmaradt. A régió aránya a bruttó hozzáadott értékből magasabb a közép-magyarországi, a közép-dunántúli és a nyugat-dunántúli régió átlagánál. A mezőgazdaságban alkalmazásban állók a régióban alkalmazásban állók számából 2005-ben 3,4%-kal részesedtek, arányuk kisebb az országosnál és csak a közép-magyarországi régió átlagát haladta meg.

Észak-Magyarország *földrajzi adottságai* igen változatosak. A domborzati viszonyok, a termőföldek országos átlagnál gyengébb minősége miatt a földterület művelési ágak szerinti megoszlása eltér az országostól. A termőterület nagysága 2005. május 31-én 1,3 millió hektár volt, az országos 14%-a. A szántó aránya 38%, az országosnál jóval kisebb, az erdőé 29%, jóval nagyobb. A szőlő és a gyepek hányada is meghatározóbb, mint országosan, ugyanakkor a nádas és a halastó területe viszonylag kevés. A termőterület az összes földterület 85,4%-át, az országosnál valamivel nagyobb hányadát tette ki.

A térségben többek között a termőföld minősége, az éghajlati viszonyok miatt a fontosabb *szántóföldi növények* termésátlagai a 2001-2005. évek átlaga alapján elmaradtak az országostól. Ezen belül a búza termésátlaga 90%-a az országosnak, és a régiót alkotó megyék közül Borsod-Abaúj-Zemplén megyében volt a legkedvezőbb (3.810 kg/ha). Legkevésbé a cukorrépa hozama maradt el (95%) az országos átlagtól, régió belül pedig Borsod-Abaúj-Zemplénben volt a legmagasabb (48.220 kg/ha).

A régióban négy jelentős *borvidék*, a Tokaj-hegyaljai, a Bükkaljai, az Egri és a Mátraaljai található, amelyeket nemzetközileg is jelentős szőlőtermelés és borászat jellemez. Az országos szőlőtermés – a kertben és a lugaon termelt szőlőmennyiséggel együtt – 23%-át adta a térség 2005-ben, a bortermelésből némileg kisebb (21%) az aránya. A szőlő termésátlaga 5.500 kg/ha volt, elmaradt az országostól (5.740 kg/ha). A régió belül a szőlőtermésből Heves megye részesedése a legnagyobb, és az átlagtermés is itt volt a legtöbb. A 6.600 kg hektáronkénti termés az 5. legnagyobb a megyék között, az országos átlagot hektáronként 860 kg-mal haladta meg.

A térségben az *állattartás* nem olyan jelentős, mint országosan, különösen a sertésnyésztés képvisel kisebb súlyt. A fajlagos mutatók tekintetében, a száz hektár mezőgazdasági területre jutó állományt nézve a 2005. december 1-jei adatok alapján a régió elmaradt az országos átlagtól. Száz hektár mezőgazdasági területre 8 szarvasmarha és 27 sertés jutott, 4-gyel; illetve 39-cel kevesebb, mint országosan.

Idegenforgalom és vendéglátás

Az észak-magyarországi régiót változatos természeti adottságai, műemlékei, népművészeti hagyományai, gyógyító hatású vizei stb. miatt sok turista keresi fel. A régió területén nyolc üdülőkörzet (a Mátra-Bükk, a Zemplén, az Aggtelek és környéke üdülőkörzet teljes egésze, a Dunakanyar, a Cserhát és környéke, a Felső-Tisza-szakasz, a Közép-Tisza-vidék, a szolnoki Tisza-szakasz) található, amelyek szerepe jelentős, közülük három – a Dunakanyar, a Mátra-Bükk és a Tisza-tó – kiemelt üdülőkörzet. Az üdülőkörzeteken kívül a védett értékek és a védett természeti területek; a tájvédelmi

körzetek, a természetvédelmi területek gazdag tárháza, a nemzeti parkok is növelik a régió iránti idegenforgalmi keresletet.

A kereskedelmi szálláshelyek férőhely-kapacitásának aránya 2005. július 31-én legnagyobb volt Közép- és Dél-Dunántúlon (18,5-18,5%), legkisebb a dél-alföldi régióban (8,5%). Az ország 329 ezer férőhelyének 11,1%-a Észak-Magyarországon található, ezen belül Borsod-Abaúj-Zemplénben a legtöbb, ezt követi Heves, majd Nógrád megye. A kereskedelmi szállásférőhelyek területi megoszlása 2000-ról 2005-re Nyugat-Dunántúlon változott a legnagyobb mértékben, ezt követte Dél-Alföld, majd Észak-Magyarország. A régió belül Borsod-Abaúj-Zemplén, valamint Heves megyében nagyobb a növekedés mértéke, mint a régióban átlagosan, ugyanakkor Nógrád megyében jelentős csökkenés tapasztalható. Az ezer lakosra jutó férőhelyek tekintetében 2005-ben Észak-Magyarország a régiók közül a 4. helyen állt, a mutató értéke az országos átlag alatt maradt.

A régiókban a szállástípusok vizsgálatakor igen eltérő képet láthatunk. A szállás-férőhelyeket tekintve a szállodák leginkább Közép-Magyarországon a meghatározók, arányuk országosan is kiemelkedő. A panziók és az üdülőházak férőhelyeiből az észak-magyarországi régió részesedett a legnagyobb mértékben. A kempingek férőhelyeinek legnagyobb hányada a közép-dunántúli régióra jutott, elsősorban a Balaton vonzása miatt. A turisztaszállások férőhelyei Dél-Alföldön, míg az ifjúsági szállók Dél-Dunántúlon jellemzőek nagyobb arányban. A régió belül a szállodák és az ifjúsági szállók férőhelyeinek hányada Heves megyében, a panzióké, valamint a kempingeké Borsod-Abaúj-Zemplénben; a turisztaszállóké, üdülőházaké Nógrád megyében a legmagasabb.

A kereskedelmi szálláshelyekre 2005. folyamán országosan 7,1 millió vendég érkezett, közülük 9,2% az észak-magyarországi régióba látogatott, amely 7%-kal több mint 2000-ben. A régió belül Borsod-Abaúj-Zemplén megyében fordult meg a legtöbb vendég, itt szállt meg a régióba érkező vendégek 47,8%-a (ez az arány 2000-ben 43,9% volt). Jelentős még Heves megye vendégforgalma, amely a régió vendégforgalmának 44,9%-át adta, de hányada a 2000. évihez képest csökkent.

A kereskedelmi szálláshelyek közül legfontosabbak a szállodák, mivel az itt megszállt vendégek aránya az összes kereskedelmi szálláshelyhez viszonyítva 2005-ben országosan 71% volt. A közép-magyarországi régióban részesedésük 91%, a többi régió elmaradt az országos átlagtól, és különösen alacsony a hányaduk Észak-Magyarországon (45,5%). A régió belül azonban jelentősek a különbségek: Heves megyében a szállodákban megszállt vendégek hányada kiemelkedő 60,8%, ugyanakkor ez az arány Nógrádban 34%, Borsod-Abaúj-Zemplénben 32,9%.

Országosan 2005-ben a kereskedelmi szálláshelyeken megszállt vendégek 51,2%-a belföldről érkezett. Az észak-magyarországi régióban az országosnál jóval nagyobb arányt eltolódás figyelhető meg: a vendégek 85,5%-a volt belföldi, míg a külföldiek hányada csupán 14,5%. A vendégek számából a külföldről érkezettek hányada Borsod-Abaúj-Zemplén megyében a legnagyobb (15,2%), Nógrádban a legkisebb (7,7%). Borsod-Abaúj-Zemplén megyében mind a belföldi, mind a külföldi vendégek száma több mint 2000-ben volt, míg Nógrádban mindkettő kevesebb.

Hazánk idegenforgalmában a kereskedelmi szálláshelyek mellett egyre nagyobb szerep jut a *magánszálláshelyeknek*. Az országban 2005. július 31-én a magánszálláshelyek részesedése az összes férőhelyből 42,1%, a vendégekből 8,6%, míg a vendégéjszakákból 13% volt. Az észak-magyarországi régióban ezek az arányok a következőképpen alakul-

tak: a férőhelyek 31,6%-a, a vendégek 10%-a és a vendégéjszakák közel 14%-a jutott a magán szálláshelyekre. A régióban a magán szálláshelyeket 2005-ben 72 ezer vendég kereste fel és mintegy 249 ezer éjszakát töltöttek itt. A vendégek száma 2000-2005 között számottevően (67,2%-kal) nőtt és a vendégéjszakák száma is emelkedett (12,5%-kal). A vendégszám 10,8%-a, a vendégéjszakáké 8,6%-a az országosnak. Régióon belül a legtöbb vendég 2005-ben a Borsod-Abaúj-Zemplénben, a legkevesebb a Nógrádba tartozó településeket kereste fel. A régióban a magán szállásadást igénybe vevők 16%-a külföldi volt, számuk 61%-kal nőtt 2000-hez képest. Régióon belül a külföldi vendégek hányada Nógrád megyében kiemelkedő (37%), arányuk 26,8 százalékponttal nagyobb, mint öt évvel korábban.

Észak-Magyarországon és ezen belül a három megyében jelentősen emelkedett 2000-höz képest a falusi szállásadásban megszálltak száma. A legtöbb vendég Borsod-Abaúj-Zemplén megyébe érkezett, ugyanakkor a számuk Nógrádban nőtt a legjobban. A falusi szállásadásban eltöltött vendégéjszakák száma Heves megyében volt a legtöbb, és az öt évvel korábbihoz képest a növekedés is itt a legnagyobb.

2005. végén az ország *kiskereskedelmi üzleteinek* 10,8%-a, a *vendéglátóhelyek* 11,8%-a Észak-Magyarországon működött. Régióon belül a bolt- és a vendéglátó-hálózat több mint a fele Borsod-Abaúj-Zemplén megyében volt. Észak-Magyarországon a kiskereskedelmi üzletek 48,1; a vendéglátóhelyek 55,4%-a egyéni vállalkozás keretében üzemelt: ezek az arányok Heves és Nógrád megyében mind a régiós, mind pedig az országos átlagot meghaladóak.

Kutatás-fejlesztés

A kutatás, fejlesztés összes *ráfordításainak* összege 2005-ben Magyarországon 207,8 milliárd forint volt, folyó áron 14,5%-kal több mint egy évvel korábban. A K+F ráfordítások GDP-hez viszonyított aránya 1999 és 2002 között 0,7%-ról 1,01%-ra növekedett, majd a következő két évben volt némi visszaesés (0,95; illetve 0,89%-ra), 2005-ben pedig ismét 0,95%-ra emelkedett.

A régiók közül 2005-ben Észak-Magyarországon volt a legalacsonyabb (0,3%) a K+F ráfordítások GDP-hez mért hányada, régióon belül Borsod-Abaúj-Zemplén és Heves megyében szintén ugyanennyit, 0,3-0,3%-ot tett ki. Nógrád megyére 37,4 millió forint ráfordítás jutott, amelynek aránya a GDP-ben nem fejezhető ki. 2000-hez viszonyítva 2005-ben a K+F ráfordítások országosan kétszeresére, Észak-Magyarországon 2,4-szeresére növekedtek. Régióon belül Borsod-Abaúj-Zemplénben 2,5-szeres, Hevesben kétszeres, Nógrádban 1,2-szeres volt az emelkedés. A kutatási, fejlesztési tevékenység ráfordításainak közel kétharmada évek óta Budapestre koncentrálódik, tavaly az országosan felhasznált ráfordítások 2,8%-a jutott az észak-magyarországi régióra, amely a régiók közül a legkevesebb.

2005-ben a régióban lévő kutatóhelyekre jutó ráfordítások négy forrásból származtak: a költségvetésből 51,1%, vállalkozásoktól 47%, nemzetközi forrásokból 1,7% és egyéb hazai támogatásból 0,2%. Országosan a költségvetésből és a vállalkozásoktól származó összegek aránya alacsonyabb (47,5; illetve 41%), a külföldi hozzájárulásoké viszont magasabb (11,1%), mint a régióban. Tudományági főcsoportonként vizsgálva a régióban a források zöme, 67,4%-a a műszaki tudományok területén került felhasználásra, a

többi tudományágra (természettudományok, agrártudományok, társadalomtudományok, bölcsészettudományok) 6-9% jutott. Ágazati bontásban a források 56,1%-a az oktatás, 15,6%-a a gép, berendezés gyártása, 6,8%-a a vegyianyag, termék gyártása, 6% a K+F, 1,5%-a a mezőgazdaság, 1,3%-a a műszergyártás ágazatokban működő kutatóhelyeken került felhasználásra. A mezőgazdaságban, a K+F-ben és az oktatásban a támogatások jelentősebb része a költségvetésből, míg a többi ágazat esetében vállalkozásoktól, illetve nemzetközi forrásból érkezett.

2000 és 2005 között az egy lakosra jutó K+F ráfordítás országosan a duplájára nőtt, a régiók közül Észak-Magyarországon volt a legnagyobb (2,4-szeres), Dél-Dunántúlon a legkisebb (1,7-szeres) mértékű az emelkedés. Ennek ellenére az egy lakosra jutó kutatás-fejlesztési ráfordítás 2005-ben régióinkban volt a legalacsonyabb (4.651 forint), négytizede a – Közép-Magyarországot nem számítva – legjobb helyzetű észak-alföldi régióénak. Észak-Magyarországon a K+F beruházásokra fordított összeg a 2000. évi 457 millió forintról 2002-ben 396 millió forintra csökkent, majd folyamatos növekedés után 2005-ben megközelítette a 692 millió forintot. A beruházások K+F ráfordításon belüli aránya 2000-ben volt a legmagasabb, 18,3%; ezután mérséklődött, és 2003-ban, valamint 2004-ben nem érte el a 11 %-ot, majd 2005-ben 11,7 %-ra emelkedett.

A kutató-fejlesztő *helyek* száma 2000 és 2005 között országosan 24,6%-kal, a régióban 28,2%-kal gyarapodott, így tavaly országosan 2.516, a régióban pedig 141 kutató-fejlesztő helyet tartottak nyilván. Ezen belül a régióban 9 kutatóintézeti és egyéb, 92 felsőoktatási és 40 vállalkozási kutatóhely volt. Észak-Magyarországon egy-egy kutatóhelyre átlagosan 41,8 millió forint jutott, az országos érték fele. Régióon belül Borsod-Abaúj-Zemplén megyében található a kutató-fejlesztő helyek hattizede. Mindhárom megyében emelkedés történt: a vizsgált időszak alatt Borsod-Abaúj-Zemplénben 77-ről 86-ra, Hevesben 32-ről 50-re, Nógrádban 1-ről 5-re nőtt a kutató-fejlesztő helyek száma.

A kutatás és fejlesztés *személyi feltételei* elsősorban azokban a megyékben, régiókban kedvezőek, ahol egyetemek, főiskolák működnek, így Borsod-Abaúj-Zemplén és Heves megye helyzete is viszonylag jónak mondható. A tudományok doktorainak és kandidátusainak száma alapján 2005-ben Borsod-Abaúj-Zemplén megye a 7., illetve az 5. helyet, Heves megye pedig a 10., illetve a 11. helyet foglalta el a – Budapesttel együtt számított – megyék rangsorában. 2000 és 2005 között a régióban a tudományok doktorainak száma 46,2%-kal, a kandidátusoké 53,5%-kal emelkedett, emellett jelentősen, 37,6 százalékponttal nőtt az akadémiai tagok és fokozattal rendelkezők aránya a tudományos kutatók-fejlesztők között. Az észak-magyarországi tudományos gárda publikációs tevékenysége 2005-ben is élénk volt, tudományos eredményeikről összesen 1.974 műben számoltak be, ezek közül 496-ban idegen nyelven. Az egy kutató-fejlesztőre jutó, magyar nyelven megjelent könyvek és szakfolyóiratcikkek száma 53%-kal meghaladta az országost, az idegen nyelvű írásoké közel azonos volt. Régióon belül a közzétett publikációk 79%-a Borsod-Abaúj-Zemplén megyében készült, és az egy kutató-fejlesztőre jutó tudományos művek száma is itt volt a legmagasabb (3,5).

2005-ben kutatás-fejlesztési tevékenységgel az országban 49.723 fő foglalkozott, 9,7%-kal több mint 2000-ben. A teljes munkaidejű dolgozóra átszámított létszám (23.239 fő) 295 fővel (1,3%-kal) fogyott. Az átszámított létszámon belül jelentősen, 7,1 százalékponttal emelkedett a kutatók aránya, 2005-ben már meghaladta a 68%-ot. A régióban tavaly 2.219-en dolgoztak a kutató-fejlesztő helyeken, 19,3%-kal többen, mint öt évvel

korábban. A teljes munkaidejű dolgozóra számított létszám (961 fő) 197 fővel gyarapodott, ezen belül 1 százalékponttal nőtt a kutatók aránya, ami 2005-ben – az országoshoz közelítve – 67,1%-ot tett ki. A számított összlétszámból 74 fő kutatóintézeti és egyéb, 541 fő felsőoktatási és 346 fő vállalászási kutatóhelyen dolgozott. A – számított létszámon belül – tudományos kutatók 62,8%-a felsőoktatási, 32,6%-a vállalászási és 4,7%-a kutatóintézeti és egyéb kutatóhelyeken tevékenykedett.

Infrastruktúra

Az *úthálózat* fejlesztése terén az elmúlt évtizedekben autópályák inkább a Dunántúlon épültek. Az észak-magyarországi régióban a közlekedés gerincét adó M3 autópálya hossza 1997-ig mindössze 25 km volt, amely Gyöngyösig tartott, ez 1998-ban 64 km-re (Hatvanig), 2002-ben 125 km-re (Füzesabonyig) gyarapodott, immár összeköttetést teremtve Észak-Alfölddel. Ezt követően a Miskolcig tartó szakasz (M30) építésére is sor került. 2005-ben Észak-Magyarországon az autópályák és autótutak hossza elérte 152 km-t (ebből 71 km Borsod-Abaúj-Zemplén, 81 km Heves megyében), ami az országos 20%-a. Ezáltal a három megyeszékhely közül Miskolc közvetlenül, Eger és Salgótarján közvetve csatlakozik az autópálya rendszerhez. Az elsőrendű főútvonalak hossza az észak-magyarországi régióban 290 km, ezen belül a 2. számú főút Nógrád megyében 84 km, míg a 3. számú főút Hevesben 92; Borsod-Abaúj-Zemplénben 114 km hosszan vezet keresztül Szlovákia felé. A másodrendű főutak hossza 524 km. A 100 km²-re jutó főutak hossza alapján Észak-Magyarország elmarad az országos átlagtól: 2005-ben a régióban 7,2 km, míg országosan 7,9 km volt a mutató értéke. A régióon belül azonban kiemelkedő Heves megye, ahol 100 km²-re 10 km főút jutott. Észak-Magyarország a harmadik legnagyobb településszámú régió, ennek következtében az útsűrűség nagyobb az országosnál. 100 km²-re 2005-ben a régióban 35,7; míg országosan 33,1 km hosszú közút jutott. Az itt lévő megyék közül Nógrádban 37; Borsod-Abaúj-Zemplénben 35,6; Hevesben 34,9 km ez a mutató (mindhárom megyében magasabb az országos átlagnál).

A Budapest-Miskolc *vasútvonal* már évtizedek óta villamosított, amely tovább folytatódik Hidasnémetin keresztül Szlovákia felé. Miskolcot és Eger Intercity-járatok is összekötik a fővárossal. E járatokon a Budapest-Miskolc távolság kevesebb, mint 2 óra alatt megtehető. Mivel vasúton a régió településeinek kevesebb, mint háromtizede érhető el, és a távolsági autóbuszok is sok esetben ritkán járnak, a közlekedésben nagy szerepe van a *személygépkocsiknak*. Az elmúlt öt évben jelentősen emelkedett a személygépkocsi száma, Magyarországon 22,2%-kal, míg az észak-magyarországi régióban 27,8%-kal. Mégis, míg 2005-ben országosan ezer lakosra 287 személygépkocsi jutott, addig Észak-Magyarországon 235 (a régiók között a legkevesebb). A régióban a személygépkocsi átlagéletkora 11 év, valamivel magasabb, mint országosan (10,5 év). 2005-ben Észak-Magyarország városainak 32%-a (12 város) rendelkezett helyi *autóbusz*-hálózattal, míg országosan ez az arány magasabb, 36,5%. A régióban 2.280 autóbusz közlekedik (helyi, távolsági, stb.), ami az országos állomány 13,1%-a.

Észak-Magyarország felszíne, domborzati viszonyai nagyon változatos formát mutatnak. Míg a régió északi része hegyekkel tagolt (Északi-középhegység), addig délen már sík alföldi terület a jellemző. A régiók között itt a legnagyobb az országos jelentőségű *védett területek* nagysága, több mint 187 ezer hektár, ami az országos 22,6%-a.

A hulladékgyűjtés terén jelentős fejlődés ment végbe az elmúlt öt évben. Míg 2000-ben Észak-Magyarországon 493 településen történt rendszeres hulladékgyűjtés (a régió településeinek 81%-a), addig 2005-ben ez már minden településre kiterjed. A régió lakásainak 90,6%-ától szállítják rendszeresen a hulladékot, ez a hányad közel azonos az országos átlaggal. A régió belül Borsod-Abaúj-Zemplénben legmagasabb ez az arány, 92,4%. Észak-Magyarországon 2005-ben 66 lerakóhelyen közel 686 ezer tonna hulladékot helyeztek el véglegesen.

A hagyományos *telefonok* száma a kilencvenes évek elejétől, a mobil-telefonok hódításának kezdetétől folyamatosan csökken. 2005-ben a régióban 324.368 hagyományos telefonvonalat tartottak számon, ez az országos 11,3%-a. A korszerű ISDN-csatornák-ból 46.463 üzemelt, az országosnak 7,8%-a. Ezer lakosra Észak-Magyarországon 294 telefon fővonal jutott (ISDN-nel együtt), ami a hét régió között az ötödik helyet jelenti, ugyanakkor messze elmarad az országos átlagtól (343). Ezen belül az ISDN-vonalakkal való ellátottság még jobban mutatja a régió hátrányos helyzetét. A korszerűbb telefonvonalakból ugyanis országos átlagban ezer lakosra 59, míg a régióban 37 jutott. A három megye közül kiemelkedik Heves, ahol ez a mutató 46.

2005-ben az ország 4 millió 209 ezres *lakásállományának* 12%-a, 505.343 lakás volt Észak-Magyarországon. A száz lakásra jutó lakosok számát tekintve a régió lakásai az országos átlagnál (239) zsúfoltabbak, csak Közép-Dunántúlon (256) és Észak-Alföldön (254) él több ember egy lakásban együtt, mint Észak-Magyarországon (250). A régióban 2001-ben épített lakások száma az országban építettek 7,4%-át tette ki, 2005-ben 6,5%-át. Ez időszak alatt 2.075-ről 2.672-re, közel egyharmaddal gyarapodott az újonnan használatba vett lakások száma. Észak-Magyarország három megyéje közül 2001-ben az összes új lakás 51%-át Borsod-Abaúj-Zemplénben, 35%-át Hevesben, 14%-át Nógrádban adták át. 2005-ben Heves megye részesedése az új lakások építésében 40%-ra nőtt, míg Nógrádban 11%-ra csökkent.

A *vízellátás, csatornázás* terén az utóbbi években nagy volumenű közműberuházások valósultak meg. A régió településeinek 99,8%-a vezetékes vízzel ellátott. Hevesben és Nógrádban a települések mindegyikén, míg Borsod-Abaúj-Zemplénben 99,7%-án van vezetékes víz. A régió lakásainak 88,7%-a kap vezetékes vizet, ez alacsonyabb az országos 94%-os átlagnál. A régió 5.147,5 kilométer hosszúságú szennyvízcsatorna-hálózatába a települések több mint felét, 53,6%-át kötötték be, ezen belül magas (60,5%) a nógrádi települések szennyvízcsatorna-ellátottsága. A régió ezen a téren meghaladja az országos átlagot is, amely 46,8%. Észak-Magyarország lakásainak szintén több mint felét (56,6%) kötötték rá a szennyvízcsatorna-hálózatra. Legjobb az ellátottság Borsod-Abaúj-Zemplénben (59,2%), míg legrosszabb Hevesben (50,8). Az egész térséget tekintve megállapíthatjuk, hogy az utóbbi évek jelentős fejlesztései ellenére Észak-Magyarországon a lakások csatornával való ellátottsága a hét régió között a harmadik legalacsonyabb, és nem éri el az országos átlagot (64,9%) sem.

A régió lakóinak *egészségügyi alapellátását* 2005-ben 793 háziorvos és házi gyermekorvos biztosította. Egy orvosra 1.591 lakos jutott, így csak Észak-Alföldön több (1.650) az orvosonkénti népességszám. A régió belül Borsod-Abaúj-Zemplénben a legjobb (1.557) a mutató, míg a legrosszabb Hevesben (orvosonként 1.654 fő). A járóbeteg-szakellátásban az ezer lakosra jutó gyógykezelési esetek számát tekintve az észak-magyarországi régió helyzete jobb, mint az alapellátásban: Közép-Magyarország és Dél-Alföld után a 3.

legtöbb esetszámot itt rögzítették 2005-ben. A régióban 23 kórház működik, minden megyeszékhelyen található egy-egy megyei üzemeltetésű általános kórház. A régióközpont szerepét betöltő Miskolcon ezen kívül még egy megyei és két városi intézet fogadja a betegeket. A 23 kórházból 8 szakosított intézmény, amelyek főként pszichiátriai-, szenvedély-, légzőszervi- és mozgásszervi betegeket fogadnak az ország egészéből. Az ismeretesebb intézmények: a Mezőkövesdi Reumakórház, az Izsófalvai Pszichiátriai Szakkórház és Betegotthon, a Mátrai Állami Gyógyintézet, a parádfürdői Állami Kórház. Országos vonzerejű a miskolci Szent Ferenc Kórház két, Csanyik-völgybe kihelyezett, légzőszervi és pszichiátriai osztálya. Miskolcon található a térség egyetlen egyházi kórháza, amelyet a Máltai Szeretetszolgálat Gondozó Kht. működtet, valamint egy magánintézmény, amely elsősorban műtét nélküli, zúzásos vesekő-eltávolításáról ismert. A régióban működő 9.556 kórházi ágy megfelelő ellátást nyújt: 2005-ben tízezer lakosra 76 kórházi ágy jutott, ennek alapján Észak-Magyarország (Dél-Dunántúllal egyetemben) a 3. legjobban ellátott térség, de az ezer lakosra jutó ágyak száma így sem érte el az országos (79) átlagot.

Az óvodai ellátást igénybe vevők száma a kilencvenes évektől kezdve csökken. Ebben a születésszám mérséklődése mellett egyéb okok (munkanélküliség, térítési díjfizetési nehézség) is közrejátszanak. Ennek következménye, hogy az óvodák korábbi zsúfoltsága ma már nem jellemző: 2005-ben országosan száz férőhelyre 93 kisgyermek jutott, Észak-Magyarországon ennél több (a hét régió között a 3. legtöbb), 95. A régióban 652 óvoda működik, egy óvodás csoport átlagosan 23 tagú.

A régió 591 *általános iskolai* feladatellátó helyén a 2005/2006. tanévben 117.521 kisdíák kezdte meg, illetve folytatta tanulmányait 11.293 pedagógus irányításával. Egy osztályra 18,9 tanuló jutott, amely a régiók között a második legkevesebb, és alacsonyabb az országos átlagnál (19,8) is. A diákok ezer lakosra vetített száma 93, amely a régiók közül a második legtöbb. A térséget alkotó három megye közül Borsod-Abaúj-Zemplénben a legmagasabb (98) ez a mutató, amelyet alátámasztanak a – megyét fiatalként jellemző – demográfiai adatok is. A régióban egy pedagógusra átlagosan 10,4 általános iskolás jutott, ez a 2. legtöbb a régiók között, de ezzel együtt kedvezőnek mondható.

A 175 *középszkolai* feladatellátó helyből 71 gimnáziumként, 104 szakközépszkolaként működik. A szakközépszkolai tanulók aránya minden régióban meghaladja a gimnáziumi tanulókét, országos átlagban 55,3%. A régiók között a legmagasabb arány (62,2%) Észak-Magyarországot jellemzi. Az ezer lakosra jutó nappali tagozatos középszkolai tanulók száma országosan 44, ugyanennyi az észak-magyarországi régióban is. Ez a régiók közötti harmadik legnagyobb érték. A térségen belül Heves megye (46) és Borsod-Abaúj-Zemplén (45) kissé meghaladja az országos átlagot. A legtöbb (12,6) középszkolás Észak-Magyarországon jut egy pedagógusra, a térségen belül pedig Heves megyében, ahol 13,6 a mutató értéke, szemben az országos átlaggal (11,3).

Az észak-magyarországi régió jelentős szerepet tölt be a hazai *felsőfokú oktatásban*, 2005-ben 43,6 ezer fiatal választotta a régió tíz felsőfokú oktatási intézményének valamelyik képzési formáját, számuk az ország egyetemi, főiskolai hallgatóinak 10,3%-a. Székhelyét tekintve öt önálló intézmény működik a régióban: a Miskolci Egyetem (2000-től 9 karral), az egri Eszterházy Károly Főiskola, a Sárospataki Református Teológiai Akadémia és az Egri Hittudományi Főiskola. A Szent István Egyetem gyöngyösi Gazdálkodási és Mezőgazdasági Főiskolai Kara 2003-ban vált önállóvá Károly Róbert Főiskola néven. Az említetteken kívül öt kihelyezett főiskolai karon oktatnak (köztük a ME sárospataki Comenius

Tanítóképző Főiskolai Karán). A régió itteni székhelyű felsőfokú intézményeiben a 2005/2006. tanévben 1.517 oktató dolgozott. A hallgatók 90,6%-a egyetemi, főiskolai, 2,2%-a felsőfokú alapképzésben, 2,5%-a felsőfokú szakképzésben vett részt. A szakirányú továbbképzésben részesülők aránya 3,9%, a doktori (PhD, DLA) képzésben 0,7%-uk tanult. Ezer lakosra a régióban 35 hallgató jutott, amely jóval alacsonyabb az országos átlagnál (42), ezen belül azonban kiemelkedik Heves megye, ahol 85. Borsod-Abaúj-Zemplénben az országos átlagnak a fele (21) a mutató értéke, Nógrád megyében pedig mindössze 4. A *nyelvtanulást* már az általános iskolában elkezdik a gyermekek, Észak-Magyarországon a 2005/2006. tanévben több mint 47% angolul, 22,5% németül és 0,3% franciául tanult. Az angolul tanulók aránya magasabb volt az országos átlagnál (42,8%), míg a németet választóké alacsonyabb (30%). A régió középiskolaiban a diákok 63,9%-a angolt, 40,5%-a németet, 4,8%-a franciát tanult, és kis hányaduk az olasz (0,9%) vagy az orosz (0,3%) nyelvet részesítette előnyben. Ezek az adatok nem térnek el jelentősen az országos felmérések eredményeitől.

A régió versenyképessége

Az észak-magyarországi régió gazdasági teljesítőképességét javító folyamatok – befektetések ösztönzése, infrastruktúra fejlesztése, képzési támogatások – ellenére a régió változatlanul az ország egyik leghátrányosabb helyzetű térsége. Ez főként az alábbiakban nyilvánul meg:

- a) Az egy lakosra jutó bruttó hazai termék alapján a régiók között változatlanul az utolsó helyek egyikét foglalja el.
- b) Országos viszonylatban a foglalkoztatási arány a térségben a legalacsonyabb, kiugróan magas a munkanélküliségi ráta, emellett az átlagosnál kedvezőtlenebbek az eltarthatósági mutatók.
- c) A régió népességmegtartó ereje tovább gyengült, alapvetően a kedvezőtlen gazdasági potenciál, a munkalehetőségek hiánya miatt jelentős a vándorlási veszteség.
- d) A népesség iskolai végzettség szerinti összetétele – a szakképesítéssel nem rendelkezők magas aránya, emellett a diplomások relatíve alacsony hányada – hátrányosan befolyásolja a versenyképesség alakulását.
- e) A vállalkozások számának növekedése ellenére továbbra is Észak-Magyarországon a legkisebb a vállalkozás-sűrűség mutatója, a vállalkozások összetételére jellemző, hogy az országosnál nagyobb az egyéni vállalkozások aránya. Kevés a külföldi befektető.
- f) A beruházások területén érződik ugyan pozitív elmozdulás, de a régiók közötti különbségek e tekintetben alig változtak. Észak-Magyarország az egy lakosra jutó beruházásokat tekintve 2005-ben a régiók rangsorában az ötödik.
- g) A kutatás-fejlesztés hosszú távon elősegítheti a gazdaság élénkülését, e téren is hátrányos a régió helyzete, mivel itt a legalacsonyabb a K+F ráfordítások GDP-hez mért hányada.

A negatív hatásokat részben ellensúlyozhatják az alábbi területeken bekövetkező változások:

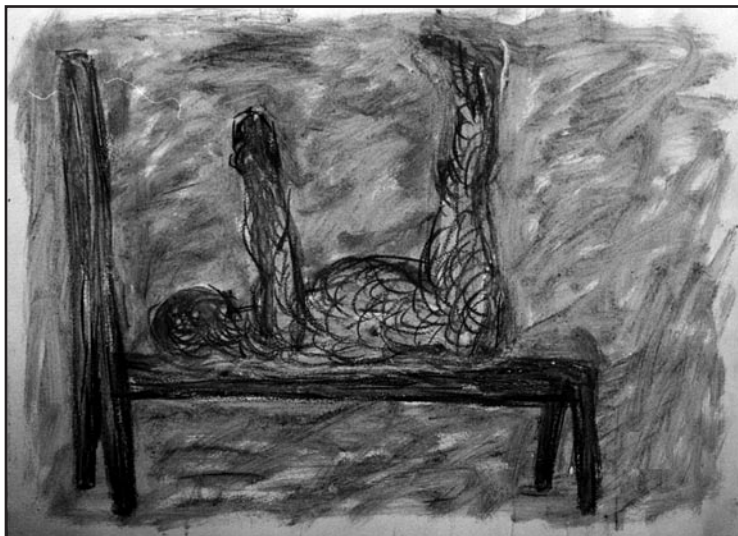
- a) Az M3 autópálya újabb szakaszának megépítésével tovább javult a térség elérhetősége, közúti megközelíthetősége, mindez javítja a versenyképességet.

- b) Jelentős fejlesztések valósultak meg az infrastruktúra területén, amelynek kiépítettsége a külföldi tőke beáramlásának, újabb beruházások megvalósításának fontos feltétele.
- c) Kevés számú, de nagy tőkeerejű külföldi vállalkozás telepedett meg a térségben, amelyek befektetései révén hozzájárultak a régió – különösen az ipar – fejlődéséhez.
- d) Az ipari termelés növekedése 2000. évet követően Észak-Magyarországon volt az egyik legdinamikusabb, amely a fajlagos mutató kedvező alakulásában is nyomon követhető. A régió gazdaságszerkezetében az ipar jelentősége átlag feletti. Az ipari termelés legnagyobb hányadát a gépipar és a vegyipar adja.
- e) A régió számos idegenforgalmi vonzerővel rendelkezik (pl. gyógy-, bor-, lovas, vadászturizmus), emellett jelen vannak azok a kulturális és természeti adottságok, amelyek az idegenforgalmi kínálat megfelelő színvonalával párosulva növelhetik a régió gazdasági potenciálját.
- f) A térség szerepe jelentős a felsőoktatásban, az ország egyetemi, főiskolai hallgatóinak több mint egytizede választotta 2005-ben Észak-Magyarország felsőfokú oktatási intézményeit. A humán erőforrás képzettsége, nyelvismerete, a foglalkoztatottak iskolázottsági szintjének javítása a versenyképesség növelésének egyik alapvető feltétele.

Az elemzésből látható, hogy Észak-Magyarország gazdasági helyzete több szempontból továbbra is kedvezőtlen. A versenyképesség élénkítésének meghatározó eleme lehet a régióba érkező hazai és EU-támogatások hatékony felhasználása.

(A régió gazdasága és versenyképessége. Észak-Magyarország »készítették: Fejes László, Hollóné Fodor Éva, Nagy Erzsébet, Szabó Zsuzsánna, Szalainé Homola Andrea, Szekeres Istvánné, Szilágyi Ferencné, Szűcs Lászlóné; sorozatszerkesztő: Juhászné Hantos Éva« Központi Statisztikai Hivatal Miskolci Igazgatósága, 2006. A szöveget összeállította: Bolvári-Takács Gábor.)

Egey Emese

Finn vonatkozások Kodály Zoltán népzeneudósi és zeneszerzői munkásságában

Kodály és Bartók önálló magyar zenei nyelv megteremtésére törekedve, a magyar zene alaprétegét keresve szinte egyszerre jutott el a népdalhoz. Kodály 1905-ös, majd Bartók 1906-os első gyűjtőútja mérföldkő a hazai kutatás történetében. A 19. századi, a romantika szellemében megindult gyűjtés a népdal eredetiségét, értékeit még nem tisztelte. Felismerve, hogy a rendelkezésre álló kiadványok, gyűjtemények (pl. a Szini-, a Bartalus-féle) nem teljeseek, nem mindig megbízhatók, mert sok bennük a műzenei ízlésre utaló betoldás és főként szövegközpontúak, ők maguk fogtak hozzá a még egységében élő paraszti kultúra dallamkincsének feltérképezéséhez.

Érdekes megemlíteni, hogy az a gondolat, miszerint a népzene a nemzeti zene fundamentumává kell válnia, Finnországban és Magyarországon egyaránt jelentkezett, mégpedig a legnagyobbak írásaiban. Jean Sibelius 1896-ban vizsgálódásán szolt arról, hogy korának műzenéje válságba került, megújulást egyedül a népdal hozhat. Úgy vélte, az a zeneszerző, akit hazájának népzeneje átitat, egészen más szemmel látja a világot, saját műveiben pedig képes lesz a helyit, a sajátosat megjeleníteni.¹ Bartók három évtizeddel később hasonlóan fogalmazott *A parasztzene hatása az újabb műzenére* című előadásában: nem elég a népzene motívumait használni, belső karakterét, levegőjét kell átvinni a műzenébe. „Mi a parasztzene intenzív hatásának egyik föltétele? Az, hogy a zeneszerző az ő országának paraszzenéjét olyan alaposan megismerje, akár csak a saját anyanyelvét.”²

Külföldön a 20. század első évtizedében a nyelvtudomány mintájára megindult az összehasonlító népdalkutatás. (Bartók kezdettől fogva gyűjtötte a Kárpát-medence népeinek zenéjét). Mivel itthon nem létezett még átfogó népdalgyűjtemény, az összehasonlítás egyelőre szóba sem jöhetett. Kodály és Bartók 1913-ban nyújtotta be a Kisfaludy Társasághoz *Az Új Egyetemes Népdalgyűjtemény tervezetét*, amelyben részletesen leírták a hazai gyűjtés követendő módszereit, az anyag rendszerezésére és publikálására vonatkozó elképzeléseiket. Teljes kritikai kiadást szorgalmaztak a Vikár-féle fonogram-anyag és saját gyűjtéseik alapján. Tisztában voltak vele, hogy a gyűjtés korántsem lezárható, ugyanakkor a meglévő anyag közzététele égetően sürgős bizonyos téves képzetek felszámolására, illetve azért, hogy a külföld megismerhesse a valódi magyar népzeneét. A szövegközpontú rendezés helyett tisztán zenei szempontú osztályozást javasoltak, amely a rokon dallamokat egymás mellé sorolja. Ebben a Finn Irodalmi Társaság kiadványait (*A Finn Nép Dalai / Suomen Kansan Sävelmiä I-IV.*) és Ilmari Krohn (a finn művelődéstörténet egyik jeles családjának képviselője) rendszerét, a dallamsorok záróhang szerinti osztályozását vették mintául.³ Kodály másutt is hivatkozott a finn zenetudósokra: Ilmari Krohnra és tanítványainak, Armas Launisnak, Armas Otto Väisänennek a gyűjtéseire (pl. *Az összehasonlító népdalkutatás* című tanulmányában).⁴

Mielőtt kitérnénk Krohn rendszerének ismertetésére és annak módosított, magyarországi alkalmazására, tekintsük át a finn népzene kutatás főbb állomásait a századfordulón és a 20. század elején! Így látható lesz, hogy Krohn nagyszerű felismerésének voltak előzményei, valamint az is, hogy a finn kutatók milyen, Európa-szerte egyedülálló úttörő munkát végeztek.

A finn zenei anyag feltérképezése a 19. század közepétől folyamatosan zajlott, eleinte a népköltészet gyűjtésének kísérőjeként, később önállósulva. Ebben a munkában mindig is nagy szerepe volt a Helsinki Egyetemen működő diák-korporációknak, amelyek az azonos vidékről származó diákokat fogták össze nemes célokért, szűkebb pátriájuk érdekeit is szem előtt tartva. Több híres zeneszerző diákként vett részt a korporációja által támogatott gyűjtő utakon, így Ilmari Krohn, Armas Launis, A. O. Väisänen, Toivo Kuula, Leevi Madetoja.

A gyűjtés megszervezését, az anyag tudományos rendezését és publikálását 1886-tól a Finn Irodalmi Társaság (SKS) irányította. (Szerepe a mi Tudományos Akadémiánkéhoz hasonlítható). Ebben az évben tett javaslatot Antti Almberg (a későbbiekben Jalava⁵) egy egységes és teljes körű népdalgyűjtemény megjelentetésére. A Társaság kezdettől fogva az egész finn nyelvterület bejárását szorgalmazta, és számos ösztöndíjat adott a rokon népek dalainak gyűjtésére is. Így tehetett szert jelentős fonogram archívumra és balti-finn, orosz-karjalai, volgai, uráli finnugor, finnországi svéd és svédországi finn anyagra. Először az SKS levéltárában korábban felhalmozott zenei dokumentációt vették elő feldolgozásra, majd rögtön bizottság alakult a további gyűjtés megszervezésére, összehangolására. (Tagjai: Borenus-Lähteenkorva, Kajanus, Bergbom, Laethén, Hannikainen). Felhívást tettek közzé, amelyre tanítók, lelkészek, diákok, földmérők küldtek be népdalokat. Az összegyűlt anyagot három fő csoportba osztották: runó-dalok (mint a legősibb réteg), a tulajdonképpeni népdalok és a néptáncok dallamai. Javítást csupán a szövegeken engedélyeztek nyelvi-esztétikai szempontból, Hannikainen irányítása alatt.

A Társaság egyik 1890-ből származó jegyzőkönyvében megtalálható a gyűjtőknek adott útmutatás:⁶

- nem szabad a dallamot megváltoztatni, betoldásokkal bővíteni,
- föl kell tüntetni a gyűjtés helyét, az énekes életkorát, teljes nevét – ha van orosz neve, azt is,
- az elénekelt versszakokat mind le kell jegyezni,
- a runókon kívül minden más daltípust és zenei vonatkozású anyagot is gyűjteni kell,
- az olasz terminológiát használva jelölni kell a tempót,
- a különböző műfajokat külön füzetbe kell jegyezni,
- a gyűjtőútról beszámolót kell írni a Társaságnak.

Eredetileg három kötetet terveztek, végül azonban négy (plusz egy) kiadvány látott napvilágot (az első hármat Krohn, a negyediket Launis szerkesztette):

- I. *Istenes énekek (Hengellisiä sävelmiä)* – 1898-1901 között,
- II. *Világi dalok (Laulusävelmiä)* – 1933-ban,
- III. *Táncdallamok (Tanssisävelmiä)* – 1893-1897 között,
- IV. *Runó-dalok (Runosävelmiä)* – 1930-ban.

Ehhez csatlakozott még Launis: *Lappische Juoigospelodienje* 1908-ban. (Az ún. joika, a hagyományos lapp dal témaköréből).

Ilmari Krohn és Mikael Nyberg 1890-es közép-finnországi útján figyelt fel egy addig elhanyagolt műfajra, a vallásos énekekre. Tovább vizsgálódva megállapították, hogy a nagyszámú istenes ének ébredési mozgalmak hatására terjedt Délnyugat-Finnországból észak felé.⁷ Az elkövetkező években mintegy ezer vallásos éneket gyűjtöttek, amelyek semmilyen korábbi csoportba nem voltak besorolhatók, így önálló kötetet kaptak. (Krohn doktori értekezését is e témából írta 1899-ben).⁸ A sorozat első kötete a korálvariánsokkal kezdődik, utána következnek a világi dallamok variációi, majd harmadikként az önálló istenes énekek – 2, 4 illetve egyéb versszakos alak szerinti alcsoportokban. Ebben a kiadványban Ilmari Krohn ugyanazon dallamok variációit már ugyanazon szám alatt, de eltérő betűjelzéssel közölte.

A másodikkal megjelent *Táncdallamok* érdekessége, hogy a táncműfajokon belül az egyes dallamok időrendi sorrendben következnek, azaz a legkorábbi feljegyzések (régidaloskönyvekből) szerepelnek elől és így tovább. A műfaji csoportokon belül az ábécé betűi itt is variációkat jelölnek. Krohn új módszerét teljességében a *Világi dalok* gyűjteményére dolgozta ki, amely a sorozat II. része lett. E kötet közzétételét megelőzően a rendelkezésre álló anyag annyira felduzzadt, hogy csak pontos, alapos elemzés segítségével lehetett áttekinthetővé tenni. A századfordulón ugyanis pótlólagos gyűjtéseket szerveztek, amelyekről hatalmas mennyiségű dallal tértek vissza az ösztöndíjasok. A dalokat a versszakok hosszúsága, kadenciáik milyensége és hangnem szerint osztályozta Krohn. 1903-ban Inkeribe⁹ indultak fiatal kutatók, így Launis is. Hamarosan kiderült, hogy a legősibb stílust képviselő runó-dallamok Karjalán kívül itt is igen nagy számban őrződtek meg. A IV. kötetben a Finnország minden részéből származó runók mellé külön csoportba kerültek a szintén régi stílusú siratók és gyermekdalok. A runóknál az előének hosszúsága (1, 2, 3 soros), majd ritmusuk és dallamtípusuk szolgált a besorolás alapjául. Ez már hasonlít ahhoz az átdolgozott rendszerhez, amelyet Kodályék használtak.¹⁰

A *Finn Nép Dalai* című sorozat, e hiánypótló nagy mű külföldön is érezte hatását. A. O. Väisänen a finnországi népzeneutatók történetéről írt tanulmányában idéz egy kortárs osztrák zenekutatót, aki szerint az olyan népet, amely ekkora népdalkincsrel rendelkezik, méltán nevezhetjük szerencsésnek, annál is inkább, mert e hatalmas anyag igen találékonyan van rendszerezve.¹¹ Zoder úgy vélte, az SKS sorozata például szolgál majd a jövő hasonló kiadványaihoz.

Kodály népzeneudósi és zeneszerzői pályája elválaszthatatlan pedagógiai tevékenységétől. Az ifjúságnak szánt, a kétszólamú éneklésbe bevezető sorozatához készült *Juliánusz nyomában* című írásában így vélekedik: „Akármilyen jól megismeri valaki népzenénket: csak a rokon népekre való kitekintés adja meg a képet a távlatot, a mélységet. Megtanuljuk ebből: nem vagyunk egyedül a világon. Kultúránk egy nagy, régi keleti kultúra nyugatra szakadt, itt gyökeret vert, csodálatosképpen máig megmaradt sarja.”¹² Az idézet jól példázza, hogy Kodály sokat foglalkozott más finnugor népek zenéjével, közülük is azokkal, amelyek a magyar népzenevel rokonságban állnak. Tanulmányaiban jól észrevehető a kettős szándék, hogy e párhuzamokkal is helyes magyarságképünket, önértékelésünket alakítsa, másrészt pedig rávilágítson saját népdalkincsünk értékeire, megismertesse, megkedveltesse e dalokat. *Magyar népzene* című írásában említi, hogy a néphagyomány kutatása, ismertetésének kezdete egybeesett a népies műdal, ahogy ő nevezi a „városi népdal” virágzásával. Ráadásul a 19. századi gyűjtemények is együtt

közölték a valódi népdalokkal, így nem csoda a nagyközönség tájékozatlansága.¹³ Zenei anyanyelvünk gyökereinek megismerését sürgeti, elsősorban az ötfokúságban való elmélyedéssel, hogy a valódi népdal iránt érzett, átörökített idegenkedést felszámolhassuk.¹⁴ Ma is aktuális, amit arról mond, hogy (zenei) örökségünket, múltunkat meg kell ismerni, föl kell vállalni ahhoz, hogy értékelni tudjuk az európai kultúrát, a magunk részét hozzá tudjuk tenni: „Zenében, mint a nyelvben is, csak hungarocentrikus kiindulással kezdhethük ésszerűen a nevelést. Különben kapunk, mint eddig, soknyelvű, azaz semmilyen nyelvű nemzedéket. Mint az idő előtt több nyelvre fogott gyermek végtére egyet sem tud igazán, úgy a zenei szemlélet is összezavarodik, ha nem egyetlen zárt rendszer veti meg alapját. Erre aztán könnyen épül fel a többi. Végül pedig a pentatónia bevezető a világirodalomba is: sok külföldi zenének ez a kulcsa, a gregorián ősi zenéjétől Kínán át Debussyig.”¹⁵

Kodály fölismerte, hogy népzeneink legősibb rétege egyezik a honfoglalás előtti szállásterületeken maradt népek dallamaival, mégpedig éppen az a félhang nélküli, ötfokú kvintváltós szerkezet a közös, amely Európában teljesen ismeretlen és idegen. Az egyházi, majd világi műzene hatására nálunk ez gyakran hétfokúvá módosult, a dallamszerkezet kötött szótagszámúvá vált, de a rokonság a csuvas, cseremis, votják, mordvin, zürjén, tatár dalokkal még így is kimutatható. Kodály kb. kétszáz olyan ősi törzsdallamról szól (variációikat nem számolva), amelyeknek több vonása beépült az újabb dallamstílusba is, hangkészletük alapja az ötfokúság maradt, bár dór, eol, mixolid jellegűvé váltak. Szerinte tehát a zenei ősréteg a századok során folyamatosan formálódott, eltérő elemek ötvözésével alakult, de eredeti jellegét megőrizte. A magyar zene elemei (pl. az ötfokúság, a párhuzamos szerkezet) egyenként, külön-külön másutt is megvannak, de együtt csak nálunk.¹⁶ A népzene Európa-szerte a nemzeti iskolák megteremtésének kiindulópontja lett, majd a műzene a népdalok feldolgozásán át jutott el olyan magaslatokra, ahol már konkrét népdalidézet nélkül is megsejthető az adott nép karaktere.¹⁷

A rokon népek közül a finnek nem dalaikkal szerepelnek Kodály tanulmányaiban, hiszen zenei világuk igen távol áll a miénktől. Ennek ellenére a *Bicinia Hungarica* IV. füzetébe több finn dallamot is bevett a Launis-szerkesztette gyűjteményből, és maga is írt kalevalai stílusú kórusművet zongorakísérettel *Vejnemöinen muusikál* címmel az eposz 44. énekére. Annál fontosabb mintá azonban a finnországi gyűjtés és kiadás szervezettsége, módszerei. Ilmari Krohn 1911-ben ismerte meg Bartókot egy római nemzetközi zenei kongresszuson, Kodállal pedig az 1928-as budapesti finnugor kongresszuson találkozott, ahová előadóként érkezett. (Magyar részről nem e két nagy zeneszerzőnkert kérték fel előadásra, hanem Molnár Géza zeneesztétát.) Sajnos Ilmari Krohn budapesti előadása *A finn zene történeti fejlődéséről* kimaradt a kongresszusi évkönyvből. Viljo Tervonen az SKS kéziratárában talált néhány levelet, képeslapot, amelyekből kiderül, hogy a három zeneszerző, illetve családjuk levelezett egymással, munkáikat megküldték egymásnak. (Így pl. a *Magyar Népzene Tára* I. kötete eljutott Finnországba, az *Iso Tietosanakirjaba* – a *Finn Nagylexikon*ba – Krohn írta a Bartókot és Kodályt ismertető szócikket.) Kodály élete végéig nagy tisztelettel szólt a finnekről, utolsó nyilatkozatában magas finn állami kitüntetésé átvételekor is úgy fogalmazott, hogy a hazai népzene tudomány a finneknek köszönheti elindulását.¹⁸

Hogyan használta föl és mennyiben módosította Kodály és Bartók Ilmari Krohn rendszerét? Ezt már *Az Új Egyetemes Népdalgyűjtemény tervezetében* részletezték. Minden dalt g_1 záróhangra hozták – első ilyen felépítésű kötetük az *Erdélyi magyarság – Népdalok* – ,

mert nem a könnyen énekelhetőség, hanem a szótárszerű áttekinthetőség és az összehasonlíthatóság elve vezérelte őket. Legtöbb népdalunk négy soros, amelyekben a második sor kiemelten fontos, ez a felezőpont, az első egység vége. Azok a dalok, amelyeknél a második sor záróhangja megegyezik, azonos csoportba kerültek. Alcsoportokat az első, illetve a harmadik sor záróhangja szerint állapítottak meg. Ezt a felosztást keresztezi a ritmus alapján történő besorolás: a rövid sorosoktól a hosszabbak felé haladva, ambitus szerinti alcsoportokban: a kisebbtől a nagyobb hangterjedelműek felé. A rendszerezés előnye, hogy az első két, vagy akár csak az első sorvég ismeretében adott dal rokon dallamai is kikereshetők.

Finnországban természetesen éppen Ilmari Krohn ismertette elsőként saját rendszerének magyarországi továbbfejlesztését: Bartók *A magyar népdal* című művét.¹⁹ Kár, hogy e nyelvészeti szaklapban publikált tanulmány és általában Kodály és Bartók elméleti írásai a korabeli Finnországban ismeretlenek maradtak. Jótékony hatással lehettek volna az ottani népzene kutatására, amely Krohn után „...nem tudott a magyarokéhoz hasonló kutatócsoportot csatasorba állítani.”²⁰ Ilmari Krohn a magyar módszert azért dicséri, mert ez a rendszer feltárja a régi, az új és a vegyes stílusú népdalok különbségeit, ugyanakkor a dallamok történeti alakulása és földrajzi elterjedtsége is kirajzolódik belőle. Külön érdekességnek tartja, hogy az általában magyarnak vélt bővített szekund hangköz egyáltalán nem bukkan föl a bemutatott népdalokban, és így pl. Liszt „magyar” rapszódái sem annyira népi jellegűek, mint amennyire addig feltételezték. Kritikai észrevétele mindössze annyi, hogy hiányolja a Finnországban bevált ütemjelölés használatát, amely a magyar olvasó dolgát is megkönnyítette volna. Összességében mégis nagy elismeréssel szól a magyar eredményekről.

Kodály szerint a további gyűjtés és népzene kutatás létjogosultságát nem egyedül az indokolja, hogy a magyar nyelvterület egészét bejárva elveszettnek vélt műfajok fedezhetők fel, kihalófélben lévő dallamok gyűjthetők még egybe vagy nyomon követhető a dallamvilág változása, hanem az is, hogy kevés írásos emlék birtokában a magyar zenetörténet számára történeti szempontból kiemelkedően fontos e csak a színhagyományban megőrzött anyag. Míg nyugaton a műzene felszívta, beolvasztotta a népzénet, addig mi csak a népzeneben találhatjuk meg nemzeti hagyományunk folytonosságát.²¹

Jegyzetek

¹ Erkki Salmenhaara: *Suomen musiikin historia 2. Kansallisromantiikan valtavirta 1885–1918*, WSOY, Porvoo–Helsinki–Juva, 1996, 111. o.

² Bartók Béla: *A parasztszene hatása az újabb műzenére*, in: Bartók Béla összegyűjtött írásai, szerk.: Szöllősi András, Budapest, 1966, 675. o.

³ Kodály Zoltán: *Az új egyetemes népdalgyűjtemény tervezete*, in: *Visszatekintés II. Összegyűjtött írások, beszédek, nyilatkozatok*, szerk.: Bónis Ferenc, Budapest, 1982, 48-52. o.

⁴ Kodály Zoltán: *Az összehasonlító népdalkutatás előfeltétele*, in: *Visszatekintés II. i.m.* 210-211. o.

⁵ Antti Jalava, eredeti nevén Anton F. Almborg. *Tanár, író, nyelvész, lapszerkesztő, műfordító. Ismert magyarbarát, aki fordításai mellett több magyar vonatkozású művet is írt. (Az Uusi Tietosanakirja 8. része, 881. old. Tietosanakirja Oy, Helsinki, 1962.)*

⁶ A. O. Väisänen: Suomen kansan sävelmäin keräys – Vaiheet ja tulokset, in: Suomi IV. jakso, 16. osa. SKS, Helsinki, 1916-1917, 45. o.

⁷ Finnországban már a 18. század elején különböző vallási ébredési mozgalmak indultak a külföldről beáramló pietizmussal fölerősítve. Eleinte az evangélikus államegyházat is támadták, de mivel nem tanok ellen irányultak, hanem életmód- és gyülekezet-felfogásuk tért el a hivatalostól, hamar visszatértek az egyházba, sőt a csatlakozó lelkészek komoly írói-fordítói tevékenysége jótékony hatást gyakorolt a finn nyelvű irodalom fejlődésére és hozzájárult az írni-olvasni tudás általánossá válásához. Bár egyes ébredési mozgalmak szellemisége-lelkisége az egész társadalmat átjárta, alapjában véve ezek mégis alulról induló, híres paraszt-próféták (Matti Paavola, PaaVo Ruotsalainen stb.) személyéhez kötődő irányzatok voltak.

⁸ Ilmari Krohn: Über die Art und Entstehung der geistlichen Volksmelodien in Finnland, Suomalais-ugrilaisen Seuran Aikakauslehti XVI. 1899.

⁹ A Narva folyótól a Ladoga-tóig terjedő, finnugorok lakta terület, svédül Ingermanland.

¹⁰ Bartók Béla: Az összehasonlító zenefolklor, in: Bartók Béla összegyűjtött írásai, i.m. 567-570. o.

¹¹ A. O. Väisänen: Suomen kansan sävelmäin keräys, Id. 6. pont, 65. o.

¹² Kodály Zoltán: Juliánusz nyomában. Bicinia Hungarica. Előszó a IV. füzethez, In: Visszatekintés I. i.m. 69-70. o.

¹³ Kodály Zoltán: Magyar népzene, in: Visszatekintés II. i.m. 134-144. o.

¹⁴ Kodály Zoltán: Bicinia Hungarica. Utószó az I. füzethez, in: Visszatekintés I. i.m. 64-67. o.

¹⁵ Kodály Zoltán: Százéves terv, in: Visszatekintés I. i.m. 209. o.

¹⁶ Kodály Zoltán: Mi a magyar a zenében? in: Visszatekintés I. i.m. 75-80. o., és Mi közünk a csuvas zenéhez? in: uo. 169-170. o.

¹⁷ Kodály Zoltán: A népdal gyűjtése és alkalmazása a zeneszerzésben (Torontói előadások), in: Visszatekintés III. i.m. 165-167. o.

¹⁸ A finn Fehér Rózsa érdemrend átvételekor, in: Visszatekintés III. i.m. 596. o., és A finn példa (nyilatkozat), in: uo. 597. o.

¹⁹ Ilmari Krohn: Béla Bartók: Das ungarische Volkslied, in: Virittäjä, Kotikielen Seuran Aikakauslehti, 1925, XXIX. 150-152. o.

²⁰ Viljo Tervonen: Bartók, Kodály és a finnek, in: Viljo Tervonen válogatott írásai a finn-magyar kulturális kapcsolatokról, szerk.: Szij Enikő, Magyar-Finn Társaság, Budapest, 1996, 235. o.

²¹ Kodály Zoltán: A népzene kutatás jövője, in: Visszatekintés II. i.m. 198-200. o., és A magyarság néprajza – A magyarság szellemi néprajza, IV. kötet, IX. rész, 73. o.

Novotny Tihamér

„Hé-hé Gubis!”¹

Emlékezés Gubis Mihály (1948-2006) képzőművészre

Végül is ... minden műve előképe volt tragikus halálának ... Tudom, fátumban hívő, szomorú megállapítás ez, mégis igaz. Igaz, mert a kikerülhetetlen, a megmásíthatatlan sorsszerűség végjátéka, az utolsó, a véletlennek (?!) tűnő, tragikus mélységű, halálos kiemenetelű, kemény, kegyetlen és felkavaró baleset-performansz Mundelsheimban, 2006. május 17-én, egy oda- s visszapergethető film felkockázható folyamatává tette az egész életművet. Pergethetjük előre és hátra a képzeletbeli celluloidszalagot, nézegethetjük innen is, onnan is a művekben tárgyiasult életdokumentum-láncolatot, egyetlenegy mozzanatot, egyetlenegy taglejtést, egyetlenegy képkockát sem tudnánk kihagyni a fixálódott filmtekercsből. Van, amikor egy életmű hitelességét nem az évek száma, hanem azok sűrűsége, hatásossága határozza meg!

De vajon miért érezzük ezt Gubis Mihállyal kapcsolatban?

Azért, mert mindig, minden lépésében őszinte volt, és az őszinteségbe bizony hamar bele lehet halni. Őszintének lenni annyi, mint megszerezni a jogot a fölösleges kitérőktől és téveszméktől mentes, az elrendelteteses és egyértelmű, az együgyű (!) és felejtethetlen életpályára, a tisztán és röviden beteljesedő, soron kívüli halálra. Persze az őszinteség még nem a jövőtudás és a büntelenség szinonimája, sokkal inkább az elhivatásé. Megérezni és megérteni, hogy a célratörő lényeg nem kér, de nem is követel fölösleges díszeket és cafrangokat, nem híve az időhúzásnak és a kanyargós utaknak, sokkal inkább kényszeres vallója a sokszor fájó, de szabaddá tevő igazságnak. Hogy az elkövetett bűnnek is jó oka van a történésre, hiszen a kegyelmi állapot elnyerése mindig kifejezésbeli, azaz nyelvi természetű, amely magabiztos stílusban és tartalomban, eszközhasználatban és témában nyilvánul meg, képtelen titkolni az érzelmeit, és nem tudja nem indokolttá tenni tetteinek miértjeit, de végzetének időpontját és körülményeit sohasem láthatja, sohasem tudhatja, sohasem szabhatja meg előre.

Az alkotó egyfelől lehet végtelenül őszinte, mégsem képes olvasni saját teremtményeinek félreérthetetlen jelzéseiből. Másfelől a befogadó lehet kimondhatatlanul érzékeny, mégsem képes a végkövetkeztetésre a művész teremtményeinek egyértelmű jelzéseiből. Mi túlélők (mert mindig a másik ember hal meg) csak utólag lehetünk okosak, s ez így van jól. Sorsunk dramaturgiájának nem a forgatókönyvírói, inkább öntudatlan kifejezői vagyunk a világban.

Gubis Mihály halála olyannyira iszonytató, fájdalmas és hátborzongató volt – egy németországi művésztelepen, egy szoborszállítás segédkezése közben megbillent és rázuhant mellkasára egy hegyes csecsű kőszobor, (amely ráadásul nem is a sajátja volt, hanem egy kínai alkotóé, akivel persze nagyon jó barátságba keveredett) leszakítva szívét, egy pillanat alatt kivégezve őt –, hogy mi (rokonok, barátok és ismerősök) azóta se tudunk

napirendre térni az értelmetlennek tűnő balesete felett. Bár éppen ez a szörnyű halál hozta el számára kulturális emlékezetünkben az örök életet.

Vígasztalom magam: jó érzés látni, újra elővenni azokat a szövegeket, könyveket és kiadványokat, amelyeket rólunk, róla, a valamikori Békéscsabai Műhely, a ma is viruló Vajda Lajos Stúdió és a Patak Csoport tagjáról készítettünk, készítettem, írtam vagy együtt szerkesztettünk párhuzamos együttfutásunk során.² Ő azonban kiváló szitásként, ritkaságszámba menő, önálló grafikai mappákat is nyomtatott a '80-as –'90-es években. Maga az életmű azonban feldolgozásra és valódi elismerésre vár. Nemcsak a mienkére, de másokéira is! Mert mi, akik ismertük őt, tisztában vagyunk vele, hogy ennek a fizikai értelemben vékony, inas és kistermetű, de szellemében annál nagyobb formátumú, energikus és akarat erős alkotónak a művészete, amelynek drámaiságához és igazmondásához, kifejezőképességéhez és célirányosságához, egyszerűségéhez és egyediségéhez kétség nem férhet, sokkal többet érdemel az utókortól, mint amennyit eddig megkapott. De mikor is alakultak ki ennek a Békéscsabáról induló és az ország, valamint Európa számos helyén nyomokat hagyó művészetnek a legjellemzőbb karakterjegyei?

Véleményem szerint akkor, amikor (valamikor a '80-as évek első felében) elhagyta a budapesti műhelyesektől (Bak Imrétől, Fajó Jánostól, Nádler Istvántól, Mengyán Andrástól stb.) „örökölt” racionalizált vonalstruktúráit, és fokozatosan felszaggatta, felpöndörítette, fellazította, szenvedélyének lenyomataivá alakította azokat. Gondolom, e művelet átmeneti periódusának olyan remek darabjait, mint például az *Élő vonal* vagy *Élő vonalak* (1985) és a *Stációk (In memoriam Bartók Béla)* (1984), ahol a fegyelmezett fekete-vörös vonalszerkezet és a „lepréselt” ragasztócsík-pöndörödések rögzítésének diszharmonikus, mégis összecsengő ábrái jelentek meg, az ortodox konstruktivisták közül még sokan tolerálták, a drámai feszültségekkel, esetlegességekkel és érzelmekkel teli vonalcikázásait vagy vonalvillámlásait viszont már nem. Ám Gubis fakír módjára tűrte a kiátkozásokat, mert meg volt győződve igazáról. Hitt a felkavaró érzések és hangulatok jeltermészetűen kordában tartott, alapszimbólumokra visszavezetett, katartikus erejében!

Művészetének világát olyan vonalszerűen megragadott jelképekre szűkítette, mint amilyen például a kereszt vagy kettős kereszt motívuma. Ezeket az alapszimbólumokat azután a vastag ecsetekkel vagy injekciótűkkel húzott megfeszített ember vagy bepólyált csecsemő, vagy a *baleseti kép* (!) „szinonimájaként” egy amőbaszerű körülrajzolással és a rajtuk átcikázó sebző gesztusok pászmaival és más expresszív alapelemekkel (pl. pálcikaember, copf, mellbimbó) tett még jellegzetesebbé (*Triptichon*, 1982; *Középkor II.*, 1984; *Lepedőrajz*, 1985; *Kis kövér*, 1986; *Nyakkendős kereszt*, 1986; *Fekete kép*, 1986; *Mária-Magdolna*, 1986; *Imágó*, 1989; *Abortusz*, 1989; *Pokol*, 1990; *Hús*, 1992 stb.). Majd újabb keletű szimbólumai közé tartoztak a szék vagy trónus, a zászlós szék vagy trónus, a zászlós-tolókocsis szék vagy trónus, a létrás szék vagy trónus, a (szék) torony és a (szék) obelisz, amelyeket más egyéb jelképekkel együtt (pl. kasza, rőzse, kabát, legyezőként szétterülő fátyol, zuhanyrózsából spriccelő víz, vízesésszerűen áradó folyó) a legkülönfélébb módon (pl. rögtönözve, megtervezve), anyagokkal (pl. fával, fémmel, talált tárgyakkal, ipari hulladékokkal) és technikákkal (pl. szitanyomással, csiszolókoronggal, hegesztőpisztollyal), s a legkülönfélébb műfajokban (szobrászatban, festészetben, grafikában, kollázsban stb.) és médiumokban (pl. objektokban, térberendezésekben, tájművészeti művekben) variált és ötvözött (*Tárgyalás*, 1988; *Kockás szék*, 1995; *Vasfa szék*, 1995; *Vaskocsi*, 1995; *Szeges szék*, 1996; *Obelisz*, 1997; *Fátyolszék*, 1999; *Kereszt*

szék, 1999; *Vasfa zászló*, 1999; *Székobelisk*, 2001; *Székfolyó*, 2003; *Szék szex*, 2003 stb.). (A szék vagy trónus univerzális és ellentmondásosan sokrétű, a méltóságteljest és az „alantast”, a nagyszerűséget és a földhözragadtságot egyaránt magába foglaló jelentésköreinek felvázolása esetén az olvasónak azzal a személyes vonatkozású ténnyel is tisztában kell lennie, hogy Gubis Mihály más-más házasságból született két lányát korán elveszítette. Boriska tolókcsohhoz, Nóra pedig ágyhoz kötött mozgáskorlátozottként élte le az életét, az egyik fiatalon, a másik gyerekemberként halt meg.)

Rendkívül változatos anyagokban és helyzetekben megjelenő székei (trónusai) sokáig ember nélkül játszották szerepeiket. Tulajdonképpen emberi jellemeket, személyiségeket, jellegzetességeket, monológokat, párbeszédet, életérzéseket és -szituációkat helyettesítettek és jelenítettek meg. Ezt a kis- és közepes méretű szoborszerű szobrokban bővelkedő széktematikát egy igen nagyszabású – kezdetben utópisztikusnak ható, később azonban megvalósulásnak induló – úgynevezett *Organikus Nemzetközi Szobortervezettel* kívánta megfejteni, amelynek az *5+2 (Öt kontinens + az Északi és a Déli Sark)* címet adta. E program részeként sorra állította fel durván megmunkált gerendákból vagy gyalulatlan fatörzsekből összeácsolt, összezsavazott, lenyűgöző méretű székszobor jeleit (az utolsót éppen halála előtt néhány nappal Németországban), amelyek a mai napig állnak kiszemelt helyükön [*Zászlós szék* (Fony), 1996; *Csíki szék* (Csíkszereda), 1999; *Sámán szék* (Kazahsztán), 2001; *Székely szék* (Székelyudvarhely), 2004; *Aszszony szék* (Walheim, Neckar-Kunst II.), 2006]. 2004 körül azonban újabb (fél)figurális,

neoprimitivista képelemekkel bővült, variálódott, egyesült a szék egyetemes jelentéskörű, mégis kiemelten személyes kötődésekkel és vonatkozásokkal teli szimbóluma: az ember, a gyermekember, illetve az embriószerű gyerekember többnyire oldalnézeti, leegyszerűsítetten plasztikus, kuporgó, ülő, térdelő, görnyedő, pucsító, hüvelykujját cumizó vagy hátton fekvő alakjával (*Embrió 1-3.*, 2004; *Piros szék 1-2.*, 2004; *Kiterítve*, 2004; *Hosszúszék 1-2.*, 2004; *Pucsító*, 2005; *Epe*, 2005 stb.). 2005-től viszont, tehát utolsó korszakában, visszatért ahhoz a „baleseti kontúrképhez”, amelynek egy kiterített állatbőrre emlékeztető emblematikus alakját őssasszonyokra emlékeztető, a nemi sajátosságokat és jellegzetességeket felrázóan primitív, barbár és mellbevágó egyszerűséggel kidomborító, bálvány-szerű, rendszerint szembenézeti „botrányfigurákká” alakította, majd ezeket a plasztikus vagy csak frontális kiállítású nemi lényeket székekemberekké olvasztotta össze. Döbbenetes pl. az a festménye, amelyen egy ilyen kiterített, szétvetett karú s lábú, alig fejű, széktest-tartású figurát ábrázol, amely egy vérvörös (akár egy vérrel átitatott, bandázsolt gerincoszlop!), bepólyált bábszerű (áldozati?) lényt tart az ölében (*Székember*, 2005). Ez a kép (mint így vagy úgy minden műve), mintha kifejezetten és félreérthetetlenül (!?) halálos balesetének az előérzete lett volna.

Tudnunk kell, hogy a tragédia bekövetkezte után holttestét a helyszínelők – mint egykor ő is a saját alakját, emberszerű lényeit performanszai és tájművészeti akciói során – körülrajzolták!

És hisszük, nem hisszük, lénye és élete teli s teli volt samanisztikus vonatkozásokkal, az elhivatottság, a kiszemeltség stigmáival. Például a róla szóló könyveket és kiadványokat lapozgatva, most tűnt csak fel nekem, hogy több szabadban felállított székszobra felett szálló-lebegő madarat (pacsirtát, sast, ölyvet?) örökített meg a fényképezőgép. Nem vagyok babonás, de amikor a temetési beszédemre készültem, a környékünkön (Budaörs) három napon keresztül egy éjszakai bagoly fütyülve kereste, hívogatta a párját vagy a fiókáját a sötétben. A „visszajáró lélek” nyugtalanná tett. Lúdbőrözött a hátam, amikor egy villanyvezetéken ülve megtaláltam őt, és belenézünk egymás szemébe! S utólag arra gondoltam, miért nem tudunk már olvasni a madárjelekből? – Azt is hallottam barátaitól, hogy az egyik sárospataki tanítványa bizton állította, neki közvetlenül a tragédia után megjelent álmában „Misel”, és arra kérte őt, magyarázza el, mert ő nem érti ezt az egészet, hogy miért is van ő itt (!), és hogy mi történt vele (?).

Alighanem a hirtelen jött halál nemcsak a távozó lelkeket, de az itt maradó földi vándorokat, a világi dolgokkal bíbelődő társutasokat is képes meglepni jelenlétének egyidejűségével. Én azonban tudom és hiszem: Gubis Mihály szelleme olyan erős karakterű, olyan sokrétű művészetet hagyott itt nekünk, hogy emléke akkor is fenn fog maradni, ha egész életműve az enyészet martalékává válik. Mindenesetre mi, egykori barátok és ismerősök, igyekszünk majd meggyőzni az utódokat arról, hogy „Misel” kiváló művész volt, nagy formátumú alkotó, akinek emlékét egy róla elnevezett és érte alakult egyesület és egy alapítvány igyekszik megőrizni, életművét feldolgozni és közüggé tenni. A Sárospataki Nyári Képzőművészeti Szabadiskola pedig, amelynek állandó vendégtanára volt, egy úgynevezett Gubis-díjat alapított a legeredményesebb és legtehetségesebb növendékek számára. Aki ezt a Puha Ferenc által tervezett és kivitelezett bronz érmét elnyeri, az a következő évben ingyen látogathatja a szabadiskola tanfolyamát.

Gubis Mihály személyes, nemzeti és egyetemes sorsproblémákkal terhelt művészetével kapcsolatban lehet vitatkozni azon, hogy a neoavantgárd vagy a posztmodern tendenci-

ákhoz, netán az egyéni utasok közé kell-e sorolnunk őt. Esetleg kifogásokat emelhetünk expresszív anyaghasználatának túlzott nyerssége, antiesztétikussága miatt. Vagy hátat fordíthatunk „istállószagú” neo-primitivizmusának. A lényegét azonban nem vonhatjuk kétségbe! Történetesen azt, hogy ténykedésével visszaadta és felszabadította a kifejezés méltóságának közvetlen erejét, és megmutatta, hogy minden műnek visszavonhatatlan *igazságtartalma*, igaz állítása kell, hogy legyen az emberről, a világról és önmagáról.

Jegyzetek

¹ Gubis Mihály ilyen címen rendezett kiállítást 1990-ben Békéscsabán, az Ifjúsági Házban.

² A legfontosabbakat említve. N. T.: *Pontos időrendben*, Szentendre, 1998; *A szentendrei Vajda Lajos Stúdió (antológia)*, Szentendre, 2000 (szerk.: N. T. – Wehner Tibor); *Gubis Mihály*, Szentendre, 2001 (szerk.: N. T.); *A szentendrei Vajda Lajos Stúdió: 1972-2002 (Dokumentum- és szöveggyűjtemény)*, Szentendre, 2002 (szerk.: N. T.); N. T.: *Szétguruló üveggolyókban*, Szentendre, 2004; *A Szék – Vasfaszobrok, avagy melankolikus ábrándozások*, Békéscsaba, 2005 (szerk.: G. M.); *Decimus – Tíz éves (múlt) a Patak Csoport (1994-2006)*, Szigetszentmiklós, 2006 (digitális könyv, írta, szerk.: N. T.). Baktay Ervin *Kortárs Képzőművészeti Gyűjtemény*, Dunaharaszti, 2007 (szerk.: N. T.). Továbbá egy összefoglaló tanulmányt kell megemlítenem róla, amely a halála után jelent meg. N. T.: *A Székember trónja üres: Gubis Mihály (1948-2006), halott = Bárka*, 2006/4. 87-91.o.

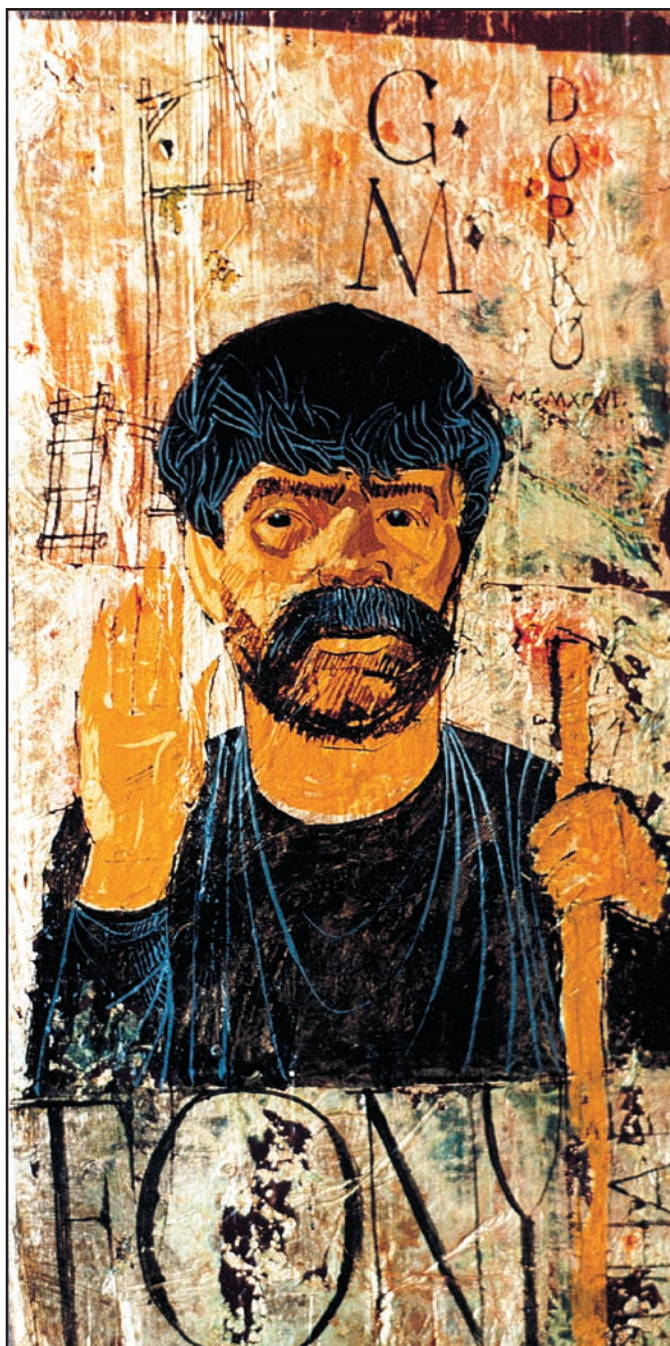

Sirató Ildikó

Könyvtár és színház

A nemzet szellemi kincseit őrző, létével és folyamatos működésével önmagában is nemzeti kincsé vált, s ennek felelősségével és lehetőségeivel bíró Országos Széchényi Könyvtár különlegesen értékes tematikus egysége az a színháztörténeti gyűjtemény, amely önállóvá ugyan csak 1949-ben lett, ám már az intézmény fölállításától kezdve gyarapodott a magyar színházra vonatkozó dokumentumokkal.

A színháznak a reformkorban betöltött kiemelkedő művészi-kulturális, közösségi-társadalmi szerepére tekintettel nem csodálhatjuk, hogy az eleinte a gyűjtők és adományozók jóvoltából állományba került színdarabszövegek, zsebkönyv- és színlapanyagkéziratok nyomán később is a gyarapítás egyik irányát jelentette a színjátszás dokumentálása. A 19. század folyamán színházi alkotóktól teljes hagyatékok jutottak a közgyűjteménybe, olyan lehetőségeket teremtve a kutatásnak, amelynek eredményei példaértékűen alapozták meg a magyar színházi forráskutatást és színháztörténet-írást. A 20. században szcenikai és fényképészeti dokumentumok, a színjátékmű összetettségét jól reprezentáló újabb forrástípusok is megjelentek az illékony műalkotás, a színjáték egyes elemeit megörökítendő, egészen a mai, immár digitális dokumentumokig. A történelem sodrában, például a második világháborút vagy az intézmény-átalakítások későbbi viharait követően a nemzeti gyűjteménybe került nagy és heterogén anyagú egységek kezelése új szervezeti formát kívánt. Így jött létre különgyűjteményként 1949-ben a Színháztörténeti Tár. Az Országos Széchényi Könyvtár Színháztörténeti Tárának és a magyar színjátszás történetét bemutató gyűjteményrészeinek leírását már elérhetik az érdeklődők a legkorszerűbb médiumok igénybevételével, internetes honlapon vagy akár virtuális kiállítás formájában is. Megismerhetik az impozáns számokkal reprezentált dokumentum-tízezrek típusait és csoportjait, feldolgozásuk érdekességeit. Nemcsak az olvasóteremben, hanem számos kiállításon, szépen illusztrált könyvben is találkozhatnak a magyar színháztörténet legfontosabb, legújabbban föltárt és leglátványosabb értékeivel. A múlt egyre közelebb kerül a jelenhez, hogy együtt segítsék a jövő felé indulást.

A mindig élő, változékony és mozgékony színjáték, valamint a kincsképző, megőrző funkciójú könyvtár a maga stabilitásával és mindig felelősséggel megfontolt átalakulási folyamatával mintha a kulturális skála két pólusán helyezkednék el, egymástól szemléletben és módszerekben távol, ám valójában sokkal több közös pontjuk van, mint az előbbieket alapján gondolnánk. Nem egy hosszú, merev tengely végein, inkább egy térbeli panorámát mutató kétdimenziós kép egymástól távoli pontjain található a könyvtár és a színház. Ám ha összefüggő körképként képzeljük magunk elé a művelődés szerkezetét és intézményeit, végül kiderül, hogy nem is esnek olyan messze egymástól. Bár a bibliotéka állandóságra, egyneműsége, alaposságra és biztonságra törekvése látszólag ellenté-

tes a színházi alkotás pillanatnyiségével, sok elemből szőtt színes komplexitásával, az élő kommunikáció véletlenszerűségével és az ebből fakadó izgalmas bizonytalansággal, valójában mindkét intézmény funkciója a kulturális tudás és a szellemi tartalom átadása, közvetítése. Az ember alkotta értékek hatásos továbbörökítése.

Az eszközök ugyan eltérőek, de ha a színházi működés dokumentumai – hogy megőrizhessük a színházi elillanó lényegének és hatásának nyomait – könyvtárba, szakgyűjteménybe kerülnek, hogy így legyenek részévé a nemzeti kulturális kincsnek, s – nem halott vázként, hanem akkumulált tudásként és energiaként – annak a szellemi körforgásnak és diskurzusnak, amely az emberi közösségek túlélésének egyetlen lehetősége, mindkét intézmény betölti funkcióját. A megőrzött könyvtári egységek, muzeális tételek nem örökre zártak és holtak, hanem életre kelthetők, bekapcsolhatók a mindenkor élő, kulturális párbeszédbe, a színházi kontextusba is, hogy a szakember és a közönség, megismervén és földérvén az egyszer volt színházak egykori összefüggéseit és értékét, beépíthesse az emlékeket saját alkotásai vagy élményei közé. S minthogy a Színháztörténeti Tár gyűjteményének tárgya a színház, valóban élményt, s nem „csak” szellemi, hanem érzéki és érzelmi hatást is várhatunk egy-egy dokumentum közönség elé tárásától. A színházi forráskutatás, a színháztörténet, a színháztudomány nemcsak szűk szakmai közeg számára érdekes (amely már eleve kettős, tudományos és művészeti egyúttal, a kutatókon kívül a színházcsinálókat is magában foglalja), hanem mindazoknak, akik magát a színházat kedvelik, akik a művekre és a művészekre kíváncsiak.

A Színháztörténeti Tár muzeális, de folyamatosan gyarapodó, a színházi működést, az alkotók, a műhelyek tevékenységét, a rájuk vonatkozó dokumentumok és irodalom igen széles körét gazdagon reprezentáló gyűjteménye büszkesége lehet a nemzeti könyvtárnak, hiszen nem mindenütt található ilyen értékes gyöngyszemet hasonló foglalatban, amely a kultúra, a nemzeti művelődés e különleges területét, legnagyobb közvetlen hatású művészeti ágát reprezentálja. A múlt értékei azonban akkor értelmezhetők és értékelhetők mai kontextusban, ha a nemzeti könyvtár nemcsak megőrzésükre, hanem a legkorszerűbb és legalkalmasabb metodika és eszközök igénybevételével feldolgozásukra, sőt az ily módon érthetővé-élhetővé tett értékek megismertetésére is vállalkozik. A színháztörténet gyűjteményei (a nemzeti könyvtár mellett ilyen szakkollekció még az Országos Színháztörténeti Múzeum és Intézeté), ahogyan maguk a színházi műhelyek is, a közönséggel való kapcsolatból nyerik éltető erejüket.

Nemcsak maga a felülmúlhatatlanul értékes gyűjtemény, hanem az azt elsődlegesen kezelő és föltáró munkatársak szakértelme és munkája is a könyvtárat s a nemzeti kultúrát gazdagítja. A hozzáférhetővé tett dokumentum-együttesek a sokoldalú és sok szempontú kutatást teszik lehetővé, s azt, hogy e művészettudomány eredményeinek nem szűk körű közönsége saját tapasztalatai alapján tudatosíthassa, megérthesse, mit is jelent a szólam: nemzeti érték, nemzeti kincs.

A múlt, a jelen és a jövő összekötése; az érték, a feladat és a cél egybekapcsolása; a hagyomány kincseinek, a hozzájuk rendelt mai munkának és tudásnak, valamint az ezekből származó közös eredményeknek a képviselője – e három hármashoz gyöngysorba fűzése olyan szép kihívás, amellyel a nehéz körülmények dacára is érdemes megküzdenünk.

(Mercurius 2006, szerkesztő: Ekler Péter. Az Országos Széchényi Könyvtár periodikájára a benne olvasható fenti közleménnyel hívjuk fel olvasóink figyelmét.)

Szergej Jeszenyin versei

Ég színü kék köd...

Ég színü kék köd. Hó ül a rónán,
citromfényt sugaraz le a Hold.
Édes a szívnek bánatos órán
csöndben idézni az ifju kort.

Pitvar porhava, mint homok árja.
Akkor is ily Hold arca alatt –
szórsapkám a szememre cibálva –
hagytam titkon el otthonomat.

Itt vagyok újra a gyermeki tájon.
Kik szíve őriz avagy feledett?
Vándor lelkemet egykori álom
óvja, mint gazda a vén fedelet.

Új prémsapka szorong a kezemben,
nincs kedvemre a cifra coboly.
Nagypapa, nagymama képe szívemben,
csöpp temető, hol a hó-por omol.

Ott nyugoszunk majd mind, akik élünk,
más örömet nem is ad ez a lét –
éljük hát, míg lüktet a vérünk,
élni az emberi lét örömét.

Majdnem könnyemet itta a bánat,
s bárha mosolygok, hamvad a fény –
Ezt a tanyácskát, véle kutyánkat,
tán ma utolszor láthatom én.

(fordította: Erdélyi Z. János)

Kékség

A völgyek mélye már opál-hidegtől kéklett,
patkolt paták dobbannak szerteszét.
Fű hervad mindenütt, a messzenyúló rétek
gyűjtik be szélfútt rekettyék rezét.

Kopár völgyek felől karcsú karéjú, szürke
kőd bodra kúszik dús mohán, amíg
fehér fodros folyó fölébe függve
az est áztatja kéklő lábait.

*

Az őszi vad hideg reményeim kivájta,
mint néma Sors, poroszkál hű lovam,
kabátom lengő szárnyait cibálva,
puhán-nedves, fakó ajkkal, játékosan.

Békébe? Harcba tán? Csupáncsak messzi tájra
hívnak a nyomok láthatatlanul,
kihuny a Nap, villan arany bokája,
s munkánk az évek vékájába hull.

*

Mint szétszórt rozsdafolt, vöröslenek a parton
kopárló halmok és a szétpergett homok,
csóka-zsivajban táncot jár az alkony,
s kanász kürtjévé hajlik, ím, a Hold.

Mint szélben, ringnak tej-ködben a falvak,
de semmi szél, csak halk csengés neszel,
s Oroszhon édes bánatában alhat,
kezét sárgult hegyek közt rejtve el.

*

Jöttöm közeli kunyhó enyhe várja,
kaportól lágyan illatoz a kert,
káposztaágyak szürke hullámára
vajcseppeket a Holdnak kürtje ejt.

A sutmeleg kenyér páráját ontja,
s melléje telt husú uborkát képzelek,
sík víztükör fölé az ég csikósa
gyeplőszáron vezet egy dévaj felleget.

*

Ó, drága hajlék, fedeled nyugalmát,
véred szító tüzét régóta ismerem.
A háziasszony alszik, és a szalmát
törekke préseli az özvegy szerelem.

Pitymallik immár; ott a szegletben
csótány-színnel dereng föl az ikon,
de langy eső, míg halk imája rebben,
kocogtat még a hályog-ablakon.

*

Kékellő, tág mező terül ismét elébem,
Nap rozsdás arca ring a pocsolyán,
más öröm s bánat lakik most a szívben,
és új szavakat formálgat a szám.

Hullámzó vízként kékség hűl szemembe,
lovam poroszkál, zablát nem szakít,
s a szél még egy kupac zörgő avart emelve,
cserzett marokkal utánam hajít.

(fordította: Erdélyi Z. János)

Naplemente vörös szárnya lankad...

Naplemente vörös szárnya lankad,
köd csendjében sövény szendereg.
Fehér kunyhóm, bú ne üljön rajtad,
hogy megint magam vagyok – veled.

Zsúpfedélbe tisztogatva vájja
kéken fénylő szarvait a Hold.
Egyedül jött az a szép leányka,
és haza is maga bandukolt.

Tudom, évek oldják a keservet.
Ez a kín, mint sok nap, elperereg.
Ajkait s a makulátlan lelket
egy másik szívének őrzí meg.

Csak a gyöngye koldulja a szépet;
az erő a büszkék fegyvere,
ki a társát eltaszítja végleg,
s hámlott zablaként hajítja le.

Nem fürkészem sorsom szánva-bánva,
porhavat kavarni balgaság.
Ő majd újra bekopog e házba,
melengetni itt benn kisfiát.

Bundát, kendőt beakaszt a sutba,
majd tüzemhez telepszik ide,
és nyugodtan, kedves hangon súgja,
hogy hasonlított rám a gyermeke.

(fordította: Erdélyi Z. János)

A róka

Törött lábbal oduját elérve,
karikába görbedt kín alatt.
Halk fonallal hímezte ki vére
sötét arc körül a szűz havat.

Mintha fojtó füstű puska szólna –
íriszén imbolygott lép-liget.
Sűrüből borzas szél ontva szórta
szerte a zúgó söréteket.

Köd csapongott harkályként felette,
nyirkos-enyves, vörös est zenélt.
És sebére ráalvadt a nyelve,
míg riadtan szegte föl fejét.

Parázslott a hóban sárga farka.
Rothadt répa, égett tőzegek
zúzmarás bűzét lehelte ajka,
s izzó csöndbe vér hullt, cseppre csepp.

(fordította: Erdélyi Z. János)

Bíbor alkonypír terült szét a tó felett...

Bíbor alkonypír terült szét a tó felett.
Harangszóval sírnak a fajdos fenyesek.

Faodúban rejtezőn rigó ríddogál.
Lelkem mélyén fény ragyog – minek sírni már.

Este jössz, tudom, ha vár utak gyűrűje,
leülünk szomszéd kazal friss kéréire.

Mámort csókolok reád, szirmaid gyűröm,
rossz nyelv nem fog rajta, kit bódít az öröm.

Selyem fátylad kérlelő szómtól ellibeg,
viszlek ölben, s reggelig rejt a dús liget.

Harangszóval sírjanak fajdos fenyesek,
bíborló hajnal fölé víg bánat pereg.

(fordította: Erdélyi Z. János)

Esteli kékben

Esteli kékben, esteli holdban
Hajdan ifjú meg szép deli voltam.

Egyszeri minden, szárnyas a tűnte,
Semmibe vész el el...messze...repülve...

Két kifakult szem, szív is elégve...
Kék öröm, éjek! Hold teli fénye!

1925. október 4-5.

(fordította: Cseh Károly)

Téli vakító sík...

Téli vakító sík, holdfény fehérlik.
Halotti leplet húz a tájon végig.
Nyírfa rí nyüszítve az erdő haván.
Ki ment el? Ki halt meg? Én magam talán?

1925

(fordította: Cseh Károly)

Szergej Jeszenyin (1895-1925) orosz költő.

Arszenyij Tarkovszkij versei

Cinkék

Hóban, kéklő ég alatt
– a zöld még alig derengett –,
Ösvényen vártuk: a nap
milyen csodával lep meg.
Csendült egy cinkecsapat
szárnya ezüstlőn pengve,
Mint koccanó kanalak
a görög étteremben.

Már-már mindünk úgy vélte:
hirtelen tengeri kék
Csap a móló kövére,
s a pincérnő készletét
Leejti megriadva,
és mind a földre csörren,
S darabjait a gazda
szedni kezdi dühödten.

Ruszalka¹

Szétszórta a felhőt nyugat szele már ma,
Meg-megborzong alatt vizével a Kljázma.

Augusztus első napjától betegebb
Sötét bőrű lányom, koncert, sügéreket

Nem néz, nem festi kékre ajakát,
S rőtre pilláját – elhagyja magát.

– Folyó-anyám, hozzád szelíd voltam, és hű,
Mért ágáll a kezem ellen hát a fésű?

Tükörbe néztem – oda a szépségem:
Alámerült sok sebes örvényben.

Nem mentem férjhez, bölcsőt sem ringattam,
Mi ez a fáradság mégis tagjaimban?

Szemhéjam, fejem iszonyú teher,
Aludni csábít a folyómeder.

– Fényecském, ikrácskám, te, kis béka-fruska,
Szunyadj lent tavaszig nyugton, Irinuska!

¹ A ruszalka, pontatlanul, sellőként él a köztudatban. Az orosz néphitben a ruszalkák a folyót őrző (ruszlo: folyómeder), korán meghalt szüzek szellemei, akik – egyes vidékek folklórájában – békaporontyot becéznek és fogadnak lányukká, mivel ők nem szülhetnek. E vers is balladaszerű ruszalka-panasz. (A ford.)

Fehér nap

Kő hever a jázmin mellett,
Kincs a kő alatt.
Apa áll az ösvényen.
Fehér-fehér a nap.

Virágzik az ezüstnyárfa.
Százlevelű rózsák, s mögöttük
Futórózsa körül
A tejszínű fűben.

Soha nem voltam én
Oly boldog, mint akkor.
Soha nem voltam én
Oly boldog, mint akkor.

Oda már nincsen visszaút,
S mesélni sem szabad,
Milyen volt az az édenkert,
Csurig örömmel.

Ablakból

Felcsévézve a csillagvonalak
Északi pólusán a földnek.
Ablakba csúszott, kék derékszögben
Nekem a Líra tündököl fent.

Lent meg bulvárok, házak ragyognak
– hegedűszóban megtisztulva –,
Mint a jövő, mint egy hősmonda,
Mint az anyja méhében Buddha.

Leégett ház

Leégett ház sötét kéményén sas ül fenn,
Nincs egy árva lélek körül a sztyeppen.
Már a gyerekkorból rémlik keserűen,
s ismerősen: ez a császárkori Róma –
Görbe sas; füst sehol, se ház, se lakója...
S neked, szívem, túrnöd kell, rendületlen.

Télen

Sorsom, barátném, add most hírül,
Hová tartunk, vonszolódva?
Bolyongunk már a körön kívül,
Megbotlunk a koporsóba'.

Nem süt a hold sem a magosban,
Mankóink hóba süppedve –
S fehér szemekkel nézi hosszan
Tűntünket, fent, kettőnk lelke.

Emlékszel, barátné-anyókám,
Hogyan haladtunk át veled
E kőfal alatt? Fergeteg
Dühöngött, dúlt és reszketett
Fehéren, az éjféli órán.
Rég is ily tompán echózott ránk,
S negyedhallást, hátunk megett?

Arszenyij Tarkovszkij (1907-1989) a híres orosz filmrendező, Andrej Tarkovszkij apja, az orosz líra idős nemzedékének egyik legjelentősebb költője, műfordítója. Első kötete mégis csak ötvenöt éves korában látott napvilágot. A metaforákban gazdag „csöndes líra” alkotói közé sorolják, talán ezért sem ismerték eléggé költészetét a Jevtusenko-féle tribünköltők időszakában. Verseit a láttató emlékezés, a meghitt dolgokhoz közelre hajlás, a finom természetfilozófia hatja át. Verseit az 1982-es gyűjteményes kötetből válogattam átültetésre (*Izbra nyije sztihotvorénija*, 1982).

(fordította és a jegyzeteket írta: Cseh Károly)

Małgorzata Hillar versei

Fészek

Minden éjjel
karjai
bizton fészkében
szunnyadt el
mely oltalmazta
magányát
a szárnyas
ragadozóktól

Rálelt az álom
feketélő ágai közt is
hogyan
elmondhassa
érte
leledzik

Az éj
legmélyebb
sötétjében
óvó fészekből
messzire hussant

Most
úgy alszik
a féltékenység
meghitt fészkében
ahogy éji fák közt
a csóka

Euridiké

Felébresztette neki
az éjjeli rozst
hogy csípőjéhez
simuljon

Felöltöztette
fekete lóhere
illatába

Lánggá igézte
haját

S mikor az Alvilágba
taszított
nem ment
utána

Segély-
kérése elől
fülét betapasztva
elmenekült

Visszajöttekor
hiába illette haját

Nem lobbant lángra
kezeitől

Piros hajcsat

Piros csatodat
hajamba tűztem

Áthullámzottak rajta a szálak
mint kezeden

Éjjel szétpattintottam:
ússzon szabadon
haj és szerelem
a hold sugarában

S reggel összezártam
mint egy haldokló juharfa
rőt levelét.

Malgorzata Hillar (1930-) lengyel költőnő, az 1960-70-es évek egyik legnépszerűbb alakja. Szerelmes verseiben az antik, a modern és a köznapi motívumok ötvöződnek a maga sajátos, szürrealista ugrásokkal tarkított, központozás nélküli, „felfokozottan zaklatott” szerelmi lírájában. Versei zömét, köztük az itt szereplő hármat is, a *Zrudło* (Forrás, Krakó, 1986) című kötetében adta közre.

(fordította és a jegyzetet írta: Cseh Károly)

Leonyid Volodarszkij

Margarita nélkül a Mester

A Mester Margarita nélkül.
 Az vagyok most. Az, aki végül
 Immár minden hidat felperzsel,
 S ajtajait zárja retesszel.
 Margarita nélkül a Mester,
 Aki álmaiban látja:
 Visszatér Margaritája,
 S dús asztalnál sok híres vendég
 Sereglik, s bimbós rózsák kelyhét
 Megtölti a legnemesebb bor.
 Mester vagyok most is, mint egykor,
 Kinek álma, illúziója
 Életénél több – így hát óvja.
 A tűzben hiszek: regényemet
 Megkapta, de nem égette meg.
 Csak megszentelte. Abban hiszek,
 Ahogy a láng szárnyasan zizeg,
 A látom Margarita lelkét,
 Amint rajta átdereng még.
 S tárva-nyitva hozzá az ajtók,
 S épek a hidak, karcsúk, hajlók,
 Egy sem égett le. Felém röpül
 A drága nő – már-már üdvözül.
 Álmaimnak életet adok:
 Lássátok, ím – a Mester vagyok!

Leonyid Volodarszkij (1950-) a mai orosz líra egyik legkiemelkedőbb alakja. Verseiben magyar témák és motívumok is felbukkannak, kiséposzt írt a nándorfehérvári diadalról. Várhatóan az idén magyarul is jelenik meg kötete. Tevékenységéért Füst Milán-díjjal tüntették ki.

(fordította és a jegyzetet írta: Cseh Károly)

Lengyel költők versei

Eryk Ostrowski

Tyniec (Tyniec)

Emlékszem Tyniecre. Feküdtünk a málló sziklán, melynek
repedésében víz csillant.

A hattyúkról kérdeztél, azt, hogy mi lesz velük télen,
bár április eleje volt már, s a lassú ragyogás megsokszorozta a nap fényét,
amely a vizek felett felsejlő ködökkel született,
s rajtuk az első csillagok árnyéka gyámolításért esdekelt.
A túlparton a sziklák hasadékában tüzek visszfénye csillant.
Fejünk felett a kolostor árnyéka felkúszott az égig,
láttam a falnak repedéseit és a fehértől feketéig átható tekintetre
gondoltam. Feküdtünk a málló sziklán.

***Eryk Ostrowski** költő, író, szerkesztő. 1977-ben született Krakkóban. Első verseskötete 1996-ban jelent meg. 2005-ben megkapta Krakkó költői díját. Krakkóban él.*

Lukasz Mańczyk

az első poszt-erotik (pierwszy post-erotyki)

tehát ez minden
és nincsen semmi más

aláhull az idő

távolabb csak a halál
bámul az életet továbbadóknak
vándorok szemébe

kihűlt a kályha
és hideg sziszeg a kéményen át

leesett a hó
leesett a légnyomás
és aludni akarok

senki nem jár a nyomunkban
senki nem jön
idáig
nincs miért

csak a szomszéd
jött ki fekete lábuszonyokkal
hogy végigugráljon a dűnéken

a kémény beszívja a telet
és minden világossá válik
elkerülhetetlenül
baktatsz
arra a helyre
ahol minden befejeződik

Lukasz Mańczyk költő, publicista. 1978-ban született Krakkóban. A Krakkói Fialat Költők Szövetségének elnöke. Krakkóban él.

Ewa Lipska

Szilváslepény (Ciasto ze śliwkami)

Leveszem arcodról
omló szilváslepény morzsáját.
Az érzelem apró betűjele.

Minden nagy ívű gondolat nélkül
öreg porcelán lapra fektetem.
Vésse be magát mindörökre.

Nem tudni mikor
mindent szétfűjt a huzat.
Valaki kinyitotta az ablakot. Valaki kinyitotta az
ajtót.

Évek múlva is
rovom a cukrászdákat.
Fájdalom, hogy csak elképzellek.
Még az éj sem sejtí az
midőn együtt vagyunk.

Ewa Lipska költő. 1945-ben született Krakkóban. 1961-ben jelentkezett első verseivel. Számos kitüntetés tulajdonosa, többek közt: Graves-díj, Vilenica-díj, PEN Club-díj. Krakkóban él.

(fordította és a jegyzeteket írta: Cséby Géza)

Wittmann Mihály

Balásházy János, a hazai agrárfejlődés úttörője

Százötven éve, 1857-ben hunyt el Balásházy János akadémikus, az agrártudományok elméletének és művelésének jeles szakértője, politikus, közíró. Sátoraljaújhelyben született 1797. március 8-án, nemesi családból. Tíz éves korában teljes árvaságra jutott. A Szilágyságból elszármazott köznemesi családnak a Hegyalján szőlőföldje volt, több jobbágytelekkel és majorsági birtokkal rendelkezett. Édesapja borkereskedéssel is foglalkozott. Az árvák vagyonát Balásházy József gyámogondnoksága alá helyezték, aki azt igen könnyelműen kezelte. Középiskoláit a Sárospataki Református Kollégiumban végezte, majd Lőcsén és Kassán jogot hallgatott. 1816-ban a keszthelyi Georgikonba ment gazdaságot tanulni. Egy év után megvált az intézettől, s hazatért. Három évi gazdálkodás után rövid ideig Pesten volt ügyvéd, hogy a jogban megfelelő gyakorlatot szerezzon. Gazdaságát azonban tovább vezette. 1821-ben megnősült, házasságával anyagi viszonyait is szeretne volna megjavítani. A várt örökség azonban elmaradt.

1827-ben szolgabíró lett a zempléni kerületben. Kossuth Lajossal együtt részt vett az 1828-as országos összeírás lebonyolításában. A konzervatív erők támadása miatt, amelyek megjelent politikai jellegű műveit tették célba, arra kényszerült, hogy 1833 végén elvállalja gróf Vay Ábrahám tiszántúli birtokainak jószágigazgatói tisztét. Ezért 1835-ben véglegesen Debrecenbe

költözött. Súlyos betegsége és felesége halála miatt azonban 1836-ban megvált tisztségétől. Maradék vagyonát értékesítve Debrecenben kisebb házat és az elepi határreszen közel 35 katasztrális hold földet vásárolt, amit később 70 holdra növelt. Népes családjának eltartása, közírói tevékenysége, másfelől az 1840-es években egymást követő rossz termések miatt a kezdetben mintaszerű gazdaságból nem tudta a szükséges jövedelmet kihozni, ezért csődöt kellett kérnie maga ellen. Ismét Vay Ábrahám mentette meg: újra megbízta a jószágkormányzói teendőik ellátásával. Évi 3000 forint feletti jövedelmével sikerült adósságait rendezni, így az ellene indított csődpert megszüntették. 1853-ban ismét visszavonult birtokára, gazdálkodni akart, súlyos betegsége azonban meggátolta ebben. Birtokát 1855-ben eladva, Földesre, egyik unokájához költözött. Szakírói munkásságát tovább folytatta, 1857. november 17-én, igen nagy szegénység közepette, ún. „vízi betegségben” meghalt.

Balásházy János a zaklatott körülmények ellenére jelentős életművet hagyott az utókorra. Maradandót a politika, az agrártudomány és az agrárismeretek népszerűsítése terén alkotott. Könyvei és cikkei 1824-től jelentek meg. Politikai tevékenységének fénykora a reformmozgalom kibontakozásával esett egybe. Az elmaradottság felszámolásának fontos eszközét ő is az agrártudományos ismeretek közkinccsá tételében látta. De részt vállalt a politika mindenna-

pos küzdelmeiben is. Egy-egy elgondolása megyén túli, országos visszhangot váltott ki. Vonatkozó nézeteit egy évvel Széchenyi *Hitel* című könyvének megjelenése előtt foglalta rendszerbe. A *Tanácsolatok a magyarországi mezei gazdák számára* 1829-ben jelent meg Sátoraljaújhelyben. Könyvében a „honi gazdaságbeli szorgalomnak akadályairól s orvoslása módjairól” szólva Széchenyiéhez hasonló gondolatokat fejtegetett. Az okszerű gazdálkodás feltétele a tagosítás, eszköze, lendítője pedig a hitel. A hitelen kívül – hangoztatta – szükséges a műveltség hathatós emelése, az egyesületi élet kibontakoztatása. Könyve nem ok nélkül kapta meg 1845-ben – Széchenyi *Hitel*ével egyszerre – a Marczibányi-alapítvány jutalmát.

Eszméik és törekvések azonossága miatt Széchenyi és Balásházy nevét ezekben az években joggal emlegették együtt, barátok és ellenfelek egyaránt. Balásházy tekintélyét tovább növelte a következő évben (1830) megjelent röpirata, amelyben az akkori adózási rendszerünk elavultságát állította pellengérré. A leleplező röpirat igen nagy visszhangot váltott ki. Balásházy neve a megyei közéletben összekapcsolódott az ifjú Kossuth Lajoséval is. Kossuth már ekkor szónoki, Balásházy pedig – szerencsésen kiegészítve egymást – kiváló szervezőképességével tűnt ki. Balásházy egyik vállalkozásában, a pesti mintára létrehozott helybeli kaszinó üzemeltetésében Kossuth volt a legfőbb segítőtárs. Nem csoda, ha a haladásellenes erők mindent elkövettek megbuktatására. A helybeli urak 1832-ben fellármázták hitelezőit, csődbe juttatták; el kellett hagynia a megyét. Az *adófizetők állapotjáról* szóló újabb röpiratát pedig a cenzúra veszedelmes műnek találta, s nem engedte megjelentetni. „Felforgató” hírbe keveredett. Ezért fordult el a politikától viszonylag fiatalon. Félelme a hatalomtól s félelme a forradalomtól politi-

kai pályáját derékba törte. Az 1847 elején Debrecenben publikált *Politikai és státus-gazdasági nézetek* című röpirata az „alkotmányos”, „törvényes” kereteket sűrűn hangoztatva jóformán visszhangtalan maradt, nézetein átlépett a történelem.

Kezdetben a külföldi agrártudományi munkák átültetését tartotta fő feladatának. Első két munkája (1824, 1826) a juhtenyésztés korszerű ismereteit propagálta. Ez volt a téma első korszerű magyar nyelvű kézikönyve. Jóval szélesebb körben vált ismertté következő nagy munkája, *Az okos gazda*, amely 1830-ban, Pesten jelent meg. Műve valójában ismeretterjesztő formában megírt eredeti alkotás, népszerű nyelvezetű mezőgazdaságtan volt. Okkal választotta 1830-ban (megalakulásakor) rendes tagjává a Magyar Tudós Társaság (a későbbi MTA), s lett alapító tagja az Állattenyésztő Társaságnak. Három évvel később újabb könyvet publikált a juhtenyésztés témaköréből. Debrecenbe kerülve nagy lendülettel fogott munkához. 1838-39-ben itt jelent meg az elsónél jóval alaposabb, átfogóbb kétkötetes munkája (*A háztartás és mezei gazdaság tudománya*), amely az agrártudomány, a mezőgazdasági üzemtan valamennyi alapkérdésével foglalkozott. Első kötetében a birtokszerzés és eladás, a házi kezelés és haszonbérbeadás előnyeit, hátrányait, a gazdasági fejlesztés módjait, a mezőgazdasági hitel és a gazdák kereskedelmi tömörülésének jelentőségét taglalta. Részletesen foglalkozott azzal, hogy milyen egyéni tulajdonságokkal kell rendelkeznie a jó gazdának, milyen módon lehet talpra állítani a válságos helyzetbe került, vagy éppen hanyatló gazdaságot. A mű második kötetében a korábbi „okos gazda” anyagát bővítette tovább, kiegészítve azt a szőlészet-borászat és az erdészet hasznos tudnivalóival. A mű első kötetét az Akadémia nagydíjban részesítette.

Két év múlva, 1841-ben a tagosítások jelentőségéről, a gazdálkodás belterjessé tételében játszott szerepükről írt könyvet. Élete végén két könyvet jelentetett meg. Az egyik a pincegazdasággal és a borke-rekedelemmel (1856), a másik a tagosítás végrehajtása körül adódó akadályokkal foglalkozott (1857).

Balásházy tudományos és ismeretterjesztő tevékenysége egyfelől a külföldi, főként a német szakirodalomra, másfelől a nagy hazai elődök: Mitterpacher Lajos (1734-1814), Pethe Ferenc (1763-1832) és Nagyváthy János (1755-1819) munkásságára, végül személyes tapasztalataira támaszkodott. A mezőgazdaság jövőjét ő is a belterjességre való fokozottabb átállásban látta. A belterjesebb mezei gazdálkodás kulcskérdésének az állattenyésztés fejlesztését, a tagosítások végrehajtását, végül az agrárismeretek rendszeres elterjesztését tartotta. Azt vallotta, hogy a belterjesedő állattartásban a mi viszonyaink között helyet kell biztosítani a legeltetésnek is, mert állattenyésztésünk „a gyepre való támaszkodás nélkül a legingatabb alapra helyeztetnék.” Ezért a legelők feltörése, a növénytermesztés kiterjesztése csak mérsékelt ütemben valósítható meg, az ugar felszámolását viszont sürgős teendőnek tartotta. Korszerű növénytermesztés csak a váltógazdálko-

dás alkalmazása révén lehetséges. Ennek legfőbb akadálya azonban az egyéni birtoklás hiánya, a földek szétszórtsága, és a nyomásos gazdálkodás. A szabad váltógazdálkodás csak úgy valósítható meg, ha „a magán elkülönözött birtoki használat biztosítva van.” A mezőgazdaság fejlődése elodázhatatlanul megköveteli a tagosítás keresztülvitelét, törvényes rendezését. Külön kiemelte: rendszeres trágyázás nélkül a váltógazdálkodás elképzelhetetlen. Hangoztatta, hogy kalászos növény után soha ne kalászos, hanem takarmány- vagy kapásnövény következzen. A váltógazdálkodásnak agrobiológiailag az a jelentősége, hogy „egyik növény a másiknak mintegy megkészíti a földet; olyan secretiokat (kiválasztásokat) hágy maga után a földben, mely az utána következőnek táplálatul szolgál.”

A legeltetéssel párosított váltógazdálkodást, amit „rendezett legelőjű magyar váltógazdaság”-nak nevezett, a korszerű magyar mezőgazdaság Balásházy által alkotott rendszerének kell tekintenünk. Nézetei valójában átfogták a termelés átalakítását biztosító belső és a mezei gazdálkodás előrehaladását segítő külső feltételek valamennyi fontosabb elemét. Ezért lehet Balásházy Jánost is a polgári agrárfejlődésért küzdő nemzedék egyik kimagasló alakjának tekintenünk.

Láng Gusztáv

„Felejtsd el arcom romló földi mását.”

100 éve született Dsida Jenő

Dsida Jenő legismertebb verse az a négy-soros felirat, amely a hamvait rejtő sírbolt homlokzatán olvasható, s amelynek utolsó sora – a költészetét átható keresztény sztoicizmus szellemében – így szól: „Felejtsd el arcom romló földi mását.” Ez a kérés (vagy parancs?) akár a költő végakarátának is tekinthető, már ha eltekintünk attól a filológiai apróságtól, hogy az epigrammát csaknem három évvel a „vég” előtt írta. Olyan költeményt azonban, amely ezt az óhajtát visszavonta volna, a későbbiekben nem írt. Elmondhatjuk tehát, hogy amire most készülünk, egyfajta kegyeletsértés; az ünneplésnek az a formája, amelyhez összegyűltünk, szöges ellentétben áll ezzel az „utolsó kívánsággal”. Mentségünkre – és a kiállítást szervező Petőfi Irodalmi Múzeum ment ségére – mindössze az hozható fel, hogy költők esetén kívánságát az utókor szinte soha sem teljesíti. A költők „arcát” – életét, érzéseit, emberi valóját – csakugyan magukba szívják a művek, s a költők halhatatlansága, mint azt Francois Mauriac mondta, épp abban áll, hogy eltűnnek alkotásaik mögött. Az olvasó azonban sohasem nyugszik bele ebbe. A költészet – beszéd, s beszélni, szót váltani csak valakivel tudunk. Ezt a 'valakit' keressük a művek mögött, az ismerős arcot, és ha ebben fényképek, köznapi dokumentumok segítenek, ha a költő kézírása ismerős üzenetként áll előttünk, és ha könyvei, használati tárgyai családias közelségbe hozzák, verseit is másképpen, több figye-

lemmel és a személyes ismerősnek kijáró érdeklődéssel fogjuk olvasni. Ez az olvasás-lélektani indok rejlik, azt hiszem, a kultusznak nevezett, felcsigázott érdeklődés mélyén. S egy irodalmi múzeumnak elsőrendű kötelessége e kultusz ápolása.

Kérdés persze, hogy költőnk megérdemli-e ezt a kultikus figyelmet. Elmondhatjuk, hogy életében nem kényeztette el a siker. A Babits szerkesztette *Nyugat*ban egyetlen verse sem jelent meg, és egyik kötetét sem érdemesítették kritikára. Igaz, hogy erdélyi író társai életében is elismerték tehetségét, s tőlük számos „dicséretben” részesült; neveztek kiváló formaművészek, európai látókörű alkotónak – ezt sokoldalú műfordító tevékenysége is igazolja –, de szélesebb körben, a magyar irodalom egészében csak halála után kezdték felfedezni. Az 1940-es években két ígéretes jele is van „a költő feltámadásának”, ahogy egyik versében a posztumusz elismertséget nevezte. Egyik *Válogatott verseinek* pesti megjelenése, Rónay György szerkesztésében, a másik Vajthó László *Mai magyar költők* című antológiája, amelyben József Attilával azonos terjedelemben szerepel. A költőnek így induló elismerését azonban elnyomta a fegyverek zaja, majd a háború utáni politikai változások. Mire örökségét a magyar olvasóközönség birtokba vehette volna, politikában és irodalomban is azt a magát baloldalinak nevező értelmiségi csoport ragadta kezébe a hatalmat, amellyel Dsida Jenő sohasem rokonszenvezett, sőt néha éles

vitában állott. E csoport heves – és utólagos – támadásokat indított a „helikoni munkaközösség” és annak eszmei programja, a transzszilvanizmus ellen, és Dsidát tette meg e támadások egyik célpontjává.

Nem részletezem e folyamatot; betölténém velem az egész délutánt, és nem azért gyűltünk ma itt össze. Elég annyit mondanom, hogy a költő versei könyv alakban csak 1966-ban, 28 évvel halála után kerültek a romániai magyar olvasók kezébe, akkor is a cenzúra által megcsonkítva. Viszonylag teljes kiadásra majd csak 1983-ban került sor Budapesten. Ebben a kiadásban volt – 1945 után először – olvasható a *Psalmus hungaricus*, valamint azok a korábban ismeretlen költemények, amelyeket a rosszallásokkal dacoló Dsidafilológia időközben felderített. Meg kellett dölnie a hamis ideológiai előítéleteket és a szövegcsontkító, szövegtiltó cenzúrát fenntartó rendszernek, hogy a költő elfoglalja az őt megillető helyet a magyar irodalom értékrendjében. És az olvasók szívében is. Szabadjon itt megjegyezni – adalékul a kultusz történetéhez –, hogy a költő szülővárosában, Szatmárnémetiben nemcsak utca viseli nevét, nemcsak szobra áll az egykori Deák téren, hanem századik születésnapján ünnepi műsor és tudományos tanácskozás idézte emlékét, másnap pedig egykori kolozsvári lakóházán lepleztünk le emléktáblát.

Hol jelölhető ki tehát helye a magyar irodalom történetében? Dsida Jenő annak a költő-nemzedéknek a tagja, amely a magyar líra két háború közötti történetében kitüntetett fejezetet alkot. József Attila (1905), Radnóti Miklós (1909) tartozik e nemzedékhez, az erdélyiek közül Szemlér Ferenc (1906) és Szabédi László (1907). Nemzedékké nemcsak születésük évszáma avatja őket, hanem életpályájuk és esztétikai hitvallásuk párhuzamos alakulása is. Valamennyi említett lírikus a *Nyugat*

nagyjainak nyomdokain indult, majd rövid útkeresés után az avantgárd vonzaskörébe került. Ezen irányon belül, azt hiszem, József Attila mellett Dsida Jenő alkotott maradandót; ők ketten tekinthetők a magyar szürrealizmus legpoétikusabb, legeredetibb képviselőjének. A 30-as évek elejétől ez az avantgardizmus átadja helyét egy klasszicizáló költői beszédmódnak. Ez nemcsak a kötött formák újrafelfedezését jelenti, nemcsak a szóképeknek, stílusalakzatoknak a klasszikus mintákhoz igazítását, hanem egy gazdag hagyománykészlet vállalását is, amelyre a költők mint szövegelőzményre támaszkodnak, belőle merítenek. Ez nem szövegátvételt jelent, mint Berzsenyi korában, és nem is átíratot, hanem klasszikus szövegek továbbírását. Ha elolvassák – vagy újraolvassák – Dsida Jenőnek a szerelemről szóló poemáját, a *Miért borultak le az angyalok Viola előtt* címűt, elgyönyörködhetnek e továbbírások szépségében és leleményességében. Az első fejezet pajzán szerelmi idilljében nemcsak a görög Theokritosz műfaja éled újjá, hanem a leíró képek antik mitológiai jelenetekre utalnak, áthajlítva őket a befejezésben az ószövegségi komorságba. A második fejezet évődő humora mögött János evangéliumának egyik sokat idézett verse dereng fel. A negyedik fejezetben a Beatricét a Paradicsomba emelő Dante hangja alkotja a személyes vallomás ellenpontját, az ötödikben a középkori latin himnusz-költészet formájában vall gyarlóságáról a költő. Nem folytatom, s nem részletezem, a lényeg az, hogy e „továbbírásokkal” a maga egyszerű élményét a mítoszok és a világirodalom nagy hagyományába illeszti be a költő. Ahogy Babits írta: „Örök dolgok közé legyen neved beszótt”. De említhetném a *Csokonai sírjánál* című költeményét is, amelyet „A Reményhez” című Csokonai-vers dallamára énekel másfél millió zarándok”, mint

azt a költemény mottójában olvashatjuk, s mely a Csokonai-vers ritmusát, strófaszerkezetét utánozva hajlítja át a hajdani költő személyes sorspanaszát másfél millió erdélyi magyar közös sorsának vállalásává. Említhetném a *Psalmus hungaricus*t is, amely Kölcseytől, Széchenyitől, Vörösmartytól, Adytól „ír tovább” idézeteket, hat-szor ismétlődő, hetedszer variált refrénjében pedig az *Ószövetség* zsoltáraiból. Melléjük állíthatnám terjedelmük okán a *Kóborló délután kedves kutyámmal* és a *Tükör előtt* címűeket is – és a terjedelem itt nem mellékes tényező. Az újklasszikus irányt képviselő költők egyik meghatározó, közös törekvése nagy, teljes világképet hordozó kompozíciók létrehozása. Legismertebb példája ennek Babits Mihály *Jónás könyve* című költeménye. Dsida Jenő itt felsorolt „nagykompozíciói” ebbe a verstípusba tartoznak, akárcsak József Attila leíró költeményei vagy Radnóti Miklós eklogaciklusa, keletkezésük idejét tekintve pedig korábbiak vagy egyidősek az említettekkel, bizonyítva, hogy Dsida Jenő nem követője volt a magyarországi irodalmi iránynak, hanem maga is öntörvényű alakítója, aki nélkül a magyar líratörténet vonatkozó fejezete sem írható meg. Dsida Jenő költői világképének meghatározó eleme kereszténysége. Érett költészetében azonban nem találunk hitbuzgalmi költeményeket, legfeljebb diákkori zsengei között. Isten-élménye csaknem oly kétarcú, mint Adyé. Ady írta Istenről: „egyek leszünk mi a halálban”. Dsida is tudta, hogy a határt, amely Istentől elválasztja, csak halálában lépheti át, ezért kap ez az Isten-élmény zord, sőt félelmetes színeket olyan verseiben, mint *A félelem szonettje*, *A sötétség verse*, *a Hálóing nélkül* vagy az *Elárul, mert világit*. Dsida kereszténységének értelme

Krisztushoz való viszonyában tárul fel; aki emberré lett, halandókhöz hasonlatossá, s ezzel felszólította a halandókat, hogy hozzá hasonlatossá váljanak. Krisztus a földi embert és világát váltotta meg, és Dsida nagy élménye a „megváltott világ”, amelynek értékei, szépségei és az általuk gerjesztett életöröm mintegy megtisztulnak ebben a hitben. Kempis Tamás szavával élve, Krisztust követő költészet Dsida Jenőé, de ebbe a követésbe nemcsak az Evangéliumok sugallta erkölcsi parancsok – elsősorban a jószág és a szeretet – illenek bele, hanem az élet, a természet, a szépség és a szerelem értékei is, amint azt *Viola-ciklusa*, vagy a *Kánai menyegző* és a *Tíz parancsolat* című költeménye bizonyítja. Álljon itt szemléltetésül az utóbbiból a VI. [parancsolat] átírata: „úgy zeng a szerelem szava, / mintha ezüst csengettyűt rázna, – / ki szeret, sohasem gonosz, / ki szívből csókol, nem parázna. / (De jól ügyelj: ha bűnnek nézed, / bűn is az, amire törekszel, – / ha gonoszat vélsz tudni arról, / hogy asszony karjaiban fekszel, / bizony gonoszat is cselekszel.)” De szerves része ennek az élménynek a küldetéstudat is: a mások szenvedésében osztozás, a cselekvő jóság vállalása. Ezért képes ez a Krisztus-követés számos, akár nem keresztény kultúrártékot magába olvasztani, elsősorban az antik sztoikus bölcséletet, a ráció tiszteletét és a művészetért való rajongást. Költészete ezért lehet egyetemes – ami a „katolikus” szó eredeti jelentése. Alkotó tevékenységében ezért érhető tetten a mindig elégedetlen műgond, mert mi mással fejezhetné ki a költő vágyát a megtisztulásra, a lelki tökéletességre, mint formáinak hibátlanságával? Ezt azonban nehéz elmagyarázni – ki kell hallani verseiből. Nem felejtve „arcának romló földi mását” sem.

(Elhangzott Budapesten, a Petőfi Irodalmi Múzeum Dsida Jenő-kiállításának megnyitóbeszédéeként 2007. június 7-én.)

Ifj. Barta János

A Debreceni Szemle jubileumára

Az 1927-ben újtárra indított folyóirat címlapján mintegy alcímként azt tüntette fel, hogy tudományos folyóirat. Ezt erősítette az akkori szerkesztők beköszöntője is. „*A tudományos élet minden ágának minden friss hajtását bemutatni a magyar olvasónak, ez a Debreceni Szemle célja. Közönséget akar nevelni, amely számára a Tudás nemcsak hatalom, hanem lelkiismeret, mindennapi kenyér. Hasábjain a legkiválóbb magyar és külföldi tudósok találkoznak a magyar közönséggel. A Debreceni Szemle az első magyar egyetemesen tudományos revue (...) A Debreceni Szemle páratlan hónapokban szellemtudományi, páros hónapokban természettudományi számot ad.*” Területileg pedig a szerkesztőség Debrecen és Kelet-Magyarország, Nyíregyháza, Szolnok, Miskolc, a hajdúvárosok tudományos közvéleményének kielégítésére készült. „*Nem reprodukál, nem közvetít, hanem alkot és irányít.*”

A célkitűzés ilyen határozott megfogalmazására szükség is volt, hiszen a nyolcvan évvel ezelőtti olvasók alig 15 évvel korábban már tarthattak kezükben egy *Debreceni Szemlé*t. Sőt. Amikor az újraindulás 10. évfordulóján Bazsa György professzor a Magyar Tudományos Akadémián vázolta fel a *Debreceni Szemlé*k történetét, egy 1882-i rövid életű sajtóterméket is megemlített. 1912-ben a város közönsége mindenestre egy igényesebb, magát „politikai, irodalmi és képzőművészeti heti-

lap”-ként bemutató sajtóterméket vehetett a kezébe. Szerkesztője Szathmáry Zoltán volt. Az újság első vezércikkét – *A kultúra decentralizációja* címmel – Wlassics Gyula korábbi közoktatásügyi miniszter írta. 1912-ben alapították a debreceni és a pozsonyi egyetemeket, a politikus a vezércikkben a hazai kultúra erősen Budapestre koncentrálódott jellegén szeretett volna a vidéki lehetőségek bővítésével enyhíteni. A világháború azonban megghiúsította a szép tervet. Az 1912-ben megindult *Debreceni Szemle* három és fél évig tudta magát tartani, utolsó száma 1915. október 20-án jelent meg. Utolsó vezércikke, amelyet ezúttal a szerkesztő írt, nem volt méltó az induláskor kitűzött nemes célhoz. Szathmáry Zoltán egy helybeli lelkészt marasztalt el meglehetősen gúnyos szavakkal, mert szerinte a bepanaszolt felebarátai közül csak a saját hódolóit szereti. Pedig a kultúra területén is akadt volna méltóbb hír. Ugyanebben az utolsó számban rövidke híradás adta tudtul a városi múzeum újrendezését és működését, amit Löfkovits Artúr és Zoltai Lajos önfeláldozó tevékenységének tulajdonított.

A 15 évvel utóbb, 1927-ben megindult *Debreceni Szemle* szakított a napisajtóra tartozó hírekkel. Tudományos jellegét a címlapon franciául is kifejezte: *Revue de Debrecen. Périodique scientifique*. Programját már idéztem. A tudományos jellegét erősítette kapcsolódása az egye-

temhez. Két szerkesztője az egyetem professzora volt. A francia tanszéket vezető Hankiss János vállalta a (programban szellemtudományinak nevezett) bölcsészettudományi, a földrajzos Milleker Rezső a természettudományi számok gondozását. Egy későbbi lapszám bővítette a gondozók körét, amikor a folyóiratot a *Tisza István Tudományos Társaság hivatalos szemléjének* nevezte. A lap évente tíz megjelenést irányzott elő, július és augusztus hónapok kivételével havonta kb. 60 oldal terjedelemben adták közre. Előfizetési ára egy évre 16 pengő volt. Alkalmilag képmellékleteket is közöltek, az első számban például Magoss György polgármester arcképét láthatjuk, aki beköszöntővel tisztelte meg az új folyóiratot.

A szerzők között a két szerkesztő mellett a bölcsészettudományok területén főleg helybeliek: professzorok, kollégiumi tanárok, a Déri Múzeum munkatársai szerepeltek, mint Rugonfalvi Kiss István, Mitrovics Gyula, Huss Richárd, Csűry Bálint, Zsigmond Ferenc, Zoltai Lajos, a természettudományokban a helybeliek – többek között Soó Rezső, Hüttl Tivadar, Verzár Frigyes, id. Berényi Dénes – mellett neves fővárosi kutatók pl. Rapaics Rajmund, Réthly Antal tanulmányait láthatjuk. A jelenkori olvasó óhatatlanul beleborzong id. Berényi Dénes egyik meteorológiai cikke címének olvasásakor: *Sivatagi klímája van-e a Hortobágnak?* Nyolcvan évvel ezelőtt ezt éppen úgy kétségbe illett vonni, mint manapság. Napjaink fenyegető felmelegedési hullámát ismerve azonban a kérdés a jövőt illetően már nem tűnik annyira képtelennek. A *Debreceni Szemle* első évfolyamainak szerzői között jóleső érzés olyan kutatók nevét felfedezni, akik akkor még nem kapcsolódtak az egyetemhez, sőt némelyikük a városhoz sem, utóbb azonban az universitas megbecsült oktatói lettek, mint Juhász Géza, Kardos

Pál, Papp István, Szabó István, Varga Zoltán, Jausz Béla vagy a hozzám közel álló Barta János (*a szerző édesapja – a szerk.*), akinek különben akkor még semmi köze nem volt Debrecenhez. Megtisztezték a folyóiratot a város költői, Gulyás Pál és Oláh Gábor. Utóbbinak *Az egyéniség nevelése* c. cikkénél a szerkesztőség igyekezett megjegyezni, hogy a kiváló cikkíróval nem mindenben ért egyet, de gondolatait pedagógiai szempontból megfontolandónak tartotta. Klebelsberg Kunó kultuszminiszter *A mecénás* címmel küldött tanulmányt.

A *Szemle* megjelentetésében végül mégsem a matematikai pontosság érvényesült. Öt évfolyamban 12 számot, három másikban 11-et sikerült közreadni, míg újabb háromban csak 10-et. 1944-ben már csak 8 szám jelenhetett meg, az augusztusi, utolsó szám pedig meglehetősen szerényre sikeredett, mindössze három közleményt tartalmazott. Hankiss János a népművelésről, ifj. Maday Pál jogi tárgyról közölt tanulmányt, Lovas Rezső pedig Veress Ferenc szabadságharcos emlékiratáról számolt be. A szerkesztők még büszkélkedtek azzal, hogy – bár 1915 óta az országban számos folyóirat jelent meg –, 1944-ben ezek közül a *Debreceni Szemle* volt az egyetlen, amely „él és dolgozik”. További fenntartásához azonban már támogatást láttak szükségesnek. A második világháború végül ezt az érdemben második *Debreceni Szemlét* is elsöpörte. Működése 18 év után megszűnt. A mai *Szemle* mégis méltán tekintheti tudományos-szakmai szempontból előzményének ezt a folyóiratot. Megjelenése a Klebelsberg Kunó kultuszminiszter által képviselt kultúrpolitikához kapcsolódott, amely a Trianon által okozott politikai-gazdasági veszteségeket a műveltség felemelkedésével kívánta ellensúlyozni s hazánkat az élesedő európai vetélkedés-

ben versenyképessé tenni. A klebelsbergi politika kivitelezése a vidéki (tanyasi) iskolák létrehozásától a fiatal tudósok számára alapított Collegium Hungaricumok szintjéig tartott.

A második világháborút követő évek nem kedveztek a *Debreceni Szemle* újraindításának, de hogy szünetelése közel fél évszázadig tart, arra valószínűleg kevesen gondoltak. Persze a körülményekre már magunk is emlékezhetünk. A kapitalizmus ellen indított, a múltat elsöpörni akaró, rendkívül koncentrált, végsőnek szánt harcban nem volt szükség a tudomány decentralizálására, sőt a burzsoá tudományok felkarolására sem. A „fényes szelek” minden gyanús kezdeményezést elfújtak. Az enyhülés évtizedében, 1981-ben ugyan megindult egy *Debreceni Szemle* nevű folyóirat, ez azonban 1989-ben, a rendszerváltozás hajnalán megszűnt. A *Szemle* ma is megjelenő új folyamának megindítására a döntés 1992-ben született, az első lapszám 1993-ban jelent meg. A jelen változat a címlapon tudományt és kultúrát ígér, belül Debrecen és a régió tudományos műhelyei folyóiratának nevezi magát. A jogfolytonosságot az újraindítás kifejezés biztosítja, amely felett az egyetemi integritáció felé mutató Debreceni Universitas, valamint az MTA Debreceni Területi Bizottsága bábáskodott. A mai *Debreceni Szemle* negyedéves folyóirat. 1993-ban ugyan csupán két száma jelent meg, de azóta sikerült megőrizni a rendszerességet. A klasszikus *Debreceni Szemle* 18 évét még nem sikerült elérnünk, az idén az új folyam 15. évfolyamánál tartunk, de a helyzet biztatónak látszik.

Ahogy 1927-ben egy bölcsész és egy természettudós indította el a *Szemlét*, az új folyamában is ugyanez a szakmai megoszlás érvényesült, ha nem is korábbi formájában. Főszerkesztő a történész Gunst Péter professzor lett, a folyóiratot megje-

lentető Alapítvány kuratóriumának és a szerkesztőbizottságnak elnöke a fizikus Berényi Dénes akadémikus. A szerkesztőség az 1993-i első számban – meghívás alapján – a legkiválóbb helyi kutatóknak kínált publikálási lehetőséget. Beköszöntőt Berényi professzor írt, aki – a 20. századvégi fizika világképéről írt – tanulmánnyal is hozzájárult a szám magas színvonalához. Bazsa György professzor, a Kossuth Lajos Tudományegyetem akkori rektora az egyetem jövőjéről értekezett (*Lesz-e egyetem az Universitasból*), a tanulmányok között történelmi, filozófiai, teológiai, pszichológiai, agrárvonatkozású témájúakat találhatunk. A szerzők között Orosz István, Bácskai Vera, Beck Mihály, Gaál Botond, Mészáros István nevét olvashattuk. A tudománytörténet rovatba Balogh István írt cikket. Az 1993/2. szám hasonlóan magas színvonalú, ebben közzölt tanulmányt Szabó Gábor (a Debreceni Akadémiai Bizottság akkori elnöke). Az első évfolyamok szerzőinek névsora persze lehangoló is lehet, hiszen közöttük több, azóta eltávozott kollegánk nevét olvashatjuk. A másfél évvel ezelőtti főszerkesztő váltás is kényszer, Gunst Péter 2005 tavaszán bekövetkezett váratlan halála okozta. Eredményes munkáját jellemezheti, hogy a 2005-i évfolyam számait zömében halála előtt elkészítette.

A mai *Szemle* szerkesztése két szinten folyik. A szerkesztőbizottság azonos a Debreceni Szemle Alapítvány kuratóriumával. Ez a fórum méltán reprezentálja a debreceni tudományt. Elnökével, Berényi Dénessel együtt 11 főből áll, megoszlásában azonban nem sikerült egyértelműen megvalósítani a tudományok arányosságát. A hat bölcsész tag mellett például az ún. élettudományokat egy orvos képviseli. A folyóirat összeállításának gyakorlati munkája az öttagú szerkesztőségre hárul.

A *Debreceni Szemle* új folyamában nem alkalmazzuk a nyolcvan évvel ezelőtti tudomány-válogatást a bölcsészettudományok és a természettudományok között. A mai, a korábnál bővebb, de ritkábban megjelenő lapszámokban a különféle tudományágakból vegyesen válogatjuk a közleményeket. Meglehetősen rugalmasan kezeljük a különböző rovatokat. A folyóirat tartalmilag legszínvonalasabb egységét természetesen a közölt tanulmányok képezik. Sűrűn fordulnak elő várostörténeti, egyetem-történeti közlemények, amelyeket gyakran tudunk külön blokkba sorolni, rendszeresek a tudományos élet eseményeiről szóló beszámolók valamint a könyvszemle. Vállaljuk határon túli kollegáink tudományos eredményeinek közlését, még ha azok nem is kapcsolódnak régióinkhoz. Szívesen adunk teret tudományági blokkoknak, amelyek rendszerint valamilyen konferenciához kapcsolódnak. Másfél éves főszerkesztőségem alatt volt európai uniós, kisebbségi, agrárjellegű, Bocskai István évfordulós, környezetvédelmi, tudomány és teológia kapcsolatát vizsgáló blokkunk. Amikor tavaly az MTA Debreceni Területi Bizottsága elnöki székében váltás történt, kötelességünknek éreztük a közgyűlési elnöki és titkári beszámolóknak a megjelentetését. Sajnos a ritkább megjelenés és egyáltalán a hosszú átfutás miatt az aktuális eseményekre utaló tájékoztatás bizony lassú marad. A jegyzetlapok rovatban a tudományt érintő rövid, magas észrevételeknek kívánunk teret adni.

A szerkesztésben állandósult problémát okoz, hogy a tudományos feltétel teljesítése egy, a szélesebb olvasóközönség számára készülő kiadványban nem könnyű. A modern tudományok nyelve ugyanis egyre inkább elszakad a közérthetőségtől. A természettudományok esetében ez nem számít új jelenségnek. Sajnos újabban a

humán tudományok esetében is találkozhatunk olyan próbálkozásokkal, amelyek a tudományosságot érthetlenséggel igyekeznek bizonyítani. A történelemtudományban ilyen mutatkozik a modern historiográfia területén, de az irodalomtudományban is megjelent ez a tendencia. Megoldást a nyelvi közérthetőség jelent, ami viszont a tudományos-ismeretterjesztés felé mozdítja el a közlemények szintjét. Újabb nehézséget okoz, hogy a természettudományokban a nem kifejezetten tudományos folyóiratban megjelent tanulmányokat (cikket) nem díjazták impakt faktorral. (Humán tudományokban publikációs jegyzékbe be lehet írni.) A szerkesztőség ennek következtében viszonylag kevés természettudományos közleményre számíthat. A felajánlásokat személyes rábeszéléssel, az orvosi cikkek esetében valamilyen kezelés folytán kialakult kapcsolat felhasználásával igyekszünk ösztönözni. A szerkesztőség a kuratóriumi-szerkesztőbizottsági üléseken még így is gyakran kap kritikát az egyoldalúság, a humán jellegű cikkek túlsúlya miatt.

A tudományok többségének területén azonban megfelelő tartalékkal rendelkezünk. Folyóiratunk népszerű, a szerzők szívesen küldik el publikálásra közleményeiket. A bölcsész szakmák szerzőinél nagyobb kedvet tapasztalhatunk, sokan küldenek regionális vagy helyi vonatkozású közleményt, helytörténeti tanulmányt. A kéziratok átfutása egyébként a tudományágaktól és rovatoktól függően eltérő. A természettudományoknál gyorsabb (különösen a meglehetősen ritka orvosi tárgyú cikketek igyekszünk gyorsan közölni), a humán tudományoknál a várakozási idő hosszabb. Felkéréseink gyakran járnak kudarccal. A szerkesztőség esetében óvatosságot igényel az esetleges politikai célzások, utalások kiszűrése.

(A szerzők szeretik aktualizálni a problémákat.) A folyóirat szintjét természetesen nem lehetett az új folyam bemutatkozó számainak magas szintjén tartani. Színvonalunkra ennek ellenére nem szoktak panaszkodni.

Bazsa György professzor az újraindulás 10. évfordulóján a *Debreceni Szemlék*

sorsát tipikusan debreceninek nevezte: olyan, mint a fönixmadár, amely újból és újból feltámad hamvaiból. A Debrecen címerében helyet foglaló fönix a város történetének újjászületéseit is szimbolizálja. Reméljük, az új folyam esetében újabb újjászületésre még sokáig nem lesz szükség.

(Debreceni Szemle. Debrecen és a régió tudományos műhelyeinek folyóirata. A 2007. május 17-én rendezett tudományos emlékülésen elhangzott főszerkesztői előadást a lap 2007. évi 4. számából vettük át. Közlésével köszöntjük az idén 80 éves laptársunkat!)

Lapis József

Térnyerés

A Célpont Csoport és az Új Holnap Stúdió antológiájáról

Mintha szokás lenne mondani, hogy az antológiák ideje lejárt. Hogy ezekre nem figyel már fel senki, csak az önálló köteteknek van súlya. Ez persze tévedés, az önálló (első) kötetekre sem figyel fel senki, tisztelet a kivételnek – itt csak kivételek vannak. Egyszermind pedig egy antológia lehet nagyon is izgalmas és provokatív. Az utóbbi időben ilyen gyűjtemény volt az *Éjszakai állatkert – Antológia a női sexualitásról* című kötet. Lehetne most azt mondani, hogy igen, főleg a tematikus, ráadásul provokatív témát választó antológiákra lehet csak figyelni. Ennek van gesztusértéke. Marketingértéke. Talán. Én mindenesetre nem szeretek figyelni. Inkább temetkezni, bele egy könyvecskébe, ellenni vele. Csöndben. Hümmögni. Fejet csóválni. Bólintani. Úgyhogy tegyük is félre a tematikus válogatásokat. Másról van itt szó. Az ún. generációs, avagy egy adott csoporthoz köthető antológiákról.

A mostani esetben két, miskolci központú csoportról. Az Új Holnap Stúdió a nemrégiben megszűnt *Új Holnap* folyóirat égisze alatt működött több éven át, a „tanítványai” felé atyai szeretettel forduló Fecske Csaba mentorálásával. A stúdió jelene, jövője kérdésesnek látszik az „anyalap” megszűnte és a „törzstagok” távolléte okán. Ilyen értelemben kötetük, az *Úton valahová*, talán leginkább egy történet lezárásaként, illetve egy időszak munkájának felmutatásaként értelmezhető. A másik csapat, a Célpont Csoport, melynek

szellemi vezetőjeként Kabai Zoltánt jelölhetjük meg, viszont úgy tűnik, működik, új pályázatot és kötetet terveznek. (Most recenzált antológiájuk, az *egész lenni önmagammal*, egy korábbi pályázat eredménye.) Így, vagy úgy, de le kell szögezni: Miskolc kivételes terepe az irodalom, a szépirodalom, a művészetek iránt érdeklődő fiatalok támogatásának. Szerencsés az a hely, ahol azon kell vitatkozni, jól működik-e egy műhely, egy kör; ahol azon lehet merengeni, hogyan működhetne még jobban. Ahol egyáltalán van *min* merengeni. És Miskolcon van – lehetne sorolni azon művészeket, akik odafigyelnek a fiatalokra – hogy ne hagyjak ki senkit, csak azért nem teszem. (A két most recenzált kötet szerkesztőjét nem is kell külön említeni.) Mindennek eredménye van, a tehetséges alkotók felkészültsége, arzenálja nem egyszer már húsz éves korukra több mint figyelemreméltó. (A folytonosság szemléltetése végett hadd említsek mégis egy példát: a mindkét antológiában szereplő, jelenleg elsős egyetemista Tatár Balázs János lett a vezetője a *Spanyolnátha* internetes folyóirat tehetséggondozó programjának, a K.O. Műhelynek.)

Időnként feltűnik egy-egy csoport. Szeretik-e egymást, tanultak-e egymástól – nem érdekes. (*Számunkra*, most nem.) Kiadnak egy könyvet. Egy térben bukkannak fel. Egy művészeti térben. A teret ők képzik – az ő anyagaik, az ő mozgásaik. A tér rendezője pedig a szerkesztő (ezúttal

Kabai Zoltán és Fecske Csaba). Egy antológiát akkor is a szerkesztő ír valamiképpen, ha valójában minden szöveget más jegyez. E megképződő tér érdekel minket elsősorban. Minden különbség, minden eltérés jelentéssé. (Színkontraszt, hogy egy máshonnan átvett metaforával éljek.) Egy antológia sosem megnyugtató. Sem a szerzőnek, sem az olvasónak. Valami sosem stimmel. A szerzők egymásra vannak utalva, tetszik vagy nem tetszik, de a kiadott kötetben – nevükkel – vállalják egymást. Egy kicsit talán mindenki Pilátusnak érzi magát, aki feszeng ebben a Hiszek-egyben. Nehéz ügy.

Egy antológia alapvetően két irányból közelíthető meg. Először is a kötet *helyiértéke*, a benne szereplő alkotók pályáján elfoglalt helye szempontjából. Kinek az első, kinek a sokadik, kinek az utolsó állomás? Ez azonban csak történeti távlatból válik beláthatóvá. Jóslatokba nem érdemes bocsátkozni, nem is csak a Fecske Csaba által megfogalmazott pedagógiai szempontok miatt, hanem a dolog lehetetlensége folytán. A tehetség elszáll, a munka megmarad. A munkakedv tehetséget is képes pótolni. A szépirodalom terén csakúgy, mint az élet bármely más szférájában. Van olyan, az antológiákban szereplő szerző, aki már a hírek szerint más tevékenységre adta fejét. Többen az utóbbi időben inkább kritikaírói vagy szerkesztői tevékenységet folytatnak, mint szépíróit. Most ebbe fektetnek munkát. Ha a vers- vagy prózaírás aránya teljesen lecsökken vagy elhullik, vele kopik a tehetség is. Ez persze tökéletesen rendben van így, mint ahogy az is elmondható, hogy bármikor fel lehet venni a bomló szálakat. Illyés Gyula ezt írja Weöres Sándor *Hideg van* című kötetéről: „Fiatal költő számára alig lehet sértőbb, mint ha bírálat helyett arról beszélnek, ami ígéret van benne. Elvégre

minden író ígéret; mindenkitől, élete minden korában várjuk a folytatást.” Nem is szólnék többet a könyvek helyiértékéről. Sokkal érdekesebb az, hogy milyen olvasói élményt nyújt az adott kiadvány. Milyen mint *könyv*, mint műalkotás. Mint megképződő tér. A Célpont Csoport antológiája jelent meg egy kicsivel korábban: karcsú, ám annál szebb kiállítású kötet (a dizájn Hangodi Titanilla érdeme) – a szerkesztő, Kabai Zoltán munkája a borító csakúgy, mint a szerzőkről készült portrék. Az alkotókról egyébiránt nem is tudunk meg semmit a nevükön és szerkesztett profiljukon kívül – a teret elsősorban a szövegek uralják, nagyon finoman, szellősen. (Természetesen így, hogy kartávolságban a világháló, nem nehéz újabb információkhoz, illetőleg egyéb szövegekhez is hozzájutni, de ez a kötet által felmutatott képződményen mit sem változtat.) Jó kézbe venni a könyvet, ide-oda járni a fényes lapok között. Csemegezni. Tudunk is érdekes sorokra bukanni mindegyik alkotónál. Kinél többre, kinél kevesebbre. Egészében is kompakt, jól sikerült műre már ritkábban – ám az is igaz, hogy ez (újra)olvasásonként változik. Az érdekel inkább, milyen világok találkoznak a könyv oldalain, hogyan ütözkönek a színek, mi látszik egyik mondat felől nézve a másikból.

Tamási Katalin például azt írja kötetcímadó versében: „szeretnék egész lenni magammal / nem vakon derengeni / éj s pirkadat végnélküli határán”. Úgy tűnik, valóban ez a motívum kering a legtöbb szerző legtöbb írásának légterében – a bomló önazonosság vágya, az én önmaga körüli tánca. Tamási *T és E című* verséből mint ha azt látnánk, hogy az önidentitás csak a másikkal való találkozásban gondolható el. Én és a másik viszonya, némiképp egyszerűbb szerkezetben kerül előtérbe Inklovics Kornélia egyik szövegében is

(*Spektrum*) – nála a nyelv olyan sikamlós, hogy rendre kicsúszik ujjai közül. Bósa Diána, az egyik prózaíró önként lebukó angyala szintúgy azzal küszködik, hogy nem találja helyét sem itt, sem ott – fönt-ről csak lefelé vezet az út, de vágyani már talán nem is vágyik rá. A vágy abban a pillanatban szűnt meg, amint lehetővé vált beteljesülése, és csak úgy horgasztható fel talán megint, ha – szárnyai levágásával – ténylegesen halandóvá válik. De nem lehet feledni a lélek maradékát, ami nem szállhatott le a földre – az elbeszélő már sosem lehet egész önmagával. Hajdu Botond *Fehér kő* című versének egyes szám első személyű, a vallomásos líra megszólalásmódjába illeszkedő beszélője így szól egy helyen: „jobb híján szárnyam lenne, bár vele az eget vagdalom”. A szárny-motívum alapján így válik a Hajdu-vers is a kötet-egész szerves részévé, hozzájárulva az „önmagára mint egészre vágyó én” nagy történetéhez, mely kiolvasható az antológiából. Bölkény Gábor költeményeiben a Miskolc-mítosz, a városi tér válik leginkább identitásképző erővé – ez már az *Avasi zsongás* első sorából is kitűnik: „most már itt fogok megavasodni”. Jellemzően ez sem „tisztá élmény”, hanem a távollét által gerjesztett vágy színre vitele, mely által beleíródik a törés is az azonosságként elgondolt Miskolc-viszonyba. Mau Rauser verseiben minden folyik, egymásba égnek a szavak és egymásba törnek az árnyalatok, a mondatok vége pedig csapkod a szélben. (Mint hallani, ő az, aki időközben eltávolodott a Csoporttól, ami sajnálatos, mert az ő anyaga az egyik legizgalmasabb a kötetben.)

Két szerzőt nem említettem még, Huszka Leventét és Tatár Balázs Jánost – ők mindkét antológiában szerepelnek (csak úgy, mint lapunk idei őszi számában is). Huszkanak a Célpont-kötetben közölt no-

vellája az erősebb, mely az önértelmezés megoldhatatlan kérdését a megdermedt idő fikciós helyzetébe utalja. Ugyanakkor az Új Holnap Stúdió-antológiában lévő prózája, a *Kék, fekete, fehér* még markánsabban veti fel az önazonosság-problémát az önmaga néma alakmását (testvérét?) meggyilkoló és eltemető Anton Szemjonovics figurájával. Tatár Balázs János esetében viszont a két szövegtörzset alapján nehezen mondhatnánk meg, hogy ugyanarról a szerzőről van szó. A Célpont-antológiában az identitás-játék a szövegek önmaguktól való elkülönbözödéseként jelenik meg, ami poétikailag a tipográfia jelentésszóró teljesítményének kiaknázásával történik meg (betű-, szó-, írásjel-variációk, stb.). Leginkább a (neo)avantgárd hatástörténetébe írható szövegek ezek, igaz, néhány rövidebb darab (*anyám szemöldökcsipesze, számon tartanak, posztmodern népmese*) el is távolodik valamelyest e hagyománytól. Az ÚHS-antológiában szintén találunk avantgárd hatást mutató szövegtestet, mégpedig a képzőművészeti alkotásokkal párbeszédet folytató *nyolcfélékép/ben* ciklust, ám többi munkájának poétikai megoldásai radikálisan eltérnek a korábban említettektől. Legtávolabb talán a Pilinszky-hatást mutató *Harangbetét* keveredik – számomra megnyugtató, hogy illet is tud írni a szerző, hiszen erőteljes formabontások láttán mindig felmerül a gyanú, hogy „nincs kijárva az iskola”. Tárnak, úgy tűnik, megvan a megfelelő képzettsége.

Az ÚHS antológiája nem annyira impresszív kiállítás – észrevehető, hogy míg Kabai Zoltán képzőművészként gondolkodva komponálta a kötetet, Fecske Csaba egyfajta változatos szöveggyűteményt szerkesztett. Ám valószínűleg nem csak ezért van, hogy utóbbiban találtam több már kész, önmagáért szava-

tolni képes, meggyőző műalkotást, ami mindenképpen a szerkesztő jól válogató szeméért dicséri. (Azonban kénytelen vagyok megemlíteni a kötet eltéveszthetetlen korrekciójátlanlanságát, ami időnként zavarja az olvasást.) Ebben az antológiában minden szerzőről szerepel egy rövidke bemutatkozó, az ismerősség illúzióját keltve fel az olvasóban (én például vonzódok az ilyesfajta illúziókhoz). Alapvetően jó ötletnek tartom azt is, hogy egy felkért idősebb pályatárs méltassa a fiatal alkotókat, más kérdés, hogy sajnos nem teljesen egységes színvonalon oldották meg a feladatot. Az, hogy a méltatások megoldásmódja eltérő, engem nem hogy nem zavart, hanem kifejezetten a változatosság izgalmát keltette fel, ám azt például nem értem, miért kell egy laudációban kétes értékű megjegyzéseket tenni a vezető irodalmi prózagyakorlatra. Kinek használ ez a gáncsoskodás? Ugyanakkor Mezey Katalin felkérése Balajthy Ágnes valóban friss és élénk szellemű elbeszélésének (*Foci és forralt bor*) laudálására abból a szempontból teljesen indokolt választás, hogy a sárvári író- és költőtáborban kiváló eredményeket elért fiatal próza- és esszéíró irodalomhoz való viszonyát döntő mértékben befolyásolta maga a tábor, és annak létrehozója és szervezője – Mezey Katalin. A futball-tematikának irodalmunkban gazdag hagyománya van Mátyás Ivántól Esterházy Péterig, így a szerző ebbe a tradícióba is beleírja szövegét, még akkor is, ha poétikai szempontból nem elsősorban e hagyomány körébe vonható elbeszélése. Balajthy Ágnes értő tolmácsolója mind a játéknak, mind az azt körülvevő közegnek – a játék működése pedig, a tematikus rétegen túl, a narrációs térben a megjelenített világszerűség allegorikus jelölőjévé válik. Kifejezetten hiteles szöveg Kabai Zoltán Tatár Balázs Jánosról

szóló írása, mégpedig azért, mert a méltatás mellett pontos kritikai észrevételekkel is szolgál. Oláh Szabolcs komoly értelmezését nyújtja Korpa Tamás poétikai eljárás módjának, ami kiváló orientáció az izgalmas, nagy műveltségi anyagot mozgató költészeti blokk olvasásához. Berka Attila intelligens és szellemes méltatását érdemes még kiemelni Huszka Levente írásai előtt.

Bán Olivér blokkja viszont több szempontból is kilóg – egyrészt ő az, akinek a méltatása a megjelent kötetének borítószövegével egyezik meg, ami még bele is férne az említett heterogenitásba, ám egyedül az ő versei alatt olvasható az eredeti folyóiratbeli megjelenési hely, annak ellenére, hogy nyilvánvalóan más szerzők írásai között is van már publikált. Bán – egyébként színvonalas – anyaga egy kivételével a kötetben megjelent versek utóközlése. Ez abból a szempontból teljesen indokolt szerkesztői választás, hogy Tatár Balázs Jánostól kritika is szerepel Bán Olivér verseskötetéről. E ponton érdemes megjegyezni, hogy Tatár recenziója a *Spanyolnáthán* jelent meg, amelyik lap az antológiában, mint már említettem, szintén szereplő Balajthy Ágnes tollából is közöl nagyon korrekt kritikát ugyanerről a kötetéről – Bán Olivér mindeközben a Célpont Csoport antológiáját recenzálja egy szellemes írásban ugyanabban a lapszámban.

O. Bodnár István módszerének fő sajátossága a sorok és a nagyobb szintaktikai egységek (mondatok, mondatrészek) össze nem illése, és gyakran él ő is a jelentésgenerálás írásjelek általi megsokszorozásának eszközével (zárójel- és használat, a központozás hiánya). Noszály Gábor versei sajátos „szókimondásukkal” tüntetnek – a nyers szövegépítkezés gyakran vagy valamiféle didaxisba, vagy csattanószerű lezárásba

torkollik, emiatt némely írás szinte felbillen. Siska Péter a kis formákban érzi otthon magát, olyan erőteljes képekkel dolgozik, hogy úgy tűnik, mintha végig szándékoltan a képzavarosság határán egyensúlyozna, többször vészesen meginogva. Viczai Henrietta az, aki klasszikus értelemben leginkább mondható lírikusnak. Szabályosabb formájú, a sorvégi összecsengéseket rendre alkalmazó verseiben a nyelv költőisége, olykor (például a gyász-versekben) patetikussága dom-

borodik ki. Szép rövid strófája, hogy „A rend árcai között / Botorkál az elme – / Képtelen hazatalálni”.

Két, céljaiban hasonló, ám eltérő felépítésű és más-más erényekkel rendelkező antológiáról van szó. Csak remélni tudom, hogy még lesz lehetőségem hasonlókat olvasni miskolci műhelyek kiadásában – hogy akadnak majd szerkesztők hozzá, s lesznek szerzők is szép számmal. Hiszen a szavakon munkálkodni nem a legérdemtelenebb cselekvés.

(egész lenni magammal, szerk.: Kabai Zoltán, Célpont Irodalmi Alkotócsoport, Miskolc, 2007; Úton valahová – az Új Holnap Stúdió antológiája, szerk.: Fecske Csaba, Bíbor Kiadó, Miskolc, 2007)

Halászi Aladár

Jöjjön el a mi országunk!

Ha csak az én országom jönne el, akkor nem lenne semmi baj, mert osztatlanul a miénkké tenném. E birtokos személyragozáshoz nekem elég annyi, hogy magyarok vagyunk, akiknek a múlt, jelen, jövő ugyanazt a fájdalmat vagy örömet jelenti, érezzük bár különbözőképpen. Ha a „Te országod” jönne el, akkor is révbe érnénk, mert Nála nincs igazságosabb még akkor sem, ha „azt bünteti, kit szeret.” Ha csak a te országod jönne el, lehet, hogy jobb volna az enyémnél, de különböző értékrendünknel fogva talán nem érezném otthon magam benne. Egyébként is *„Az enyém, a tied mennyi lármát szüle, / Mialta a miénk nevezet elüle.”* (Csokonai: Az estve).

Egy országon, hazán, nemzeten belül a láрма, civakodás akut oka mindig a tulajdon, a birtoklás olthatatlan vágya, legyen az föld, pénz, hatalom, dicsőség. Ha szerények, alázatosak vagyunk, ez utóbbit meghagyjuk az Úrnak, mert „Soli Deo Gloria.” Szánalmasak leszünk, ha magunknak szeretnénk mindenáron, mert abból csak kirekesztés, újabb „lárma” születne.

Mi lenne, ha az ő országa jönne el? A nevető harmadik sokszor ránk rontott civakodásaink során, és az övé lett az ország. Ezt te se, én se szeretném, bár huzakodásunk egyenesen az ő ölébe, a romlásába taszítja a hazát. Mit érne egy gyenge, beteg fejlődésében fékezett ország fölött a hatalmad, ha tőle vissza is szerezni?

Ha a ti országotok jönne el, vernél-e hozánk hidat a sok éve feneketlenné mélyített szakadék fölött? Ahogy teszitek-vezitek magatokat, kétséget támasztotok e fölül. Így e maradék haza, benne az „eszmévé szakadt” (Rimbaud: Kóborlásaim) reményeink továbbra sem kapnának új erőre. És ha az övék jönne el? Hiába mutatná a nagy veszteségünk a legjobb utat – az összefogást – egymáshoz, legfőbb erőnkkel a megmaradásunkért kellene küzdenünk. Haladásról, jobb életéről szó sem eshetne.

Mindezért a mi országunknak kell eljönnie, amely újra testvérré, egy családdá tesz bennünket, ahol nemcsak megbocsátjuk egymás gyarlóságait, hanem igyekszünk kigyógyítani is magunkat az önzés, a bajokkal közös szembenézés hiányának, a hazával szembeni kötelesség teljesítésétől vonakodó jellemünk betegségéből. Legszebb erényeink, képességeink is csak a békés, egymásra támogatólag figyelő, egymás sikereiért szorító, azoknak örvendő társadalmi közegben fejlődhetnek, erősödhetnek. E megkeseredett hangulatú országnak csak darabjai a miénk. Ha a mi országunk, a mi osztatlan, közös országunk jönne el, kiapadhatatlan örömforrásunk lenne, amelyért és amelyben boldoggá tette a lehetőség, hogy dolgozhatunk épülésén. Az egymás elleni harc ezt az örömforrást szennyezi, sőt le is zárja. Mindaddig, amíg él bennünk az egymás iránti gyanakvás, gyűlölet, az

egy és többes szám harmadik személy csak sajnálkozni fog rajtunk, vagy éppen sunyi terveket sző e szerencsétlen állapotunk további fenntartására, hogy az országok közötti nemes vagy nemtelen versengés során mindig, mindenben maga mögé sorolhasson.

Ha hisszük, ha nem, úgy igaz, hogy tehetséges sok mindenben a magyar. Nem kell bizonygatnom, mert a világban e téren jó a hírünk. Hogy kitartóak vagyunk, azt furcsa módon éppen a viszálykodásban tanúsított kérlelhetetlenségünk is bizonyítja. A mi országunkban a negatív előjelű érzelmünk pozitívvá válna, és az egymás ellen fordított erő egy irányba, a haza javára fejtené ki hatását. Az ország, a haza, a nemzet sokkal szebb, élhetőbb, lakhatóbb, reményteljesebb lenne a csúnya árok nélkül, amelyből a kiszedett talajjal épített magaslatokon eddig csak gyűlölködve néztünk a másik oldal felé, a domboldalon pedig nem termett gyümölcs, csak gaz.

Írásaim e dombok visszatemetését célozzák mindkét széléről az ároknak. Lehetséges, hogy egyik-másik alkalommal többet túrok be innen vagy onnan, de én nem úgy képezelem el a békességet, hogy mindig egyenlő mennyiség szálljon alá a dombokból innen is, onnan is, mert sem az árokásó szándék, se a békülés igénye nem egyenlő a két oldalon. Ha az én értékrendem szerint valaki sérényebben mélyíti az árkot, azt szeretném rajtakapni nemtelen cselekedetei közben, míg a másikat a békesség irányába igyekszem fordítani. A szándékos károkozó sunyiságát mindenkor szeretném leleplezni, a „minél rosszabb, annál jobb” tarthatatlanságát hirdetni. Ez ellene van a „mi országunknak.”

Városunk, Tiszaújváros millió szállal kötődik a hazához, a „népek hazája, nagy világ”-hoz. Csak úgy boldogulhatunk, ha

tudjuk, mi a dolgunk ebben a világban. E tenyérynyi hely a béke szigetének tűnik a gyűlölettől háborgó tengerben, így a város határait az országra, világra szeretném kitágítani írásaimban, hiszen teljes létünkkel van közünk egymáshoz. Békénk is úgy maradhat tartós, ha szélesebb környezetünkben is teszünk érte legjobb képességeink szerint.

Az esszék, glosszák, riportok, nyelvi elhajlásainkon borongó cikkek mind egy irányban akarnak hatni: megismerni jobban, szeretni, becsülni a hazát, egymást, gyűlölni saját és mások eltévelyedését, amely a megosztás felé visz. Ha az olvasó is kiérez írásaimból valami ilyes törekvést, akkor megértettük egymást. Más értelme, célja mi lenne a kötetbe szedett gondolataink?

*

Szabolcson, a Szent László járta faluban, a Földvár tövében születtem 1940-ben. A magyar történelem legrégebbi és legújabb nevezetes helyein éltem, élek: Tokajban, ahol a gimnáziumba jártam, Sárospatakon a felsőfokú tanítóképzőt végeztem, Debrecenben a Kossuth Lajos Tudományegyetemen szereztem magyar-pedagógia szakon diplomát, és Tiszaújvárosban, e szépen fejlődő városban dolgozom immár nyugdíjasként. A gimnáziumban tanítottam 2005-ig. Itt a helyi újságban rendszeresen jelennek meg írásaim. Ezekon túl különböző folyóiratokban, újságokban, antológiákban jelentek meg írásaim. Egyik-másik némi elismerést is kivívott: novella első, verselemzés első és negyedik, esszé máso-

dik és harmadik, vers harmadik helyezéssel országos pályázatokon. 2000-ben nívódíjat is kaptam. A zsűri tagjai között olyan ismert alkotók voltak, mint Czine Mihály, Radnóti Sándor, Faludy György, Füle

Sándor. Legfőbb műfajaim: aforizma, vers, novella, esszé, recenzió, publicisztika, nyelvi elemzések, pedagógiai esszék, előadások, újabban haiku és limerick írásával is foglalkozom.

(Halászi Aladár: Magvak a porban. II. Rákóczi Ferenc Megyei Könyvtár, Miskolc, 2005. Borsodi Kalászoslás I., sorozatszerkesztő: Venyigéné Makrányi Margit. A novellákat és közéleti, irodalmi, pedagógiai tanulmányokat tartalmazó kötetben két olyan novella is olvasható, amelyek korábban a Zempléni Múzsában jelentek meg. A szerző fent olvasható bemutatkozását e könyv hátsó borítójáról vettük át.)

Halászi Aladár: Jöjjön el a mi országunk! Publicisztikák nyelvről, közletről, Tiszaújvárosról. Derkovits Gyula Művelődési Központ és Városi Könyvtár, Tiszaújváros, 2007. A kötetre a szerzői előszó közlésével hívjuk fel olvasóink figyelmét.)

Számunk szerzői

Ifj. Barta János 1940-ben született Budapesten. Történész, az MTA doktora, a Debreceni Egyetem Történelmi Intézetének egyetemi tanára, a *Debreceni Szemle* főszerkesztője.

Bolvári-Takács Gábor PhD 1967-ben született Sárospatakon. Történész, művelődés-szervező, jogász, a Magyar Táncművészeti Főiskola főiskolai tanára, rektorhelyettes, a Magyar Telekom Szimfonikus Zenekar ügyvezető igazgatója, lapunk főszerkesztője.

Cséby Géza 1947-ben született Keszthelyen. Műfordító, költő, irodalom- és művelődéskutató, a keszthelyi Goldmark Károly Művelődési Központ és Szabadtéri Színház, valamint a Balaton Kongresszusi Központ és Színház igazgatója.

Cseh Károly 1952-ben született Borsodgeszten. Költő, műfordító.

Egey Emese PhD 1966-ban született Budapesten. Tanár, lapunk szerkesztőbizottsági tagja.

Erdélyi Z. János 1947-ben született Debrecenben. Költő, műfordító.

Halászi Aladár 1940-ben született Szabolcson. Ny. gimnáziumi tanár, író, újságíró.

Koncz Péter 1982-ben született Budapesten. Biológus, a St. John's Memorial University (Kanada) ösztöndíjas kutatója.

Kónya Annamária 1982-ben született Királyhelmecen. Történész, az Eperjesi Egyetem Bölcsészettudományi Karának PhD-hallgatója.

Láng Gusztáv 1936-ban született Budapesten. József Attila-díjas irodalomtörténész, kritikus, a szombathelyi Berzsenyi Dániel Főiskola ny. tszv. főiskolai tanára.

Lapis József 1981-ben született Sárospatakon. Költő, kritikus, a Debreceni Egyetem PhD-hallgatója, a *Debreceni Disputa*, a *Szkholion* és lapunk szerkesztője.

Novotny Tihamér 1952-ben született Tatán. Művészeti író, szerkesztő.

R. Várkonyi Ágnes 1928-ban született Salgótarjánban. Széchenyi-díjas történész, az MTA levelező tagja, az ELTE ny. tszv. egyetemi tanára.

Sirató Ildikó PhD 1966-ban született Budapesten. Színház- és irodalomtörténész, az Országos Széchényi Könyvtár Színház-történelmi Tárának vezetője, a Magyar Táncművészeti Főiskola adjunktusa.

Wittmann Mihály 1939-ben született Zircen. Agrármérnök, a mezőgazdasági tudomány kandidátusa, a Szent István Egyetem Állattenyésztési Intézetének egyetemi tanára (Gödöllő).

A Zempléni Múzsza 2007. évi VII. évfolyamának összesített tartalomjegyzéke

Tudomány és társadalom

- Arday Géza: Ottlik Géza és az írás művészete. Emléksorok születésének 95. évfordulóján (1/35)
- Beke Pál: A közösségfejlesztés sárospataki lehetőségei (1/19)
- Bordás István: Szemléletváltás a felnőttképzésben (3/24)
- Dienes Dénes: A Sárospataki Füzetek története (1857-1905) (2/42)
- Dobány Zoltán: Társadalmi-gazdasági viszonyok a Hernád völgyében a 18-20. században (3/37)
- Dobay Béla: Sütő András írói útja (3/5)
- Fekete Ilona: Purizmus mint történeti revízió. A korai műemlék-helyreállítás gondolati háttere és megvalósulása Kassán (2/5)
- Finta Éva: Fáy András életének zempléni vonatkozásai (3/31)
- Kézi Erzsébet: A család változásának történelmi dimenziói (1/38)
- Koncz Péter: A sárospataki Kalajka-sétány és a Suta-ösvény ökológiai terve (4/19)
- Kónya Annamária: Felső-zempléni városi iskolák a kora újkorban (4/15)
- Kuklay Antal: Árpád-házi Szent Erzsébet szülőhelye (2/22)
- R. Várkonyi Ágnes: A királyi Magyarország és az Erdélyi Fejedelemség a 17-18. századi béketárgyalásokban és békekötésekben (4/5)
- Régióink a számok tükrében. Észak-Magyarország gazdasági és társadalmi viszonyai az ezredfordulón (összeállította: *Bolvári-Takács Gábor*) (4/30)
- Szathmáry Béla: Az állam és az egyházak szétválasztása Magyarországon (2/31)
- Tamás Edit: Józseffelva 222 éve (1/5)

Művészet

- Ablonczy László: Örök Színház (1/44)
- Bolvári-Takács Gábor: Film – művészet – történet. Veress József filmtörténeti munkái (2/65)
- Csillag Pál: A tánc mozgóképi ábrázolásának lehetőségei (2/70)
- Dobrik István: Domján József és a magyar grafika (3/71)
- Egey Emese: Finn vonatkozások Kodály Zoltán népzene tudósi és zeneszerzői munkásságában (4/46)

- Hegyre épített város. Beszélgetés Sugár Péter Ybl-díjas építésszel (Az interjút készítette: Földy Krisztina Lilla) (2/48)
- „...most már van módom szabadon foglalkozni a műveimmel” Interjú Tellingér István grafikusművésszel (Az interjút készítette: Bordás István) (1/47)
- Novotny Tihamér: „HÉ-HÉ GUBIS!” Emlékezés Gubis Mihály (1948-2006) képzőművészre (4/52)
- Sirató Ildikó: Könyvtár és színház (4/63)
- Tusnád László: Anatóliai dallamok nyomában. Száz éve született Ahmed Adnan Saygun (3/67)
- Tusnád László: Ötszáz éve halt meg Andrea Mantegna (1/65)
- Úton: kísérletek és állomások. Beszélgetés Herczku Ágnes népdalénekesssel (Az interjút készítette: Földy Krisztina Lilla) (1/59)
- Vámosi Katalin: Bálint József festőművész élete és alkotásai (3/49)

Szépirodalom

- Ayhan Ey Gökhán: Őszi nocturne (1/75)
- Ayhan Ey Gökhán: Sétavers (1/74)
- Bán Olivér: Aztán jöhetsz te (1/79)
- Bán Olivér: Ez már egy másik (1/80)
- Bereti Gábor: Így (1/78)
- Cseh Károly: Húsvéti fényben, szélben (1/68)
- Dudás Sándor: csak úgy vagyok (1/76)
- Małgorzata Hillar versei (fordította: Cseh Károly) (4/77)
- Huszka Levente: In The Jules Krúdy Restaurant (3/82)
- Szergej Jeszenyin versei (fordította: Erdélyi Z. János és Cseh Károly) (4/65)
- Kaló Béla: Húsvéti fényben, szélben. Szélgjegyzetek Cseh Károly versciklusához (1/72)
- Katona Kálmán: Felszállt a ház (2/84)
- Katona Kálmán: Morendo (2/85)
- Lengyel költők versei (fordította: Cséby Géza) (4/81)
- Mezei Gábor: kép (2/79)
- Mezei Gábor: pasziánsz (2/80)
- Mogyorósi László: Alfano kudarca (2/83)
- Mogyorósi László: Algoritmus (2/82)
- Mogyorósi László: Fésű (2/81)
- Novák Valentin: Körtánc (3/79)
- Rendek Jenő: Télelő (3/87)
- Szénási Miklós: Dióparketta, likőr és voroneti kék (2/86)
- Arszenyij Tarkovszkij versei (fordította: Cseh Károly) (4/72)
- Tatár Balázs János versciklusa (3/76)
- Tomaji Attila: Ma este (1/77)
- Leonyid Volodarszkij: Margarita nélkül a Mester (fordította: Cseh Károly) (4/80)
- Zsirai László: Őszi elégia (3/86)

Szemle

- Ifj. Barta János: *A Debreceni Szemle jubileumára* (4/90)
 Bolvári-Takács Gábor: Ballagi Géza és a pataki jogakadémia (3/92)
 Bolvári-Takács Gábor: Mecenatúra és muzsika. Száz éves a Magyar Telekom Szimfonikus Zenekar (1/84)
 Bónis Ferenc: Másfél évszázad a magyar zenekultúra történetéből (3/95)
 Borbáth Erika: Durkó Mátyás Emlékkönyvébe (2/97)
 Egey Emese: A „második” Kossuth. Egy mérnök-politikus emlékezete (2/90)
 Füredi János: Apollón védelmében (1/90)
 Gáborjáni Szabó Botond: A cívis város vonzásában. Takács Béla és Debrecen (2/94)
 Halászi Aladár: Jöjjön el a mi országunk! (4/100)
 Hörcsik Richárd: Hazatért sárospataki könyvek. Szempontok a kulturális kooperáció európai kiterjesztéséhez (1/87)
 Karasszon Dénes: Anghy Csaba Geyza, a Fővárosi Állatkert megmentője (3/88)
 Kováts Dániel: Epilógus egy önéletrajzhoz (1/93)
 Máriás József: Östörténeti hitregény Gál Elemértől (1/96)
 Láng Gusztáv: „Felejtsd el arcom romló földi mását.” *100 éve született Dsida Jenő* (4/87)
 Lapis József: Térnyerés. *A Célpont Csoport és az Új Holnap Stúdió antológiájáról* (4/95)
 Meskó Attila: A határon túli magyar nyelvű tudományos könyvkiadás (1/81)
 Szabadfalvi József: A politika morális dilemmái (2/100)
 Takács Béla: Képes Bibliák (3/101)
 Viga Gyula: Az aranyszínű szőlővesszők és borok földjén (3/98)
 Wittmann Mihály: Balásházy János, a hazai agrárfejlődés úttörője (4/84)

Egyéb

- A Zempléni Múzsza 2007. évi VII. évfolyamának összesített tartalomjegyzéke (4/104)
 Számunk szerzői (1/99, 2/105, 3/103, 4/103)

(összeállította: Bolvári-Takács Gábor)